

Slovinci in država

*Božo Repe**

Poimenovanje »Slovenija« je bilo v državnopravnem smislu uveljavljeno šele z jugoslovansko ustavo iz leta 1946, torej z nastankom Ljudske republike Slovenije kot ene od šestih jugoslovanskih federalnih enot. Pojem je prvič zapisal Jovan Vesel Koseski leta 1844, ko so Bleiweisove *Novice* objavile njegovo hvalnico »presvitlimu, premilostljivemu gospodu in cesarju Ferdinandu Pervimu«, ko je ta prišel na obisk v Ljubljano. Kot politični pojem se sicer od srede 19. stoletja pojavlja v različnih oblikah (najbolj znan je program Zedinjena Slovenija iz leta 1848). V času kraljevine SHS (Jugoslavije) in pozneje se je za Dravsko banovino pogovorno uporabljal izraz »jugoslovanska Slovenija«. Od drugega zasedanja Avnoja 29. novembra 1943 v bosanskem mestecu Jajce pa do nastanka republiške državnosti se je uporabljal izraz »federalna Slovenija«.

V precej razširjeni in popularni mitološki percepciji, značilni za male, zafrustrirane narode, se pri Slovencih »državnost« išče globoko v srednjem veku. Nacionalne korenine pa še mnogo prej, v času starodavnih plemen (Etruščani, Veneti ...).

Pojem nacionalne države je v resnici otrok druge polovice 19. stoletja, Slovenci so ga po spletu srečnih zgodovinskih naključij dosegli šele v začetku devetdesetih let 20. stoletja, ko je razpadla Jugoslavija in se je spremenil evropski in svetovni red. To ne pomeni, da slovenska država prej ni obstajala; v resnici je nastala med drugo svetovno vojno s partizanskim gibanjem, po drugi svetovni vojni pa je skozi mukotrpen boj z beograjskim centrom v resnici večino državnih atributov dosegla že do osamosvojitve, zato je bila ta sploh mogoča. Povojne politične elite do druge polovice osemdesetih let o samostojni državi niso razmišljale, niti ta v bipolarni delitvi sveta ni bila dosegljiva (nekaj programov ali zapisov v tej smeri je nastalo med politično emigracijo, najbolj

* Prof. dr. Božo Repe, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani. Knjiga je nastala v okviru projekta J6-3124 Rapalska meja: četrto stoletje obstoja in stoletje dediščine ter spomina. Avtor knjige je tudi vodja projekta. Projekt financira ARIS.

znan tovrstni pisec je bil Ciril Žebot, ki pa je priznaval jugoslovansko realnost). Cilj je bil maksimalna krepitev republiške federalnosti ob izkoriščanju prednosti, ki jih je nudil jugoslovanski ščit.

Rešitve nacionalnega vprašanja so politične elite torej vse od začetka 20. stoletja iskale v jugoslovanstvu, bodisi trialističnem avstro-ogrskem jugoslovanstvu, bodisi v samostojni jugoslovanski državi. Maksimalistični (neuresničeni) cilj je bila politična avtonomija bodisi znotraj jugoslovanskega dela habsburške monarhije, če bi prišlo do uresničitve (sicer precej utopične) ideje o trializmu, bodisi znotraj Kraljevine SHS (Jugoslavije).

V tem političnem kontekstu so nastajali tudi gospodarski načrti. Do konca Avstro-Ogrske jih ni bilo, niti niso bili mogoči. Upravna ureditev, kot je nastala po letu 1861, se do razpada Avstro-Ogrske ni dosti spreminjala, Slovenci pa so bili v monarhiji eden najbolj razdeljenih narodov. Zgodovinske pokrajine Kranjska, Štajerska, Koroška in Primorska (sestavljena iz Istre, Goriške in Gradiščanske) so bile državne upravne enote. Imele so deželne ustave in deželne zборе (Trst je imel statut državnega mesta, izvzete-ga iz uprave enote, z mestnim svetom, županom in magistratom kot izvršno oblastjo). Svoje statute in večje pravice so imela tudi večja mesta: Ljubljana, Gorica, Celovec, Maribor, Celje in Ptuj). Na nižji ravni so bile samoupravne enote okrajna glavarstva. Slovenci so imeli večino le na Kranjskem (okrog 94 %) in na Goriškem (62 %). V Trstu z okolico jih je bilo okrog 30 %, na Štajerskem 29 %, na Koroškem 21 % in v Istri 14 %. Taka administrativna delitev države je vsaj pri Slovencih onemogočala kakršnokoli nacionalno načrtovanje gospodarstva. To postane realno šele z nastankom jugoslovanske države, ko se je slovenski prostor poenotil (sprva razdeljen na dve oblasti, od leta 1929 združen v Dravsko banovino). To je prvič v zgodovini (ob močni jugoslovanski carinski in drugi zaščiti) omogočilo tudi zametke nacionalnega gospodarstva z možnim načrtovanjem gospodarstva in njunimi spremljajočimi institucijami, kot so borza in druge. Ta razvoj med obema vojnoma je bil po drugi svetovni vojni, še zlasti pa od šestdesetih let prejšnjega stoletja dalje, prvič in verjetno edinkrat v zgodovini nadgrajen z v celoti nacionalnim gospodarstvom (tudi v lastniškem smislu). To je tudi edino obdobje, ko je gospodarstvo funkcioniralo po klasičnem državnem načelu, da je država v resnici država le, če obvladuje svoje gospodarstvo. Zato je republiška državnost omogočila razvoj lastnih propulzivnih znamk, podjetij z razvojnimi laboratoriji, lastno banko, pristanišče, letališče in letalsko družbo ter druge elemente klasične ekonomske suverenosti. Seveda znotraj jugoslovanskega okvira in skupnih ekonomskih funkcij, kot so valuta in druge.

Po osamosvojitvi je bil koncept nacionalnega gospodarstva opuščen, pojem nacionalni interes je postal predmet zlorab in (ali) posmeha, družbena lastnina je bila razprodana ali uničena. Slovenija se je vrnila k preživetvenemu modelu, kot se je oblikoval po koncu velikih lakot v času Marije Terezije: obrtniški model, danes moderniziran v t. i. družinskih, srednje velikih podjetjih, v kombinaciji z (vse šibkejšim) kmetijstvom ter transportom in turizmom.

Ta model je ob stalnem velikem izseljevanju, značilnem tudi za današnji čas, omogočal preživetje, s postopnim razvojem pa tudi vedno boljši standard za večino prebivalstva (izjema so seveda obdobja vojn in ekonomskih kriz). Danes je Slovenija kot članica EU finančno in gospodarsko od odločitev Bruslja odvisna mnogo bolj, kot je bila od Beograda, vzpostavljeni gospodarski model pa je uspešen toliko, kolikor gre dobro državam, za katere slovensko gospodarstvo izvaja podizvajalske posle. Iz najbolj razvite jugoslovanske republike (»prvi na vasi«) se je vrnila v položaj, kakršnega je imela v času Avstro-Ogrske, torej položaj »vzdrževanih regij« oziroma danes države. Spada med tiste države, ki iz evropskega proračuna več dobivajo, kot vanj vplačujejo. Ker posluje z evrom, na monetarno politiko ne more kaj dosti vplivati. V nadnacionalnih državah je tak prenos pristojnosti logičen, tako je bilo tudi v Jugoslaviji. Vendar imajo tudi znotraj takih skupnosti posamične države lahko veliko samostojnosti – če imajo zanjo interes in si za to prizadevajo. Zrele države ohranjajo nadzor vsaj nad glavnimi ekonomskimi tokovi, energenti, oskrbo in infrastrukturo. Slovenske poosvojitvene politične in ekonomske elite se v nasprotju s tistimi iz časa Jugoslavije s tem niso ukvarjale, zaradi parcialnih interesov, ideologije in čaščenja trga, ki naj bi vse »uravnaval« ter želje po zaslužkih, so pogosto delovale v nasprotju z državnimi interesi. Vstop v EU je prinesel velike razvojne možnosti, ki pa jih Slovenija slabo izkorišča in je med manj uspešnimi državami pri črpanju evropskih sredstev. Razvitejše vzhodnoevropske države, na katere smo nekoč gledali zviška, so nas dohitele. Te države so izkoristile vstop v EU in se vsaj infrastrukturno modernizirale mnogo bolje od Slovenije (ob čemer so sicer sistem pomoči tudi zlorabile za kanaliziranje evropskega denarja v roke s politiko povezanih oligarhov). Niso še vse dohitele Slovenije, a nekaj odstotkov BDP gor ali dol, dejstva so neizprosna, ogromen razvojni zaostanek iz časov socializma so nadoknadile. Ob tem pa Slovenija na drugi strani ni zmanjšala zaostanka za sosednjo Avstrijo, s katero se tako radi primerjamo, in smo še vedno le na malo več kot polovici njenega BDP (v najbolj konjunktornem obdobju socializma, v sedemdesetih letih 20. stoletja, se je Slovenija že bližala 80 %, v kriznih osemdesetih je padla na manj kot 50 %). Podobno velja tudi za kupno moč. Slovenija je močno prezadolžena država, nima več svojega bančnega sistema in s tem nadzora nad gospodarskimi tokovi, nima svojega letališča in letalske družbe. Ima izrazito zastarel železniški sistem in tudi sicer slabo razvit javni promet. Razvojno je vse stavila na avtoceste in avtomobile. Ohranja le še kontrolo nad edinim pristaniščem, kar pa je tudi zgolj vprašanje časa. Prehransko je odvisna od tujih trgovskih verig (ki so v času pandemije na srečo funkcionirale, ni pa nujno, da bo tako v kakšnih drugih kriznih razmerah), družbeni podsistemi (socialna in stanovanjska politika, zdravstvo, šolstvo, kultura, mediji ...) so v globoki eroziji.

Današnje nerazumevanje smisla države se kaže na vseh vitalnih področjih, najbolj pa na področju gospodarstva. Mlade generacije bodo morale družbeni in preživetveni koncept osmisлити povsem na novo. Ta premislek bi moral biti prioriteta že t. i. osamosvojiteljske generacije pred tridesetimi leti. A ga bodisi ni bila zmožna, bodisi ga zaradi osebnih, strankarskih, klanovskih in drugih interesov ni želela narediti. Potem, ko za

njo ostaja bolj malo, je breme padlo na današnjo generacijo, rojeno v zadnjem obdobju jugoslovanske republiške državnosti ali že v samostojni državi.

Ali jim prvi slovenski program narodnega gospodarstva, ki je nastal pred več kot sto leti v povsem drugačnih časih in v še ne definirani državi, tik pred koncem štiriletne vojne, propada starih imperijev in začetka novih, nacionalnih držav in državic, pri koncipiranju nove družbene pogodbe, o katerih znova govorijo slovenski politiki, lahko kaj pomaga? Brezigarjevi konkretni izračuni in kalkulacije najbrž ne. Je pa z zgodovinskega vidika to zanimiv dokument, pričevalec prelomnega časa in razmišljanja slovenskih političnih elit, ki so se znašle v njem. Zlasti velja opozoriti na njegovo sporočilno vrednost, ki je v današnjih političnih, mednarodnih, ekonomskih in podnebnih razmerah aktualna bolj, kot je bila kadarkoli v zadnjih tridesetih letih: »Bližamo se velikim izpremembam v življenju človeštva. Majajo se stebri dosedanjega političnega ustroja ... S to največjo izpremembo, kar jih je videla človeška zgodovina, se bodo začrtala tudi gospodarstvu nova pota ... Stojimo pred velikim gospodarskim preobratom ... Od nas bo odvisno, ali bo gradba dobra ali slaba.«

Življenjepis, javno in politično delo

Milko Brezigar je bil rojen 6. 10. 1886 v Doberdobu, kjer je 9. 10. tudi vpisan v krstno knjigo. Umrli je 22. 4. 1958 v Salzburgu, pokopan je v Ljubljani. Bil je makroekonomist in gospodarstvenik, ukvarjal pa se je tudi s politiko in pisanjem za časopise. Njegov oče je bil nadučitelj Jožef Brezigar, mati Alojzija se je po deklinškem priimku pisala Ferfolja. Imel je tri brate: Mirka (višji policijski komisar, podnačelnik okraja Ljubljana - okolica, okrajni načelnik v Brežicah, Kočevju in Škofji Loki), Srečka (tajnik na ministrstvu za zunanje zadeve Kraljevine SHS, tajnik poslaništva Kraljevine SHS v Pragi) in Metoda (uradnik).

Liber baptizatorum in ecclesia

Annus 18 86	Locus Nativitatis et Numerus domus	N O M E N et Infantis	Religio	Sexus	Natales	G E N I T O R E S		P a t r i n i	Obstetrix	Baptizans
						Nomen, Cognomen et Conditio Patris, ejusque genitorum Nomen	Nomen, Cognomen et locus originis Matris, ejusque genitorum Nomen			
6. Octob. ann. 9. Oct. bapt.	Doberdob 69.	Emilinus				Josephus Brezigi, Vojni, Livoniarum de j. S. S. S. Filius Alaei et Mariae Trimej	Albina Gubler Natales de j. S. S. S. Andreas et Cecilia	Stephanus Natales m. p. Vic. Pastoris Andreas Gubler	Maria Karlavice	Antonella Karlavice

Slika 1: Vpis rojstva in krsta Milka Brezigarja v matični knjigi župnije Doberdob



Slika 2: Grob Milka Brezigarja na Žalah v Ljubljani, foto Božidar Flajšman

O Milku Brezigarju z izjemo nekdanjega arhiva SDV v javnih arhivih ni veliko dokumentov.¹ Krajši zapisi in enciklopedični članki so v glavnem enaki.² Nekaj krajših

- 1 SI AS (Arhiv Republike Slovenije), 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve SRS, t. e. 456. AS sicer hrani tudi mapo o njem, a je v njej zgolj ena razglednica (SI AS, 1304, Brezigar Milko, 1918–1918). V biografiji Janka Hacina (SI AS 1962, Hacin Janko, 1914–1915) je omenjen tudi Brezigar: »Seznanil se je s slovenskimi liberalnimi intelektualci na Dunaju in se povezal s tajno amatersko vohunsko organizacijo, ki jo je organiziral dr. Milko Brezigar, vodstvo pa je kmalu prevzel Gregor Žerjav.« V Pokrajinskem arhivu Maribor se omenja pri izvlečku iz pravil o Socialni matici (SI PAM (Pokrajinski arhiv Maribor), 1896, Zbirka drobnih tiskov, 005 Pravila društev, 00009 Socialna matica: izvleček iz pravil (cca.1910)). Drugega gradiva v slovenskih arhivih nismo odkrili. Za pomoč pri zbiranju gradiva in literature se zahvaljujem dr. Korneliji Ajlec, dr. Darji Kerec in Matiji Terglavu.
- 2 Perovšek, Jurij. »Brezigar, Milko (1886–1958).« Dosegljivo na: [https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi149238/#novi-slovenski-biografski-leksikon%20\(21.%20december%202019\)](https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi149238/#novi-slovenski-biografski-leksikon%20(21.%20december%202019)) (dostop: 31. 12. 2019); B. S. »Brezigar, Milko.« V: Primorski slovenski biografski leksikon. 3. snopič, 138. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1976, 138. Glej tudi: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi149238/> in Igor Grdina <https://enciklopedija-osamosvojitve.si/clanek/brezigar-milko/>

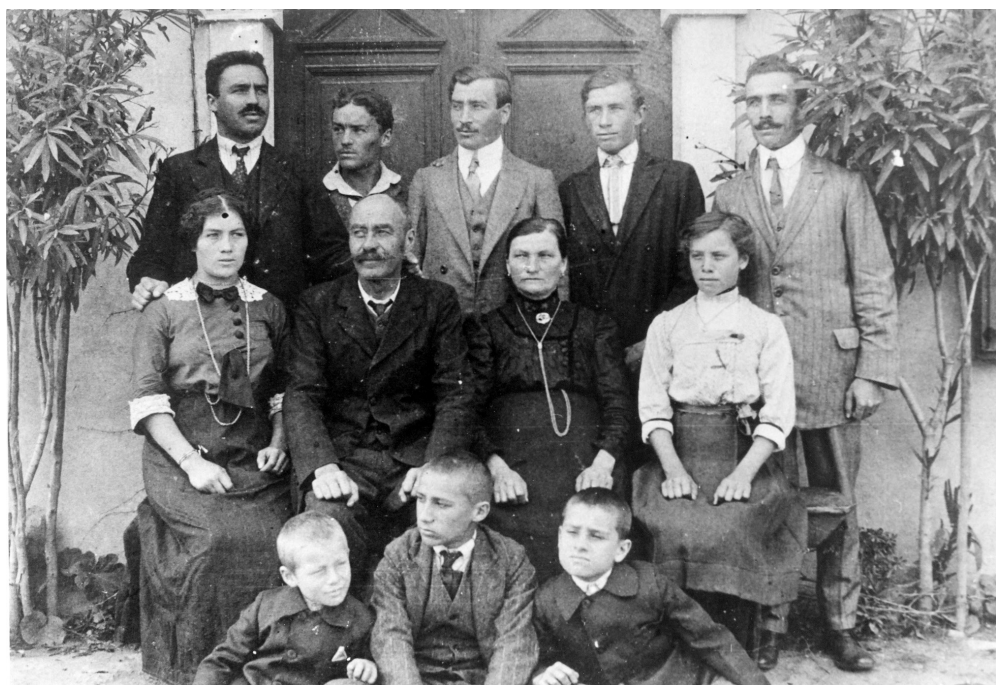
zapisov je bilo ob njegovi smrti.³ Najprej se je šolal v Gorici, kjer je leta 1904 maturiral. Študij prava je nadaljeval v Gradcu in na Dunaju, kjer je leta 1910 doktoriral. Kot štipendist avstrijske vlade je še eno leto študiral ekonomijo v Berlinu. Deloval je v akademskem društvu Slovenija na Dunaju in pripadal krogu liberalno usmerjenih slovenskih visokošolcev. Po študiju je bil krajši čas odvetniški pripravnik v Ljubljani in Gorici. Leta 1914 je prešel v novinarstvo in postal urednik dunajske *Reichpost*, v kateri je pokrival gospodarstvo. V političnem obračunavanju z narodno zavednimi Slovenci ob začetku prve svetovne vojne (prepoved političnega in društvenega delovanja, konfinacije, zapori, sojenja pred vojaškimi sodišči, nekaj deset usmrtitev in drugi ukrepi) je bil aretiran in osumljen veleizdaje. V preiskovalnem zaporu v Gorici, kamor so ga poslali, je ostal do novembra 1914. Spomladi 1915 je dobil službo v statističnem oddelku Žitnega zavoda na Dunaju, kjer je bil v letih 1917–1918 vodja oddelka za nadzor nakaznic za moko in kruh. Marca 1918 so ga ponovno aretirali, tokrat zaradi suma nezakonitega prekupčevanja z nakaznicami za moko. Obtožnica zaradi razpada Avstro-Ogrske ni prišla pred sodišče (sojenje je bilo predvideno za november 1918).

Leta 1916 je začel Brezigar jugoslovanskim emigrantom v Švici posredovati poročila o položaju Avstro-Ogrske na področju prehrane in bil spomladi 1917 med ustanovitelji tajne skupine liberalno usmerjenih izobražencev, ki je v Švico pošiljala zaupna poročila o stanju v Avstro-Ogrski in njeni armadi.⁴ Julija 1918 je prišel v Ljubljano in avgusta postal glavni tajnik Narodnega sveta za slovenske dežele in Istro ter član njegovega gospodarskega odseka. V odseku se je ukvarjal z različnimi gospodarskimi vprašanji, bil je tudi v ekipi, ki je uredila razmerja med narodnim svetom in 31. oktobra 1918 ustanovljeno Narodno vlado (Vlado SHS v Ljubljani). Pri posameznih nalogah je nato deloval v imenu obeh tudi pri reševanju praktičnih vprašanj (npr. zagotavljanju premoga iz tujine ob stavki trboveljskih rudarjev decembra 1918). Predvsem pa je bil v manjši skupini piscev, ki so ob koncu vojne pisali o gospodarskih vizijah prvič politično

3 Glej, npr. »Dr. Milko Brezigar.« *Demokracija*, 15. maj 1958, 4: »V avstrijskem Solnogradu je 25. aprila umrl in je bil tam tudi pokopan dr. Milko Brezigar. Pokojnik je bil rojen leta 1884 v Doberdolu kot sin učiteljske družine. Po maturi je odšel na Dunaj in stopil v akademsko društvo ‚Slovenija‘. Študiral je pravne in državnoznanstvene vede. Takrat so na tej fakulteti delovali profesorji in znanstveniki svetovnega slovesa. Gospodarske znanosti so predavali Menzel, Boehm-Bawerk, Philippovich, ki so umeli vcepiti mladini ljubezen do gospodarskih in socialnih ved. Med temi je bilo tudi več Slovencev, visokošolcev (Brezigar, Celestin Jelenc, Agneletto, Adlešič, Filip Uratnik in dr.). Tako je tudi Milko Brezigar že na univerzi poglobil svoje vezi z narodnim gospodarstvom. Ko je leta 1910 promoviral, je napisal prvo slovensko knjigo o narodnem gospodarstvu. Po prvi svetovni vojni se je dr. Brezigar nastanil v Ljubljani in se pridružil slovenskim demokratom z Gregorjem Žerjavom na čelu. Bil je gospodarski izvedenec in svetovalec pri tiskovnem podjetju »Jutro« v Ljubljani vse do druge svetovne vojne. Med vojno je bival v Rimu, končno pa se je namestil v Solnogradu, kjer ga je ugrabila prerana smrt. Ni se mu izpolnila želja, ki je skupna vzpodbujajoča vseh slovenskih beguncev, da bi se vrnilo še živi v svobodno domovino. Njegovim sorodnikom, naše iskreno sožalje!«

4 Gre za t. i. Slovenski tajni odbor, ki so ga sestavljali uradniki, rezervni oficirji in študenti; v njem sta bila tudi liberalna politika Gregor Žerjav in Albert Kramer, s katerima je Brezigar tesno sodeloval tudi kasneje.

in ekonomsko združenega slovenskega prostora. Poleg njega so bili v skupini še Jakob Mohorič, Andrej Gosar, Vinko Šarabon, Albin Prepeluh in še nekateri.⁵ V Brezigarjevi ekonomsko-politični dejavnosti so izpostavljene zlasti tri teme: vprašanje valut in njihovih menjav, kjer je imel aktivno vlogo pri menjavi kron za dinarje, vprašanje narodnega gospodarstva v celoti in agrarno vprašanje. Njegovo najbolj znano delo je *Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva*, ki ga je posvetil dr. Antonu Korošču »izvršitelju jugoslovanskega testamenta«.⁶ V knjigi so sicer združene »vse glavne misli, ki so jih izrekli razni člani Narodnega sveta«.⁷



Slika 3: Družina Brezigar
(od leve proti desni)

Zadaj stojijo: Milko, Zorin, Mirko, Vlado in Srečko
Na sredini sedijo: Mila, oče Josip, mama Alojzija, Joža
Na tleh sedijo: Danilo, Primož in Metod

5 Balkovec, Bojan. *Prva slovenska vlada 1918–1921*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1992, 135.

6 Brezigar, Milko. *Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva*. Celje: Omladina, 1918, 8.

7 Šorn, Jože. *Slovensko gospodarstvo v poprevratnih letih 1919–1924*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1997, 39.

Z valutnim vprašanjem se je Brezigar ukvarjal še v gospodarskem odseku Narodnega sveta, torej še v času iztekanja avstrijske oblasti. Tedanja zamisel je bila, da naj zbor strokovnjakov Narodnega sveta in Narodnega vijeća skupaj s Poljaki in Čehi izdelata načrt za valutne prehode iz Avstro-Ogrske v nastajajoče nove države. Slovenski denarni zavodi in posamezniki naj bi pri nemških bankah in denarnih zavodih dvignili denar in obveznice in jih prenesli v slovenske, dr. Anton Korošec pa naj bi pri Narodnem vijeću opravil poizvedbe glede slovenskega denarja.⁸ Brezigar je v tem kontekstu preučeval vrednost avstro-ogrškega denarja v odnosu do drugih valut in vprašanje, kako preiti na zdravo valuto. Za ohranitev vrednosti denarnega premoženja je predlagal, da se čim več inflacijskih kron vloži v nepremičnine in vrednostne papirje, kmetje pa v orodje, živino in podobno. Izračunal je tudi, da je avstro-ogrška banka dotlej dala v obtok za več kot 25 milijard kron in da je na slovenskem ozemlju približno 12 % tega denarja, to je milijarda kron.

Valutnega vprašanja zaradi zgodovinskega poteka niso reševali niti Narodni svet, niti Narodna vlada, niti Narodno vijeće v Zagrebu, pač pa novonastala jugoslovanska kraljevina. Po nastanku Kraljestva in nato Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev (SHS), je Brezigarja ministrstvo za finance najprej poslalo v tujino, da je preučeval valutna vprašanja. Bil je del ožje skupine finančnega ministrstva, ki je določila način menjave valut in razmerja med njimi.⁹ Tu so obstajali različni scenariji, tudi varianta, da bi znotraj novonastale države obstajalo več valut, ki bi imele določeno razmerje v odnosu do dinarja, funkcionirale pa bi tudi v mednarodnem prostoru, v slovenskem primeru torej »jugoslovanska krona«.¹⁰ To bi bil nekakšen kompromis med prvotno zamisljo o slovenskem denarju in uvedbo dinarja. Finančno ministrstvo novonastale države je 11. novembra 1919 odredilo razmerje med krono in dinarjem na 3,5 krone za 1 din, 31. decembra 1919 pa novo (in dokončno) razmerje 4 : 1, ki je bilo v veljavi do konca leta 1922, ko je ostal samo dinar. Še pred združitvijo so v Narodnem vijeću v Zagrebu izrazito politično in glede na situacijo nerealno zahtevali razmerje 1 : 1.¹¹

Za temi suhoparnimi podatki pa se skriva napeta politična zgodba, v kateri je imela pomembno vlogo tudi Brezigarjeva zamisel o »jugoslovanski kroni«. Valutno vprašanje je bilo v prehodnem obdobju eno ključnih ekonomskih in političnih vprašanj nove države, ob katerem so se v bistvu zasnova tudi razmerja med zelo različnimi jugoslovanskimi pokrajinami, združenimi v eno državo. Le malo ljudi je imelo strokovno znanje za njegovo reševanje. Še posebej zato, ker je šlo za vprašanje z globokimi in dolgoročnimi političnimi učinki, napačno reševanje pa bi lahko zavrlo procese jugoslovanske integracije. Brezigar je bil prepričan, da je skupna valuta dinar

8 Perovšek, Jurij. *Slovenska osamosvojitve v letu 1918*. Ljubljana: Modrijan, 1998, 110–111.

9 »Valutno vprašanje.« *Edinost*, 29. december 1919, 1.

10 Brezigar, Milko. »Naša valuta.« *Slovenski narod*, 17. januar 1920, 1.

11 Kresal, France. »Slovensko podjetništvo v industriji.« *Prispevki za novejšo zgodovino*, 34/1 (1994), 58–60.

nujna, da pa ne bi bilo pošteno avstrijskega denarja plačati v celoti z dinarji in da bi to lahko izzvalo hude komplikacije med Državo Slovencev in Srbov (Državo SHS) in staro Srbijo.

Finančni minister Momčilo Ninčić se je valutnega vprašanja lotil takoj po nastanku države, saj je bilo to ne samo eksistenčnega pomena za državo, ampak je imelo tudi pomembne geostrateške implikacije. Možnost obnovitve Avstro-Ogrske v taki ali drugačni obliki je bila še vedno realna grožnja, nerešeno valutno vprašanje oziroma podaljševanje nekakšnega skupnega nekontroliranega denarnega prostora pa bi bilo ob hkratni finančni destabilizaciji novonastalih držav v prid takšnim težnjam. Ninčić je dvomil, da bi antanta lahko zaustavila nekontrolirano tiskanje kron na Dunaju in v Budimpešti ter prelivanje v novonastale države, saj meja še ni bilo mogoče učinkovito kontrolirati. Bil je prepričan, da bo umetno ohranjanje predvojne krone v državo pritegnilo milijarde kron in »povzročilo finančno katastrofo.«¹² Ocenjeval je, da je problem mogoče rešiti le skupaj z lokalnimi upravami in na osnovi sporazuma avstrijske državne banke z njenimi pravnimi naslednicami v novonastalih državah. Zato je takoj po nastanku države imenoval tričlansko delegacijo (Milko Brezigar, Velizar Janković in Milan Marković), ki se je šla pogajati na Dunaj (ter nato v Budimpešto in Prago), a ni uspela doseči dogovora, da bi Avstrija prenehala tiskati krone. Kot so navedli, jim je podpredsednik avstrijske banke Gruber dejal, da je bolje nadaljevati s tem »kot dati priložnost boljše vizmu.«¹³

Vlada je bila zato prisiljena ukrepati sama. Sredi decembra, torej štirinajst dni po nastanku nove države, je Ninčić ukazal, naj se krone (enako tudi levi) žigosajo, kar naj bi preprečilo padanje njihove vrednosti. Podobno so storili tudi v novonastali Češkoslovaški. Ob markiranju si je država pridržala petino bankovcev, »kar lahko štejemo za prisilno notranje posojilo.«¹⁴ Z žigosanjem naj bi tudi ugotovili, koliko kron je v državi. Prepovedana sta bila vnos več kot 1000 kron in iznos denarja iz države. S tem bi tudi statistično ugotovili, koliko kron je še v državi, in presekali načrte za monetarno in carinsko unijo na območju nekdanje monarhije. Ninčić je bil prepričan, da je »žigosanje krone razbilo sanjarjenje o monetarni uniji in ohranitvi monarhije v kakršnikoli obliki.«¹⁵

12 Ninčić, Momčilo. *Naše valutno pitanje*. Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona, 1920, 9. Citirano po: Mijatović, Boško. »Zamjena avstrijskih kruna za dinare 1920. godine.« *Istorija 20. veka*, 32/1 (2014), 5. O valutni reformi sicer glej tudi: Becić, Ivan M. »Za dinar ili za krunu – ko je dobio, a ko izgubio.« *Istorija 20. veka*, 31/2 (2013), 41–58.

13 Ninčić, »Naše valutno pitanje«, 9. Citirano po: Mijatović, »Zamjena austriskih kruna«, 5.

14 Lazarević, Žarko. *Kmečki dolgovi na Slovenskem*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1994, 35.

15 Ninčić, »Naše valutno pitanje«, 12. Citirano po: Mijatović, »Zamjena austriskih kruna«, 6.



Slika 4: Avstro-ogrski bankovec za 20 kron z žigom občine Ivanjševci. Iz zbirke B. Balkovec.

Žigosanje je bilo končano do konca januarja 1919. Skupna številka je bila 5,323 milijona kron: Hrvaška skupaj s Slavonijo in Sremom 1,949; Banat in Bačka 1,666; Slovenija 603; Bosna in Hercegovina 512; Srbija v predvojnih mejah 421; Dalmacija 163 in Črna gora 6,29. V Sloveniji jih je bilo torej precej manj od Brezigarjevih izračunov (v odstotkih le 11,3 % vseh kron na ozemlju Kraljestva SHS). Ali je bila to tudi posledica ukrepov in priporočil vlade SHS v Ljubljani, je težko oceniti, tu so v svojih ocenah previdni tudi ekonomski zgodovinarji.¹⁶ Vendar je sam izračun zelo približen, saj je bila država še v kaotičnem stanju, lokalne oblasti so uporabljale različne žige, mnoge vojaške in civilne institucije sploh niso poslale poročil in prav mogoče je, da je bil Brezigarjev izračun bližje realnosti, kot kažejo uradne številke.

Ožja skupina ministrstva, v kateri je bil tudi Brezigar, ki je prispeval nekatere pomembne rešitve, je medtem pripravila tudi potrebne ukrepe za zamenjavo kron za dinarje. Menjava je sicer potekala tudi pri drugih dveh prejšnjih valutah: levih (tu so jo naredili preko obračuna z bolgarsko državo) in črnogorskih perperjih, kjer so do vsote 5000 dinarjev zamenjevali »al pari«, torej 1 : 1, nad to vsoto pa dva perperja za dinar. Dinarjev so za menjavo pripravili 6 do 7 milijard kron. Časopis *Pravda*, ki je bil blizu vlade, je že 23. decembra napovedal točno razmerje 1 : 4. Sledile so ostre politične in časopisne reakcije zlasti na Hrvaškem pa tudi v Sloveniji, češ da gre za krajo; uničevanje »prečanskih« ozemelj in gospodarstev (izraz pomeni dežele preko Save, Donave in Drine, to je tiste, ki so bile v Avstro-Ogrski); grožnje s separatizmom; na Hrvaškem tudi bojkotiranje države s strani največje stranke Hrvaške republikanske kmečke stranke (seveda ne zgolj zaradi finančnih razlogov). Prišlo je tudi do vladne krize. Kompromis, ki je nato rešil vlado, je bila prehodna rešitev, to je t. i. dinarska krona (crown-dinar) oziroma krona SHS, ki je imela izpisano vrednost tako v kronah kot v dinarjih v razmerju 4 : 1. Računi naj bi se izdajali v kronah in dinarjih, manjše kronske bankovce so pustili v obtoku. Vlada je dinarsko krono potrdila 13. januarja 1919, sklep pa je na koncu podpisalo vseh 79 ministrov. To je zmanjšalo politični pritisk, saj je ustvarilo vtis, da so »prečanske« dežele ohranile krono kot svojo valuto, hkrati pa je zavarovalo finančni status nove države. Pojavili pa so novi očitki, zlasti, da se krona ne bo mogla krepiti na račun dinarja, kar bo zmanjšalo vrednost premoženja na območjih krone.

Menjava se je začela 16. februarja 1919, najprej v Srbiji in Črni gori, potem tudi drugje. Končana naj bi bila do 15. marca, a se je zavlekla do 3. junija. Manjše kronske bankovce so zamenjali in vzeli iz obtoka šele med 16. majem in 4. junijem 1921. Nekaj mesecev kasneje so krone zamenjali tudi v tistem delu Dalmacije, ki je pripadel Jugoslaviji. Točna številka zamenjanih kron ni bila uradno objavljena. Zanje so porabili milijardo in 227 milijona dinarjev, kar bi bilo 5,1 milijarde krone, po nekaterih ocenah naj bi bilo zamenjanih osem milijard kron, razlika pa naj bi šla na račun pretihotapljenih

16 Glej npr. Šorn, *Slovensko gospodarstvo* in Šorn, Jože. »Narodni svet v Ljubljani in njegov gospodarski odsek.« *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, 23/1-2 (1983), 55-61.

in ponarejenih kron iz tujine. Zelo hitro po uvedbi žigosanih kron se je namreč pojavila velika količina 100-kronskih bankovcev s ponarejenimi žigi.

1. januarja 1923 je dinar postal edino plačilno sredstvo. Ali je bil tečaj pri menjavi pravičen, je bila ves čas obstoja kraljeve Jugoslavije stvar vročih političnih debat, v povojnih desetletjih in tudi danes pa je bila in je še vedno predmet različnih zgodovinskih ocen. Mijatović meni, da zamenjava kron ni imela negativnih in ekonomskih posledic, ko se je politični prah polegel, pa je ekipa, ki je reformo pripravila, doživljala tudi odobravanja strokovne javnosti in tiska. V odnosu do dolarja je imela krona na dunajski borzi 2,3-krat nižjo ceno kot v Beogradu, kar je bila posledica žigosanja in s tem zaščite krone na jugoslovanskem ozemlju pred avstrijsko inflacijo. To je tudi preprečilo, da bi v arbitražnih postopkih uporabili izenačitev beograjskega tečaja z dunajskim. Dinar se je po valutni reformi na mednarodnih trgih okreplil in postopoma postal konvertibilen, kar je bilo dobro tudi za lastnike kron.

Nasprotno pa nekateri zgodovinarji ocenjujejo, da postavljeno razmerje zaradi šibkosti dinarja ni bilo realno, da je prebivalstvo v Sloveniji ob izmenjavi izgubilo kar 80 % svojih prihrankov, močno je padla vrednost različnih rent, reforma ni preprečila poplave ponarejenega denarja. Zlasti pa, da se je skozi menjalno razmerje »določal tudi izhodiščni ekonomski položaj v novi državi«. ¹⁷

Januarja 1919 je Brezigar postal član gospodarsko-finančne sekcije delegacije Kraljestva SHS na mirovni konferenci v Parizu, kjer je bil soavtor pomembnih elaboratov v zvezi z mejo.

V kraljevini SHS (Jugoslaviji) je Brezigar pripadal mladoliberalnemu političnemu gospodarskemu in bančnemu krogu, ki ga je vodil Gregor Žerjav in je oblikoval idejno, politično in gospodarsko podobo slovenskega liberalizma v kraljevini. Za ta krog so bili značilni bojeviti protikatolicizem in protikomunizem ter goreče zagovornišvo jugoslovanskega narodnega unitarizma in državnega centralizma. V novi državi so tudi videli možnost za hitro bogatenje, šlo je sicer za podoben proces, kot smo ga lahko spremljali po osamosvojitvi Slovenije leta 1991.

Od marca 1919 do oktobra 1920 je bil poslanec liberalne Jugoslovanske demokratske stranke (JDS) v Začasnem narodnem predstavništvu Kraljestva SHS, kjer je nadomestil Karla Trillerja, ki je odstopil. Deloval je zlasti v finančnem odboru. Novembra 1919 je bil po pooblastilu ministrstva za trgovino in industrijo znova poslan na Dunaj, kjer se je s predsednikom avstrijske vlade Karlom Rennerjem pogajal o vrnitvi terjatev in premoženja jugoslovanskih državljanov v Avstriji. Novembra 1920 je na listi JDS v

17 Lazarević, *Kmečki dolgovi*, 35–36. Lazarević se sklicuje na ocene Franceta Kresala (Kresal, France. »Oris gospodarskega razvoja Slovenije in ekonomski položaj delavstva 1918–1941.« V: *Delavsko gibanje v Sloveniji: 1918–1941*, ur. Janko Tedeško, 80–115. Ljubljana: Center za obveščanje in propagando pri RK ZMS, 1974) in Mije Mirkovića (Marković, Mijo. *Ekonomska struktura Jugoslavije 1918–1941*. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske, 1952). Podobno sicer ocenjujejo tudi drugi slovenski in hrvaški ekonomski zgodovinarji, medtem ko so ocene srbskih blizu citiranemu Mijatoviću.

mariborsko-celjskem volilnem okrožju kandidiral za poslanca v Ustavodajni skupščini Kraljevine SHS. V času volilne kampanje sta dva časopisa iz različnih političnih taborov, narodnosocialistična *Nova pravda* in katoliški *Slovenec* objavila, da je bil leta 1918 v preiskovalnem zaporu, *Slovenec* ga je prikazal tudi kot nezakonitega prekupčevalca. Na volitvah ni uspel, tožil pa je odgovornega urednika *Slovenca*. Sodna obravnava pred porotnim sodiščem v Ljubljani leta 1921 je izzvala veliko pozornost javnosti in Brezigar je bil predmet obravnave v številnih časopisnih člankih. Javno je, zlasti v liberalnem tisku, ki ga je branil, pojasnjeval, da je pri očitnem nezakonitem prekupčevanju šlo za zagotavljanje pomoči slovenskemu protiaavstrijskemu delovanju. Sojenje se je končalo s poravnavo.

Brezigar je bil sicer udeležen tudi pri t. i. aferi Jadranska banka, v kateri so predstavniki mladega krila JDS (Gregor Žerjav, Albert Kramer, Vekoslav Kukovec, Adolf Ribnikar in Milko Brezigar) poneverili večmilijonsko vsoto v korist svojega strankinega krila. T. i. mladini so si prisvojili denar iz fonda, ki ga je Jadranska banka dala stranki za plebiscitno propagando na Koroškem in za ustanovitev ljubljanske univerze.¹⁸ Verjetno denar ni šel zgolj strankinemu krilu, pač pa tudi v lastno korist.¹⁹ Po dolgoletnih trenjih je nato, seveda ne zgolj zaradi afere, leta 1923 prišlo do dokončnega razcepa SDS.

Brezigar je pripadal političnemu, gospodarskemu in bančnemu mladoliberalnemu krogu Žerjava, ki je bil po Tavčarjevem odhodu najvplivnejši liberalni politik. Poleg navedenih sta vanjo spadala še Avgust Praprotnik in Ivan Kavčnik. Skupina je oblikovala idejno, politično in gospodarsko podobo slovenskega liberalizma v kraljevini. »Zaznamovali so ju izrazito protikatoliško kulturnobojno stališče, protikomunistična usmeritev, popolna predanost načelju jugoslovanskega narodnega unitarizma in državnega centralizma ter nepošteno ravnanje na gospodarskem oziroma bančnem področju.«²⁰

Brezigar je nato opustil neposredno dejavnost v politiki in se začel ukvarjati z novinarskim, gospodarskim in bančnim področjem. Pisal je za novoustanovljeni liberalni dnevnik *Jutro* in bil tesno povezan z njegovim ustanoviteljem in voditeljem JNS v Sloveniji dr. Albertom Kramerjem (Žerjav je leta 1919 umrl). V letih 1920–1921 je bil urednik za gospodarska vprašanja, potem je vodil gospodarske posle časopisa; v tridesetih letih je postal tudi član konzorcija in solastnik *Jutra*. Ob tem je bil v začetku dvajsetih let predsednik Zveze slovenskih zadrug. Leta 1923 je postal eden glavnih delničarjev Narodne tiskarne in član njenega upravnega odbora. Od leta 1929 je bil član upravnega odbora Kranjske industrijske družbe. Leta 1931 je na Dunaju sodeloval pri prevzemu Kreditnega zavoda za trgovino in industrijo v Ljubljani iz

18 Perovšek, Jurij. *Liberalizem in vprašanje slovenstva*. Ljubljana: Modrijan, 1996, 245.

19 Lazarevič, Žarko in Jože Prinčič. *Bančniki v ogledalu časa. Življenjske poti slovenskih bančnikov v 19. in 20. stoletju*. Ljubljana: Združenje bank Slovenije, 2005, 82.

20 Perovšek, Jurij. *O demokraciji in jugoslovanstvu. Slovenski liberalizem v Kraljevini SHS/Jugoslaviji*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2013, 163–164.

lastništva zavoda Kredit-Anstalt für Handel und Gewerbe (Kreditni zavod za trgovino in obrt) na Dunaju. Leta 1933 je deloval v posvetovalnem odboru za poslovanje denarnih zavodov pri ministrstvu za trgovino in industrijo. V tridesetih letih je vodil Zvezo lastnikov kinematografov Kraljevine Jugoslavije; bil je dejaven kot član vodstva akademskega društva Jadran in Kazine, kjer je bil konec tridesetih let tudi član njene konzorcija. V okviru kazine so se zbirala različna liberalna društva, npr. Jugoslovansko-češkoslovaška liga, Angleški klub, Akademsko društvo Triglav, tudi združenje jugoslovanskih rezervnih oficirjev. Ljudje iz kroga, ki mu je pripadal Brezigar, so bili, tako kot on, člani tudi drugih združenj, zlasti Sokola, Orjune in njene naslednice Narodne odbrane, strelskih družin in podobno. »Tako ali drugače so vse niti vodile tudi h glasilu Jutro, Narodni tiskarni in zadrugi Napredni tisk.« Nekateri od teh so bili poročeni s Čehinjami, vezi s Češkoslovaško so bile močne in te zveze »so se razširile tudi na ilegalno protinacistično delovanje, nekatere celo pripeljale v sodelovanje z zelo učinkovito Beneševo obveščevalno službo, ki je delala v povezavi z Britanci«. ²¹ Tudi Brezigar je bil poročen s Čehinjo Marijo Duhek. Sodeloval naj bi z jugoslovansko obveščevalno službo na Slovenskem proti Italiji in po nastopu nacizma tudi proti Nemčiji. Po nemški zasedbi Češkoslovaške marca 1939 je pomagal češkim beguncem. Bil je povezava ljubljanskega kroga Jugoslovanske nacionalne stranke z britanskim konzulatom v Zagrebu in agent britanske obveščevalne službe Special Operations Executive (SOE) s šifro »Branko«. ²² Skrbel je za finance, ki jih je dobival od Britancev, usklajeval protinacistično propagandno dejavnost slovenskih liberalcev in širjenje angleške propagande, zbiranje podatkov, tiskanje ponarejenih potnih listov v tiskarni *Jutra* za begunce iz Reicha, onemogočanje nemških dejavnosti v Sloveniji, spremljanje dejavnosti Kulturbunda. Brezigar je tudi skrbel, da so lahko z britanskim eksplozivom izvajali sabotažne akcije (predvsem je šlo za nameščanje angleškega eksploziva v nemške železniške transporte čez Jugoslavijo, ki so eksplodirali z zamikom, že na nemškem ozemlju). Jerca Vodušek Starič celo ocenjuje, da so bili »nekateri Brezigarjevi podvigi v sodelovanju s predsednikom Narodne odbrane dr. Josipom Cepudrom in češkimi obveščevalci ... skoraj neverjetni«. ²³

Po napadu na Jugoslavijo aprila 1941 so se britanski obveščevalci umaknili, liberalce pa opremili z dvema radijskima postajama in denarjem ter se dogovorili, da bodo s SOE pod okupacijo ilegalno sodelovali. No, ti so se večinoma razkropili po Jugoslaviji, nekaj so jih Britanci uspeli umakniti, druge so zajeli. Brezigar je sicer dobil britanske dokumente, a ni hotel iz države in se je skrnil v Splitu, kjer se je organizirala manjša skupina

21 Vodušek Starič, Jerca. »Liberalni patriotizem in intransigenca leta 1941.« V: *Slovinci in leto 1941. Znanstveni posvet Šestdeset let od začetka druge svetovne vojne na Slovenskem: Ljubljana, 11.–12. april 2001*, ur. Zdenko Čepič et al., 59–76. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2001, 65.

22 Prav tam, 66.

23 Prav tam, 68.

liberalcev in preko kurirja tudi za kratek čas vzpostavila zveze z Britanci v Kairu, a do načrtovanega umika z britansko pomočjo potem ni prišlo.²⁴ Brezigar se je po nekaj mesecih vrnil v Ljubljano in živel ter deloval ilegalno.

Razcepljene liberalne skupine so ravnale različno, nekatere so se tudi pogajale z OF (Stara pravda je za nekaj časa vanjo tudi vstopila, neuspešno se je za vstop pogajala tudi Omladinska JNS), večinoma pa so se na koncu odločili za četništvo in protipartizansko delovanje. Do sporazuma (zlasti med starim in novim delom JNS) nikoli ni prišlo, so se pa nekatere skupine povezale v Napredni delovni skupnosti (NDS), ki je tudi izdajala časopis *Zarja svobode*. Tej skupini je pripadal tudi Brezigar. Povezovalno vlogo naj bi odigral zlasti inženir Janko Mačkovšek, ki so ga Nemci s skupino liberalno in sredinsko usmerjenih politikov jeseni 1944 aretirali in poslali v Dachau, kjer je umrl. Iz tega liberalnega kroga je prišla tudi pobuda za skupni program meščanskih strank (t. i. londonske točke). Po sporazumu Tito-Šubašić naj bi se pogovori obnovili (skupaj z nekaterimi predstavniki SLS), a naj bi jih prekinile nemške aretacije Mačkovška in nekaterih drugih politikov. Zaradi številnih raznolikosti je ocenjevanje ravnanja liberalnega tabora zelo kompleksno, zato je težko celovito oceniti tudi Brezigarjevo vlogo in dejavnost. Še posebej, ker ni bil na izpostavljenih političnih položajih, ampak je deloval v ozadju. Med delom zgodovinarjev velja prepričanje, da je liberalni tabor vztrajal pri legitimnosti begunske vlade, a mnoge poteze kažejo, da vsaj pri glavnem delu (JNS) v pristajanju na debelacijo v začetnem obdobju vojne (torej na razkosanje Jugoslavije) ni kakih bistvenih razlik.²⁵ Čeprav je misel na povezovanje z OF med deli liberalnega tabora tlela še naprej, jo je preprečeval zlasti brezkompromisni protikomunizem.

Brezigar je za NDS in za Slovensko zavezo, ki je nastala kot nekakšen antipod ostankov meščanskih sil proti OF in izdajala tudi istoimensko glasilo, napisal več besedil o ureditvi avtonomne Slovenije v poveljni Jugoslaviji. Ker so nekateri dokumenti kolektivno delo ali niso podpisani oziroma so podpisani s kraticami, pregleda nad celotnim Brezigarjevim avtorstvom (še) ni.²⁶ Bil je tudi eden od organizatorjev slovenskega četništva.

24 Kreačič, Goranka. »Mož od Soče: portret dr. Slavka Fornazariča, borca za narodnostne pravice primorskih Slovencev.« *Prispevki za novejšo zgodovino*, 57/2 (2017), 24.

25 Repe, Božo. *S puško in knjigo. Narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda 1945*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2015, 236–237.

26 Med 22 ohranjenimi dokumenti te skupine med Mačkovškovimi papirji (po vojni so bili tudi podlaga za pravo t. i. Božičnega procesa) je le eden, ki ga je (domnevno) napisal Brezigar, in sicer Zakon o žrtvah vojne za domovino (podpisan je z Mil., kar bi bilo lahko Milko Brezigar). Vendar je večkrat naveden kot avtor elaboratov ali dopolnil in pripomb nanje, zakonskih osnutkov ipd. o poveljni ureditvi, ki jih je skupaj s političnimi poročili, časopisnimi izrezki in drugim gradivom med letoma 1942 in 1944 Mačkovšek tajno preko vlakovnega sprevodnika pošiljal Vladimirju Mislju v Švico, ta pa posredoval naprej begunski vladi. V pošiljkah 3. novembra 1942 in 1. januarja 1943 je bilo npr. več filmov Brezigarjevih pripomb o Trstu oziroma njegovi pripadnosti; 15. maja 1943 elaborat o kulturi ipd. Vodušek Starič, Jerca. *Dosje Mačkovšek*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1994, 10 (op. 19), 121, 124 in 129.

Po kapitulaciji Italije septembra 1943 se je zatekel v Rim, kjer je sodeloval z jugoslovanskim poslaništvom v Vatikanu in za jugoslovansko begunsko vlado pisal poročila o razmerah v Sloveniji. Kot lahko razberemo iz Mačkovškove korespondence, naj bi z njim skušali vzpostaviti povezavo preko jugoslovanskega poslaništva v Švici in od tam naprej preko Vatikana, vendar je morala biti ta tveza, če se je sploh vzpostavila, kratkotrajna, saj je obvestilo o tem, da je Brezigar v Rimu, Mačkovšek poslal junija 1944,²⁷ julija je bil že aretiran in poslan v Dachau; avgusta pa je bil podpisan sporazum Tito-Šubašić, čemur se je podredila tudi stara jugoslovanska diplomacija.

Avgusta 1944 se je del slovenskih emigrantskih politikov (del se je po sporazumu Tito-Šubašić pridružil odporniškemu gibanju) kot misija Slovenske zaveze (Milko Brezigar, Fran Mačkovšek in Josip Germ) v Bariju izjasnil za Demokratično federativno kraljevino Jugoslavijo, v kateri bi bili tudi Trst, Istra in Jadranski otoki, Koroška s Celovcem in Beljakom ter s spremenjeno mejo z Italijo (premik na nekdanjo mejo med Italijo in Avstro-Ogrsko). Katoliški del emigracije je v nasprotju s tem ameriški obveščevalni službi OSS pošiljal predloge o katoliški srednjeevropski federaciji ali konfederaciji, katere del bi bila tudi Slovenija. OSS in še manj zavezniška politika takih predlogov nista jemala resno.²⁸

Leta 1945 je Brezigar postal član Slovenskega narodnega odbora (SNO) v Rimu, ki ga je ustanovil katoliški politik in nekdanji minister v kraljevi begunski vladi Miha Krek. SNO je 1. aprila 1945 izdal t. i. Velikonočni letak z naslovom »Slovenci in Slovenke!«, v katerem je trdil, da je Titova oblast v Beogradu začasna in da se bo kralj Peter vrnil in pozival, da je v Jugoslaviji treba preprečiti komunistično zmago. Brezigar je bil med podpisniki. V propagandi, ki ni imela upanja na uspeh, se je SNO, kot je to opredelil Boris Mlakar, »poslužil tudi nekaterih nekorektnih prijemov«, npr. pod propagandistične tekste podpisoval ljudi, ki tega niso storili, v navedenem primeru, recimo Izidorja Cankarja in Borisa Furlana.²⁹ Oba navedena sta se sicer že avgusta 1944 opredelila za partizane. V Rimu, pa tudi kasneje se je Brezigar ukvarjal tudi z vprašanjem zahodne meje in Trsta ter zbiral gradivo v zvezi s tem. Napisal je dve razpravi: *Pripombe k razpravi Trst in O pripadnosti Trsta Jugoslaviji*.³⁰

Po koncu druge svetovne vojne je Brezigar ostal v emigraciji. Sodeloval je pri izdajanju časnika *Glas zaveznikov*, leta 1947 pa začel izdajati svoje glasilo *Glas Jugoslavije*. Šlo je za skromen list v šapirografski obliki, ki ni imel omembe vrednega dosega. Sodišče narodne časti v Ljubljani ga je v odsotnosti avgusta 1945 obsodilo na deset let prisilnega

27 Prav tam, 136.

28 Biber, Dušan. »Federalna državnost Slovenije v zavezniških dokumentih do maja 1945.« V: *Slovenci in država, zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994)*, ur. Bogo Grafenauer et al., 261–267. Ljubljana: SAZU 1995. Glej tudi: Torkar, Blaž. *Prikriti odpor. Ameriška obveščevalna služba na Slovenskem med drugo svetovno vojno*. Celovec: Mohorjeva, 2012, 164.

29 Mlakar, Boris. *Slovensko domobranstvo, 1943–1945. Ustanovitev, organizacija, idejno ozadje*. Ljubljana: Slovenska matica 2003, 448.

30 SI AS, 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve SRS, t. e. 456.

dela, izgubo narodne časti in zaplembo premoženja. Kazen prisilnega dela so sicer kmalu po sodbi preklicali. Brezigar se je okrog leta 1949 preselil v Avstrijo. Zadnja leta je preživel v zavetišču za starejše begunce v Salzburgu in pisal. Jugoslovanske oblasti so mu leta 1953 zagotovile, da se lahko vrne v domovino, vendar tega ni storil.³¹ Po pričevanju Marije Brezigar je bila to pametna odločitev, saj bi se verjetno takoj po prestopu meje za njim izgubila vsaka sled, kot se je zgodilo marsikomu.³²

Služba državne varnosti je zanj zapisala, da je bil »človek, zaprt sam vase, silno skromen, do svoje zunanosti malomaren, vendar zelo vztrajen, brez osebnih ambicij«.³³

Brezigar, združništvo in drugi strokovni teksti

Strokovne članke je Brezigar začel objavljati leta 1911 v dvomesečniku *Veda*, ki so ga od tega leta izdajali in urejali slovenski liberalci Albert Kramer, Ivan Prijatelj, Mihajlo Rostohar in Bogumil Vošnjak (slednji se je iz uredništva kmalu umaknil), in tudi v nemškem tisku. V *Vedi* je prvi članek objavil že v drugi številki, in sicer o uspešnosti čeških bank. V času, ko se je ukvarjal s politiko, je znanstveno pisanje opustil, občasno pa je objavljaj strokovne članke. Med različnimi temami, ki jih je obravnaval, so bančništvo; gospodarski in finančni tokovi, kot so konjunktura, krize, gospodarski zastoji; ekonomski položaj nove jugoslovanske države in Slovenije v njem. Med slovenskimi ekonomskimi zgodovinarji velja zlasti za strokovnjaka za združništvo, čeprav večina prispevkov na to temo izhaja predvsem iz osnutka slovenskega narodnega gospodarstva.

Brezigar je sicer sredi prve vojne pisanje strokovnih člankov v glavnem opustil in se začel ukvarjati s politiko. Po prvi svetovni vojni (in tudi sicer) je njegovo najodmevnejše delo knjiga o slovenskem narodnem gospodarstvu. Med drugo svetovno vojno se je deloma vrnil k pisanju, a ta del njegove dejavnosti še ni v celoti osvetljen in analiziran. Vsekakor je bil avtor ali soavtor več elaboratov, osnutkov zakonov in drugih besedil, ki so zadevali povojno ureditev, kot so si jo predstavljali v liberalnem taboru, to je obnova jugoslovanske kraljevine, v kateri pa bi bila Slovenija avtonomna in z razširjenimi mejami. Nekatere teme (npr. Trst) so enake, kot jih je pisal po prvi svetovni vojni, pri večini tovrstnih tekstov pa je individualno avtorstvo težko določiti.

Prav tako še nista ovrednoteni njegova povojna publicistična in novinarska dejavnost v emigraciji, ki pa sicer ne zajemata pomembnejših del. Obsežno besedilo z naslovom *Die Kultur*, ki ga je v zadnjih letih življenja napisal v Avstriji, ni nikoli izšlo. Rokopis v družinskem arhivu tudi ni ohranjen.³⁴

31 Podrobneje o Brezigarjevi obveščevalni in siceršnji medvojni dejavnosti glej: Vodušek Starič, Jerca. *Slovenski špijoni in SOE 1938–1941*. Ljubljana: samozaložba, 2002.

32 E-pismo Marije Brezigar piscu, 23. 1. 2022.

33 Vodušek Starič, Jerca. *Slovenski špijoni in SOE 1938–1941*. Ljubljana: samozaložba, 2002.

34 E-pismo Marije Brezigar piscu, 23. 1. 2022.

Milko Brezigar velja med drugim za strokovnjaka za združništvo. Brez dvoma je bil vsaj v prehodnem obdobju od razpada Avstro-Ogrske do nastanka jugoslovanske države goreč privrženec agrarne reforme in združništva, ki bi temeljilo na malem in srednjem kmetu. Izhajal je iz prepričanja, da bi le mali in srednji kmetje s svojim delom ustvarili dovolj kapitala za velepodjetja. Znano je njegovo stališče, da bo moral biti vsak zemljedelec član zadruga. Temeljni nosilci narodnega premoženja bi bili torej vsi, ki ustvarjajo. Temeljno sredstvo koncentracije kapitala pa zadruga. Tę je v osnutku nacionalnega programa razdelal tako za kmetijstvo kot za obrt in druge panoge.

Brezigar je izhajal iz načela, da je treba »načela nemško-židovskih kartelov [...] odstraniti«, kar naj bi regulirali z uvozom in izvozom oziroma carinami.³⁵ Ker naj bi bila v ospredju slovenskega gospodarstva kmetijstvo in gozdarstvo,³⁶ je izračunal, kakšna naj bi bila povprečna kmetija po nacionaliziranju posestva: »Vemo pa, da je velik del naše zemlje, posebno gozdov, v tujih rokah. [...] V programu se je postavila zahteva, da se mora zemlja nacionalizirati, to je, da se mora oni svet, ki pripada vsled zgodovinske zavisnosti še vedno tujcem, razdeliti med naše kmete. Ako bi naš kmet imel toliko sveta, kolikor mu ga je narava odmerila, to je povprečno 14 ha, bi brez dvoma dobro izhajal.

Ena med prvimi nalogami našega reformnega dela bo nacionaliziranje posestev. Na ta način ustvarimo podlago, da bo posedoval pretežen del kmetij 10 do 15 ha zemlje, to je oni obseg, ki zadostuje, da preživi pri intenzivnem obdelovanju srednjo kmečko rodbino. Povprečna kmetija v obsegu 14 ha bi obstajala iz 7 ha njiv, vinogradov, travnikov, planin in pašnikov, iz 6,2 ha gozda in 0,8 ha neobdavčenega zemljišča. [...] Letni dohodek kmetije, obstoječe iz 5,4 osebe, bo znašal torej 26.388 kron ali pa na vsake zemljedelske osebe 488 kron.«³⁷

Iz tega opisa stanja je Brezigar potegnil zaključek glede reguliranja kmetijske proizvodnje, saj ta ne bi smela biti svobodno prepuščena lastnikom: »Poljedelec bo moral obdelovati polje po strokovnjaških navodilih. Narod mora imeti pravico, da predpiše kmetu način obdelovanja. Vse to bo hasnilo v prvi vrsti kmetu in šele posredno narodu. Ta pravica naroda ima samo ta smoter, da povzdigne produktivnost zemlje. Da doseže narod ta smoter, se morajo vršiti tri naloge:

35 Osnutek, str. 21.

36 Brezigar pravi, da bi moral imeti za Slovence gozd enak pomen, kot ga ima na Norveškem ali Švedskem. Obseg gozda je naračunal na 8361 kvadratnih kilometrov (vsa »domovina« naj bi merila 18.667 km). »Država in pod državo stoječi fondi so imeli 33.895 ha gozda, cerkev 14.6223 in fidejkomisi 65.234 ha, ostalo pa občine, zadruga in privatniki«. (Fidejkomisi so bila neodtujljiva in nedeljiva družinska posestva, ki so morala pri dedovanju ostati v rokah družinskega člana, prosto je bilo mogoče razpolagati le z donosom premoženja, op. p.) Na Slovenskem naj ne bi bilo izrazitih veleposestev, vseeno pa naj bi približno sedmina pripadala posestvom, večjim od 500 ha, v kar pa niso všteta državna posestva in posestva korporacij. Fidejkomisov in veleposestnikov naj bi bilo 66, skupaj so imeli 193.567 ha gozda, povprečno vsak 2932 ha. Brezigar, *Osnutek*, 62–65.

37 Brezigar, *Osnutek*, 76–77.

1. ugotoviti produktivna svojstva posameznih pokrajin našega ozemlja;
2. pripraviti potrebna semena, gnojila, orodje in druge potrebščine;
3. podučevati kmeta o umnem kmetijstvu«.

To so bile sicer že naloge dotedanjih zadrug, a kmeta niso mogle prisiliti k temu, da bi se ravnal po predpisih. Zato Brezigar zaključí: »Naša zemeljska uprava mora postati organična, to je, mora imeti sredstva, da se bodo izvrševali strokovnjaški predpisi. Državni in družabni interes na uspevanju zemljedelstva mora biti tudi potom zakonodaje dokumentiran.«³⁸

Na to osnovo (nacionalizacija zlasti nemških posestev, razdelitev zemlje kmetom, da se doseže velikost povprečne »idealne« kmetije, in državna regulativa kmetijske proizvodnje) je potem postavil zadruge. Te bi bile »podlaga in temelj zemljedelske organizacije. Tako kakor obstoja politična država iz samostojnih občin, tako naj bi naša zemljedelska uprava slonela na zadrugah. Zemljedelska uprava bo občevala z zadrugami, te bodo posredovateljice med posameznim poljedelcem in državo. Vsak zemljedelec bo moral biti član zadruge. Vsi, ki obdelujejo zemljo ali se pečajo z živinorejo na enem zaokroženem ozemlju, morajo biti člani pristojne zadruge. Ni treba, da bi se ozemlje vjemalo s politično občino; pri določitvi mej bi bili merodajni gospodarski, posebno prevaževalni okviri. Najvažnejše naloge zadruge bodo sledeče:

1. objavljati poduke in ukrepe zemljedelske uprave ter nadzorovati, da se bodo člani ravnali po predpisih;
2. prevzemati blago od zemljedelske uprave, za svoje člane opravljati denarne posle;
3. oskrbovati stroje, ki so za skupno uporabo.«³⁹

Razlika med dotedanjo vlogo zadrug in novo, kot jo je po predvideni agrarni reformi koncipiral Brezigar, je bila v tem, da bi bilo članstvo v zadrugi obvezno in da bi moral slediti navodilom glede izbire pridelkov in načina pridelovanja. Po Brezigarju je bilo na Slovenskem leta 1915 okrog 1000 zadrug, od tega 900 poljedelskih s približno 140.000 člani, drugo so bili rokodelci. V zadrugah naj bi bilo torej že tedaj devet desetín poljedelcev, kar naj bi agrarno reformo zelo olajšalo. Država naj bi torej prevzela obstoječo združeno mrežo, zadruge naj bi postale organ zemljedelske uprave, vendar naj bi se prej reformirale, da bi tako funkcijo lahko prevzele. V prihodnje bi imele dva delokroga: lastnega, kot dotlej, in prenesenega, torej tistega, ki jim ga bo naložila zemljemerska uprava. V preneseni delokrog bi prišle zgoraj navedene tri naloge. Nadzor nad zadrugami bi imeli pokrajinski uradi z izobraženimi agronomi. Pokrajinski urad bi obsegal ozemlje

38 Prav tam, 78–79.

39 Prav tam, 79.

dotedanjega glavarstva, vanj bi spadalo povprečno 50 zadrug; takih uradov naj bi bilo 20. Uradi bi imeli znanstveno, izobraževalno in upravno funkcijo. Odločali bi npr. o gnojilih, načinu obdelovanja zemlje in oskrbovanja živine ter določali, katere rastline se bodo pridelovale v zadrugah, ki so podrejene pokrajinskemu uradu. Zemljedelska uprava bo na osnovi poročil pokrajinskih uradov naredila zemljedelski načrt, ki ga bo sprejel zakonodavec in bo obvezen. Po tem načrtu naj bi se kmetijska proizvodnja v nekaj letih, vsekakor pa v desetletju, podvojila.⁴⁰

Zamisli glede agrarne reforme so bile sicer v prehodnem času različne, v osnovi pa so vse, tudi Brezigarjeva, temeljile na nacionalizaciji, pri čemer so šle od kolektivističnega boljševiskega modela (Albin Prepeluh) do razdelitve zemlje kmetom, kjer sta si bila v osnovni zamisli (ne pa v izvedbi) podobna Brezigarjev liberalni in klerikalni (katoliški) koncept, ki so ga zagovarjali Jakob Mohorič, Vinko Šarabon in Andrej Gosar, vsi pa so agrarno reformo razumeli kot osnovni pogoj za narodno gospodarstvo v bodoči demokratični jugoslovanski državi. Po Čepiču so s tem »izražali stališče zakasnele buržoazne revolucije oziroma neizvedenih zahtev iz leta 1848, ki jih je sedemdeset let kasneje udeleževala slovenska buržoazija v boju za nacionalno, politično in gospodarsko osvoboditev slovenskega naroda.«⁴¹ Brezigar je zagovarjal stališče, da je treba razlastiti veleposestva, ki so v lasti tujcev, v korist narodne države. Ocenjeval je, da je v rokah tujih veleposestnikov 200.000 ha površine, pri čemer je zajel le posesti, večje od 500 hektarov. Nacionalizacija bi preprečila odnašanje dobičkov, ustvarjenih na slovenski zemlji v tujino. »Zgodovinska krivica se mora poravnati, država mora posestva zaseči ter jih po potrebi razdeliti. Nadalje mora ves dobiček iz naše zemlje ostati na domači grudi, da se tukaj porabi v produktivne svrhe ter se ž njim oplode naše dežele. To so zahteve nacionaliziranja zemlje.«⁴² Brezigar je v Osnutku izhajal iz statističnih podatkov za tiste slovenske dežele, ki naj bi prišle v sklop narodne države, kot jo je videl takrat (in je bila bistveno drugačna, kakršna je bila potem v resnici). Menil je, da bi povprečni slovenski družini (5,4 osebe) pripadlo posestvo s približno 14 ha zemlje, to bi bilo nekakšno optimalno kmetijsko posestvo, ki bi omogočalo preživetje. Država bi proizvodnjo strogo nadzorovala in usmerjala ter predpisovala način proizvodnje in vrsto pridelave, ki bi morala slediti dobičku, ne pa pridelavi vsega za lastne potrebe kot dotlej. Po optimalni porazdelitvi zemlje posegov v lastninsko strukturo ne bi bilo več. Kmet naj bi, kljub državnemu usmerjanju, ki mora slediti izključno dvigu proizvodnje, ostal izključni lastnik svoje zemlje in tudi pridelka. S tem bi odpravili tudi prakso, uvedeno med prvo svetovno vojno, ko je avstrijska država z odredbo določila, da je ves pridelek last države, in s tem kmeta naredila zgolj

40 Prav tam, 80–81.

41 Čepič, Zdenko. »Narodnogospodarske zamisli pri Slovencih v času odločitve za prvo narodno državo.« *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, XXIV/1-2 (1984), 103.

42 Brezigar, *Osnutek*, 11–12.

za upravitelja svoje zemlje. Z državnim intervencionizmom skozi agrarno reformo naj bi ustvarili optimalno velika posestva med 15 in 20 hektari, od česar bi polovico predstavljal gozd.

Brezigar se je zadovoljil z nacionalizacijo zemlje kot narodno gospodarskim načelom in od tu ni šel naprej. Ni se opredelil do tega, komu naj se razlaščena posestva razdeljujejo in pod kakšnimi pogoji. V agrarni reformi ni videl »ekonomsko političnega ukrepa s socialnim učinkom, ampak v prvi vrsti gospodarski poseg državne oblasti, z namenom izboljšati in dvigniti kmetijsko proizvodnjo«. ⁴³ Njegovi pogledi so bili po oceni Zdenka Čepiča blizu pogledom socialista Albina Prepeluha, ki je želel doseči »kolektivno lastnino naroda«, le da je Prepeluh na predvidene ukrepe gledal bolj politično in socialno. Pogled pri obeh namreč temelji na državnem intervencionizmu in zajema nacionalizacijo vseh proizvodjalnih sredstev, ne le kmetijskih. Katoliški tabor je na to gledal drugače. Jakob Mohorič je menil, da lahko manjša industrija ostane v zasebnih rokah, vendar mora biti zakonsko omejena in pod nadzorom celotne družbe. Tudi Andrej Gosar je zagovarjal preobrazbo gospodarstva po enotnem načrtu, ki bo v korist vsemu narodu, je pa odklanjal industrijo in veliki kapital, kar je bila sicer značilnost vseh socialno usmerjenih piscev v katoliškem taboru.

Brezigarjevim načelom glede agrarne reforme in združništva so v prehodnem času v glavnem pritrjevali, kar je razvidno tudi iz ocen Osnutka. Tako so npr. v socialistični demokraciji zapisali: »Tako je vzrasla na primer Brezigarjeva agrarna reforma iz specifično slovenskih tal. Pri avtonomni upravi našega gospodarstva jo je mogoče takoj izvršiti, v enotni jugoslovanski državi pa se je bati, da bi bila odložena ad calendas graecas ali pa da bi dobila tako obliko, da bi je več ne spoznali in da bi ne vedeli ž njo kaj početi.« ⁴⁴ Podobno so ocenjevali tudi v katoliškem taboru: »Slovenska zemlja se mora nacionalizirati, priti v domače, narodne roke. Celih 200.000 hektarov slovenske zemlje je danes v rokah nemškega veleposestva; to je zgodovinska krivica, ki se mora enkrat za vselej odpraviti. Veleposestva mora država kupiti in poprodati med ljudi, ki jih bodo sami obdelovali; tako bo ostal dobiček naše zemlje na domačih tleh in se uporabil za oploditev in zboljšanje domače grude.« ⁴⁵

Že tedaj pa niso vsi enoznačno pritrjevali Brezigarju. V prav tako katoliškem listu *Zori* so npr. zapisali: »Zvest tendenci za izpeljavo intenzivne obdelave polja, se pisatelj zavzema tudi za prisilno združništvo radi poljedelskih strojev, da bi bili na ta način kmetovalci prisiljeni posluževati se jih in svoje polje intenzivno do skrajnih meja obdelati. Menda ne pomisli, da je prisilno združništvo v teoriji lepa misel, a praktično zadane na toliko ovir, da si ne morem misliti, kako bi jo bilo možno izpeljati. Ne samo,

43 Čepič, Zdenko. »Slovenske politične stranke o agrarni reformi med svetovnjima vojnama.« *Zgodovinski časopis*, 49/2 (1995), 261.

44 Jug, Peter. »Narodno gospodarstvo.« *Demokracija: Socialistična revija*, I/19-22 (1918), 286.

45 »Naše bodoče gospodarstvo.« *Domoljub*, 12. december 1918, 512.

da je veliko naše zemlje take, da je umetno s stroji ne moremo obdelovati, ampak tudi razkosanost naših kmetij, velika oddaljenost hribovitih in ravninskih kmetov in vreme ter istočasna želja po uporabi so hude ovire praktični izvršitvi pisateljevega zahtevka po prisilnem združništvu. Med reformami, ki jih bo treba izvesti v naši agrarni politiki, je ena poglobitnih tudi regulacija naših voda. Ravno v tem pogledu so naši bivši ljudski zastopniki veliko storili, veliko so pa storili tudi za živinorejo z izboljšanjem hlevov, z živinorejskimi tečaji, z vpeljavo tuje živine v naše kraje itd. Žalibog smo tako človeški, da ne vidimo nič dobrin nad bližnjim, kadar se nam zameri. Ko se streznemo in po par letih v urejeni državi iznebimo radikalnega nacijonalizma, bomo lahko objektivno presodili, kar je bilo pred nami. Tega danes še nismo zmožni.«⁴⁶

Vsekakor je privrženost agrarni reformi na osnovi nacionalizacije tako pri Brezigarju kot v njegovem širšem krogu in tudi sicer pri večini tistih, ki so v prevratnem času razmišljali o teh vprašanjih, izhajala iz nacionalnih čustev, saj so bili večinski lastniki veleposestev Nemci. Pri socialni komponenti pa so se hitro pokazale razlike.

Agrarna reforma, posledično pa tudi združna politika je v novi državi šla svojo, povsem drugačno pot. 14. novembra 1918 je Narodno vijeće v Zagrebu napovedalo, da bo z agrarno reformo zemljo odvzelo veleposestnikom in jo dalo malim kmetom, Narodna vlada v Ljubljani pa je 31. januarja 1919 sklenila dati pod državni nadzor vsa veleposestva, večja od 300 ha. 27. februarja 1919 pa je vlada v Beogradu objavila Prehodne odredbe za pripravo agrarne reforme. Ukinjena sta bila tlačanstvo in kolonat. Vsak naj bi dobil toliko zemlje, da bi lahko preživel družino. Večje gozdne komplekse naj bi poddržavili, kmetje pa bi imeli pravico do paše in priprave drv za kurjavo ter za stavbni les. Veleposestnike naj bi proti plačani odškodnini razlastili, tlačani pa naj bi postali lastniki zemlje, ki so jo obdelovali. Jugoslovanska vlada je 12. marca 1919 sprejela načrt Gregorja Žerjava, po katerem naj bi pristojno ministrstvo v Beogradu pooblastilo tedaj že Deželno in ne več Narodno vlado, da izdaja začasne uredbe za pripravo in zavarovanje izvedbe agrarne reforme ter za preprečevanje akcij, ki bi ogrožale izvajanje reforme. Ministrstvo je Deželno vlado pooblastilo tudi za ustanovitev državnega urada za nadziranje in začasno upravo veleposestev, ki so bila predmet agrarne reforme; narejen je bil načrt za upravo in nadzorstvo nad velikimi posestvi, za kar je bil pri Deželni vladi ustanovljen poseben oddelek, ki bi si nadzorstvo delil z drugimi oddelki (oddelkom za kmetijstvo, oddelkom za trgovino in obrt). Jugoslovanska vlada je sicer zaradi specifičnosti razmer imenovala posebno poverjeništvo za izvedbo agrarne reforme v Sloveniji (Glavno poverjeništvo za agrarno reformo), ki je bilo oddelek beograjskega ministrstva za agrarno reformo.

Julija 1919 je izšla uredba o prepovedi odtujitve in obremenitve. Ta je določala, da lahko veleposestniki v Sloveniji obdržijo 75 ha obdelovalne zemlje oziroma skupno

46 Stanovnik, Ivan. »Milko Brezigar, Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva.« *Zora*, XXI/3-4-5 (1918/1919), 42.

do 200 ha zemlje, preostanek pa bi v odkup dobili agrarni interesenti (v resnici je bil uveden le začasni zakup, dokler se stvari zakonsko ne bi uredile). Agrarni maksimum je v Sloveniji presegalo 208 veleposestev v skupni površini 200.000 hektarov. Površina za razlastitev predvidene zemlje je bila le 30.142 hektarov, pa še od tega je bila dejansko razlaščena samo polovica. Kar dve tretjini razlastitev sta bili izvedeni na posestvih tujcev v Prekmurju. Obdelovalno zemljo so razdelili med 22.000 kmetov, v povprečju le 0,66 hektara na družino. Odredba tudi ni reševala vprašanja gozdov, čeprav so bili gozdovi glavna slovenskih veleposesti. Tudi sicer se je agrarna reforma izvajala nedosledno, pogoji za dodeljevanje so se večkrat spremenili, zemljo so dobivali tudi nekmetje, saj je bila ta v jugoslovanskih razmerah pomembno orožje v političnih bojih (med drugim npr. sredstvo kupovanja glasov za vidovdansko ustavo).

Leta 1931 so skušali z Zakonom o likvidaciji agrarne reforme popraviti dotedanje napake in nedoslednosti, a je tudi ta zakon ostal le delno izpeljan. V Sloveniji so z njim končno določili, da se razlastijo tudi gozdovi. Za razlastitev so določili 13 gozdnih posestev, katerih lastniki so bili, tako kot v primeru obdelovalne zemlje, tuje narodnosti, nekateri tudi tuji državljani. Leta 1933 so jim pridružili še posest ljubljanske škofije. Končno razlaščena je bila gozdna posest v obsegu 16.354 hektarov, prostovoljno so lastniki odstopili 7339 hektarov, torej skupaj 23.693 hektarov.⁴⁷ Šlo je torej predvsem za političen ukrep brez omembe vrednih gospodarskih učinkov. Uresničen pa ni bil niti narodnopolitični cilj, to je nacionalizacija v smislu celovitega odvzema tujega lastništva, kot so predvidevali načrtovalci agrarne reforme in nacionalizacije proizvodnih sredstev iz vseh političnih opcij.

Mednarodne in domače okoliščine, v katerih je nastal prvi osnutek slovenskega narodnega gospodarstva

Prva svetovna vojna je pomenila vstop Slovencev na mednarodno prizorišče.⁴⁸ Velike države, ki so dotlej posredno ali neposredno odločale o usodi Slovencev, o nas niso kaj dosti vedele. Še največ so vedeli Francozi, pri katerih je nekaj diplomatskega spomina ostalo še iz časa Ilirskih provinc in v katere so slovenski intelektualci in politiki položali velike upe. Francoski diplomatski viri sicer res kažejo, da so v ožjih krogih Slovence prepoznavali kot poseben narod, še zlasti tam, kjer so imeli zaradi razmejitvenih vprašanj ljudi na terenu (Prekmurje, Koroška). Poročila dunajske ambasade, konzulata v Trstu in njihovih predstavnikov v komisiji za plebiscit kažejo dobro poznavanje razmer

47 Povzeto po: Balkovec, *Prva slovenska vlada*; Lazarevič, *Kmečki dolgovi na Slovenskem*; Čepič, »Slovenske politične stranke«.

48 Več o tem: Božo Repe. »'Osvobajate nas, hkrati pa nas režete na koščke' Odnos velikih sil do Slovencev med prvo svetovno vojno in ob njenem koncu«. *Studia Historica Slovenica* 2015, letn. 15, št. 2, str. 337–356, 459.

in slovenskih posebnosti.⁴⁹ Med drugim so zabeležili, da so jezik in slovanske priimke ohranili predvsem ob pomoči duhovnikov, ti pa so imeli odločilno vlogo tako na Koroškem kot v Sloveniji, pomembno pa tudi v Beogradu, kjer je bil v vladi njihov predstavnik duhovnik dr. Anton Korošec.⁵⁰ Vendar so imeli Slovence za kmečki, Nemce pa za vladajoči narod, ki je kulturno in ekonomsko bolj razvit. Jugoslovanski politični vrh in diplomacija sta Francoze videla kot edine prave zaveznike v mednarodnih odnosih in še posebej pri reševanju mejnih problemov. To je npr. izrazil tudi Jovan Cvijić med obiskom Koroške pred plebiscitom, ko je francoskim predstavnikom dejal, da so Francozi edini podporniki, Italijani so jim sovražni (take so bile sicer tudi francoske ocene), Angleži pa naklonjeni Avstrijcem.

Francozi so bili srbski zavezniki in so na jugoslovanstvo gledali po principu širjenja Srbije oziroma stvaritve ene nacije po lastnem zgledu. Kraljevino SHS, kasneje Kraljevino Jugoslavijo, so videli kot svojega otroka oziroma otroka »versajske Evrope«. Tako kot Britanci so bili prepričani, da je tajne pogodbe treba spoštovati, in so tudi ob londonskem paktu ves čas zagovarjali stališče, da ga je treba uresničiti. Ne sicer čez dogovorjeno ozemlje (kar so poskušali doseči Italijani), a na koncu sta prav Velika Britanija in Francija pritisnili na Kraljevino SHS, da je podpisala za Slovence pogubno Rapalsko pogodbo.

Za Veliko Britanijo, ZDA in Rusijo Slovenija ni bila niti geografski niti politični pojem. ZDA so med prvo svetovno vojno in ob njenem koncu prvič vstopile v mednarodno politiko, v kateri so dominirale stare imperialne sile. To je bilo zelo idealistično, a na koncu bolj kot ne v škodo Slovincem. Predsednik Woodrow Wilson, zgodovinar in univerzitetni profesor, se je zanašal na mlado, *ad hoc* sestavljeno in neizkušeno skupino Inquiry, ki je na višku delovanja štela 126 članov, na pariško mirovno konferenco pa je prišla z že izdelanimi stališči, ki jih je bilo potem težko spremeniti. O Slovencih kot »nezgodovinskem« narodu ni imela skoraj nikakršnega védenja. Polkovnik Edward House, najtesnejši Wilsonov zaupnik, je bil še posebej naklonjen Italijanom, saj je bil fasciniran nad njihovo kulturo. Za Slovence so, potem ko so nekaj izvedeli o njih, menili, da se samo pritožujejo, nič pa niso pripravljeni storiti sami. House je Korošca med njunim prvim srečanjem 18. novembra 1918 prepričeval, naj vpliva na Pašiča, da zaradi

49 Ministère des affaires étrangères et du développement international, Les archives diplomatiques (Centre des Archives diplomatiques de Nantes), Représentations diplomatiques et consulaires: Consulat de France à Trieste (1769–1941); Représentations de la France dans les organisations et les commissions internationales: Commissions de délimitation des frontières issues de la Première Guerre mondiale (1919–1936) – Commissions de délimitation des frontières en Europe, 1917–1927, 1935–1936; Frontières hungaro-yougoslave, bulgare-yougoslave, albano-yougoslave, austro-yougoslave, austro-italienne.

50 Ministère des affaires étrangères et du développement international: Les archives diplomatiques (Centre des Archives diplomatiques de Nantes), Ambassade Vienne, škatla 730, PO/1, 628, Le Délégué de la République Française auprès de la commission de Plébiscite de Klagenfurt a M. Millerand, Président du Conseil Ministre des Affaires Etrangères. Klagenfurt/Celovec, le 20. Août 192. La situation dans la zone I(A) du Plébiscite.

grozeče italijanske zasedbe Ljubljane ne pošlje srbske vojske na slovensko ozemlje, ker bi to lahko izzvalo spopade. Tolažil ga je, da se je bolje sprijazniti z okupacijo katerega koli mesta na »spornem« ozemlju kot pa izzvati konflikt. Če bodo Slovenci tako ravnali, bodo simpatije sveta na njihovi strani in na koncu ne bodo nič izgubili. Pristajanje na nasvete, kakršnega je House dal Korošču, in naivno zaupanje v ZDA so Slovenci in Jugoslovani pri reševanju mejnega vprašanja drago plačali. T. i. wilsonizem je bil sicer značilen predvsem za obdobje pred pariško mirovno konferenco in prve mesece njenega poteka (do junija 1919), potem pa sta mu v obdobju do decembra 1919 sledila oddaljevanje ZDA od evropske politike in izolacionizem, v tem kontekstu tudi njihov dokončni odhod s konference. Vendar so bile v prvem obdobju sprejete nekatere ključne odločitve. »Osvobajate nas, hkrati pa nas režete na koščke,« je bil stavek, ki si ga je Wilson najbolj zapomnil z enega od dveh srečanj s slovensko delegacijo 5. junija 1919 v Parizu. O srečanju je kasneje govoril s simpatijami (na njem je sicer dr. Janko Brejc izrekel tudi besede »Ave Wilson, Sloveni morituri te salutant« – »Pozdravljen Wilson, umirajoči Slovenci te pozdravljamo«), vendar te simpatije na njegove odločitve v zvezi s slovenskimi mejami niso kaj dosti vplivale.⁵¹

Wilsonov odnos je bil gotovo bistveno manj kolonialen kot francoski in britanski. Wilson se je vendarle zavzemal za novo svetovno ureditev in za pravico narodov do samoodločbe, toda s svojo politiko ni uspel, končala je v ameriškem izolacionizmu. A nazadnje sta pragmatizem in izolacionizem, ki je postal vodilo ameriške politike, kar zadeva Slovence, pripeljala do podobnih zaključkov, kot so bili britanski. V ameriškem State Departmentu je nastalo več študij o južnoslovanskem vprašanju in o raznih formah južnoslovanske državnosti, npr. Lansigova študija, Puttneyjeva študija, študije skupine pod vodstvom Charlesa Seymourja. Največ vpliva so imele že omenjene študije skupine Inquiry. Ko je nekako sredi leta 1918 prišlo do spoznanja, da obstoj Avstro-Ogrske ni nujen, so se oblikovale tri rešitve: ohranitev Avstro-Ogrske v obstoječih mejah, vendar z liberalno vladavino, ki bi priznavala pravice tudi južnoslovanskim narodom; združitev vseh Jugoslovancev znotraj Avstro-Ogrske z odpravo kraljevin Srbije in Črne gore, kar bi bil glede na članstvo Srbije in Črne gore v antanti seveda nesmisel; in nastanek jugoslovanske države kot neodvisne države, vendar brez Slovencev. Ti da imajo premočne vezi z Avstrijo, hkrati pa tudi drugačen jezik od Srbov in Hrvatov. Po vseh študijah naj bi Trst »naravno« pripadal Italiji. Po mnenju Puttneyja naj bi sicer tudi del slovenskega ozemlja pripadel taki jugoslovanski državi, vendar brez »ekstremih« slovenskih zahtev (Trst, Istra), pa tudi sicer naj bi bile notranjeavstrijske dežele, kjer živijo tudi Slovenci (z večino na Kranjskem), nukleus habsburške monarhije, zato vključitev v jugoslovansko državo ni prepričljiva rešitev. V skupini Inquiry so bolj razmišljali o ustanovitvi več

51 Lipušček, *Ave Wilson. ZDA in prekrajanje Slovenije v Versaillesu 1919–1920*; Lipušček, *Sacro egoismo. Slovenci v krempljih tajnega londonskega pakta 1915*; Rahten, *Pozabljeni slovenski premier. Politična biografija dr. Janka Brejca (1869–1934)* (Celovec–Ljubljana–Dunaj, 2002).

majhnih, neodvisnih južnoslovanskih držav, vendar so se porajali dvomi, ali se bodo te uspeli upirati nemškemu ekspanzionizmu.⁵² Nekaj slovenskega ozemlja je sicer uspel rešiti Mihajlo Pupin, ki je ob zlomu Avstro-Ogrske kot osebni prijatelj predsednika Wilsona odločilno vplival na ugodno razmejitev jugoslovanskega ozemlja v Banatu, s svojo temeljito spomenico o Dalmaciji, Istri in Sloveniji, ki jo je aprila 1919 izročil Wilsonu, pa je prispeval k temu, da je večji del Dalmacije pripadel Jugoslaviji. Ko je izvedel, da je antanta Blejski kot priznala Italiji, je pri predsedniku Wilsonu izposloval (kakor sam pripoveduje v uvodu k slovenski izdaji življenjepisa), da je ta preklical svoj podpis na že pripravljeni listini. S tem je Pupin rešil t. i. jeseniški trikotnik, Bled in Bohinj.⁵³

Tudi za Koroško naj bi pri Wilsonu dosegel kompromisno rešitev dveh pasov, od katerih bi del južno od Celovca pripadel Jugoslaviji, severni del pa Avstriji. To rešitev, ki jo je sprejel tudi Pašić, pa so tedanji slovenski politiki odklonili, računajoč, da bodo dobili celotno Koroško.

Rusija je tako kot vse velike države sledila imperialnim ciljem. Neuspehi centralnih sil na vzhodni fronti so sicer okrepili diplomatsko moč tedanje carske Rusije, ki je začela aktivno posegati v južnoslovanske razmere, tako tiste znotraj Avstro-Ogrske kot zunaj nje. Ker pa so po drugi strani doživljali hud pritisk nemške vojske, je bil ruski interes zlasti, da se z vstopom Italije v vojno razbremeni vzhodna fronta. Da bi pripravili teren za izpolnitev obljub Italiji, ki so se kasneje uresničile z londonskim paktom, so Rusi že septembra 1914, ko so se začela intenzivna pogajanja o prestopu Italije na stran antantnih sil, v Trst poslali agenta zunanjega ministrstva Vsevoloda Svatkovskega (sicer novinarja ruske tiskovne agencije). Ta je slovenske in hrvaške politike nato do aprila 1915 (sestaneke društva Edinost) prepričal, da se bodo ti vzdržali oboroženega odpora v primeru italijanske zasedbe Trsta in Primorja.⁵⁴

Medtem ko so slovenski in drugi vojaki množično umirali na vzhodni fronti, sta ruski zunanji minister Sazonov in glavni arhitekt londonskega pakta angleški zunanji minister Edward Grey (ob aktivnem sodelovanju in podpori ministrskega predsednika Herberta H. Asquitha) slovensko ozemlje dodelila Italiji. Čeprav je šlo za zapleteno vprašanje rusko-britanskih odnosov, je bilo v osnovi preprosto: britanska diplomacija se je marca 1915 odločila Rusiji priznati pravico, da zasede Istanbul ter Bospor in Dardanele, s čimer je dobila njene koncesije za območje severne Perzije in Sueškega prekopa, zlasti pa zato, da se v celoti ugoti italijanskim zahtevam. Francozi so se dogovoru pridružili za koncesije v severni Afriki. Obe državi sta Rusijo s tem pridobili tudi za to, da ni sklenila separatnega miru z Nemčijo. Car Nikolaj je sicer imel glede ozemelj, dodeljenih Italiji, dvome, saj je podpiral Srbe in njihove aspiracije na Jadranu, a Bospor in

52 Prav tam.

53 Pupin, *Od pastirja do izumitelja* (Ljubljana, 2014).

54 Več o tem: Pleterski, *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo*; Lipušček, *Sacro egoismo. Slovenci v krempljih tajnega londonskega pakta 1915*.

Dardanele so bile zanj »vhod v dnevno sobo«. ⁵⁵ Sporazum med Rusijo, Veliko Britanijo in Francijo je tlakoval pot londonskemu paktu, ki je bil sklenjen le malo za tem, z njim pa se je Italija obvezala, da napade Avstro-Ogrsko.

V širšem ruskem interesnem krogu so bile sicer tudi pravoslavne države, ena od njih je bila Srbija, ki bi dobila Bosno in Hercegovino ter Južno Dalmacijo. Hrvati in Slovenci v te načrte – kljub drugačnim zagotovitom primorskim politikom – niso bili vključeni. Kar zadeva Slovence, je že liberalni politik, pred vojno župan Ljubljane in prepričan slovanofil Ivan Hribar na obisku pri ruskem zunanjem ministru Sazonovu leta 1913 ugotovil (kar so kasneje navajali tudi drugi, npr. član Jugoslovanskega odbora Franjo Supilo, ki je bil pri Sazonovu februarja 1915), da ruski zunanji minister Slovence sicer po imenu pozna, da pa sicer »o njih ničesar ne ve. [...] Vendar je bilo iz daljnih njegovih pripomenj vidno, da so mu Slovenci, dasi se je začel zanje bolj zanimati, po svojem številu in po obsegu ozemlja, na katerem stanujejo, preneznaten faktor, da bi pri izvajanju velikopotezne ruske politike mogli priti v poštev«. ⁵⁶

Hribar je tudi naivno mislil, da je s tem pogovorom rešil Trst. V navedenem kontekstu dogajanja v prvem letu vojne se je Rusija nato začela zavzemati za dve južnoslovanski državi: eno, sestavljeno iz pretežno pravoslavnih držav s Srbijo in pristanišči na južnem Jadranu, in drugo, pretežno katoliško, s Hrvaško in pristanišči na severnem Jadranu. Sazonov je bil sicer prepričan, da je zunanjo politiko treba voditi brez slovanofilskih čustev, medtem ko so Slovenci računali nanje in jim je bila Rusija potrebna. Višek diplomatskega cinizma tedanjega ruskega zunanjega ministra pa je bila izjava leta 1915: »Če bi bilo potrebno, da se ruski narod z orožjem bori samo pol dneva, da bi osvobodili Slovence, jaz na to ne bi pristal.« ⁵⁷ Po letu 1917 ruska politika ni imela več nobenega neposrednega vpliva, saj je Rusija sklenila separaten mir, vendar je bila z londonskim paktom nepopravljiva škoda za Slovence že narejena. Posredno bi o določenem vplivu na položaj Slovencev sicer še lahko govorili zaradi sprememb v Rusiji, saj so se iz nje preko nekdanjih vojakov na vzhodni fronti širile revolucionarne ideje, revolucija pa je preko Madžarske prišla tudi do dela slovenskega ozemlja, tj. do Prekmurja. Prekmurje je zaradi ustvarjanja t. i. sanitarnega kordona okrog boljševiške Rusije z dovoljenjem antante poleti 1919 zasedla vojska novonastale jugoslovanske države, to pa je bil tudi glavni razlog, da so Prekmurje nato priključili Kraljevini SHS.

Najodločilnejšo vlogo pri londonskem paktu in razkosanju Slovencev je bržkone imela Velika Britanija. Dolgoletni liberalni ministrski predsednik Herbert Henry Asquith (do 1916) se je še posebej trudil za sklenitev londonskega pakta. Nanj naj bi v zvezi s tem zelo vplivala tedanja ljubica Venetia Stanley (Asquith je bil znan kot velik

55 Lipušček, *Sacro egoismo. Slovenci v krempljih tajnega londonskega pakta 1915*, str. 187–202.

56 Hribar, *Moji spomini*, 2. del (Ljubljana, 1984), str. 75.

57 Gre za izjavo Sazonova dvema srbskima odposlancema (Aleksandar Stanojević in Stanoje Belić) leta 1915, objavljeno v Radenković, *Pasić I Jugoslavija, Službeni list SFRJ* (Beograd, 1999), str. 129.

ženskar), ki ji je napisal več kot 560 pisem, velik del kar s sej vlade. Nekaj tega je razkril že Uroš Lipušček v knjigi *Sacro egoismo*, še več podatkov o načinu delovanja Asquitha pa je mogoče dobiti v angleški literaturi, čeprav je bilo na sejah kabineta prepovedano delati zapiske. V knjigi Mika Webba *From Downing Street to the Trenches* so npr. objavljeni dnevniški zapiski Lewisa Vernona Harcourta, sekretarja za kolonije v Asquithovi vladi, ki plastično kažejo delovanje vlade in značajske like glavnih protagonistov.⁵⁸ Asquithovo ravnanje pred in med vojno so sicer njegovi sodobniki imeli za neodgovorno in nevarno za državo, sam pa je bil prežet z občudovanjem do Italije. Slednja je bila tudi zadnja država, ki jo je kot predsednik vlade obiskal konec marca 1916, v zadnjem letu svojega vladanja. Po obisku je izdal knjižico *Italy, our Ally. The book of Italy* z barvno naslovnico, upodobitvijo sebe in italijanskega predsednika vlade med zastavama obeh držav, polno vzvišenih besed in hvale. Knjižico je začel takole: »Občudovanje in privrženost, ki ju vsak Anglež čuti do Italije, sta se še povečala v zadnjih šestih mesecih, v katerih sta naša naroda tovariša v orožju.« Temu sledi zbir nabuhlih hvalnic z ene in druge strani z različnih sestankov in banketov med obiskom.⁵⁹

Britanska politika je (kolikor pač je) pred prvo svetovno vojno največ vedela iz del zgodovinarja in publicista R. W. Seton-Watsona.⁶⁰ Watson je sicer vedel, da Slovenci obstajajo, vendar jih ni poznal podrobneje, na slovenskem ozemlju ni bil, čeprav je precej časa preživel na Dunaju in tudi na Hrvaškem. Ukvarjal se je predvsem s Hrvati in z njihovimi težnjami po državi. Rešitev južnoslovenskega vprašanja si je predstavljal brez slovenskega ozemlja in tudi hrvaške načrte, da bi bile Kranjska, del Koroške in Štajerska vključene v novo jugoslovansko državo, je imel za nerealne, ker naj nobena avstrijska stranka ne bi pristala na načrt, po katerem bi bil Dunaj brez neposredne povezave z morjem. Podobno je ocenjeval tudi tedanji zunanjepolitični urednik londonskega *Timesa* Henry Wickham Steed, o čemer v svojem dnevniku priča član Jugoslovanskega odbora Bogumil Vošnjak, ki je zaradi tega prišel v spor z njim.⁶¹ Kot se je slikovito izrazil drugi član odbora, Hrvat Franjo Supilo, so bili za velike sile Slovenci »mrtvo truplo«.

Angleški zgodovinar Arnold Toynbee je sicer edini že leta 1915 predvidel možnost nastanka neodvisne Slovenije, vendar kot nekakšne razširjene »tržaške države«, katere neodvisnost naj bi zagotavljala Evropa ali pa bi bila (alternativno) vključena v južnoslovansko državo. A tudi Toynbee se je zavedal, da je taka rešitev (kot tudi sicer večje število

58 Webb, *From Downing Street to the Trenches* (Oxford, 2014).

59 Asquith, *Italy our ally: being an account of the visit to Italy* (T. Fisher Unwin, LTD., 1 Adelphi Terrace, London, 1916).

60 Seton-Watson, *The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy* (London, 1911). Glej tudi William Seton-Watson, *The Balkans, Italy and the Adriatic* (London, 1915), in William Seton-Watson, Boban, Gross, Krizman, Šepić (ur.), *R. W. Seton-Watson and Yugoslavs: correspondence 1906–1941 in 1918–1941* (London–Zagreb, 1976).

61 Vošnjak, *Dnevnik iz prve svetovne vojne*, za objavo pripravil Vladimir Kološa (Ljubljana, 1994).

majhnih držav) precej utopična. Tudi on je sicer poudarjal, da Slovenci nimajo državne tradicije in kulture ter da so Nemci s Slovenci ravnali lepo.⁶²

Vendar, kot že rečeno, Slovenci kot narod niso bili na obzorju britanske politike vse do konca vojne, čeprav je kupčevala z njihovimi ozemlji. Prva politična študija, ki sem jo doslej uspel zaslediti v britanskih arhivih (omenja pa jo tudi dr. Uroš Lipušček), je iz januarja 1919. Tedaj je zgodovinska sekcija ministrstva za notranje zadeve izdelala študijo na dvajsetih straneh z naslovom »The Slovenes«. Študija je sicer relativno soliden zgodovinski pregled (upoštevava celo Prekmurce, zmotno jih sicer imenuje Međimurci, a jih ima za Slovence in tudi poudarja, da v Prekmurju živijo Slovenci protestantske vere). Z nekaj uvidevnosti bi zdržala celo današnjo zgodovinsko presojo, večinoma pa je bila verjetno napisana pred vojno in med njo, saj vojnega stanja ne obravnava. V splošni oceni izhaja iz tega, da Slovenci nikoli niso vzpostavili neodvisne države in tako nimajo ne nacionalne tradicije in ne »zgodovinske pravice«, ki bi jim pomagali oblikovati politiko. Poleg tega so razdeljeni na pokrajine in je njihova politična moč razdrobljena med deželne zbornice, kjer imajo večino samo v kranjskem. Pisci ocenjujejo, da bo zaradi geografskega položaja Avstrija, vse dokler bo obstajala, držala kontrolo nad slovenskim ozemljem in nad dostopom do najpomembnejšega pristanišča, Trsta. Zato se bo germanizacija nadaljevala. Vendar je ključnega pomena sledeče: v študiji je bilo zapisano prepričanje, da Slovenci nikoli niso ustanovili lastne države, nimajo lastne nacionalne tradicije in ne zgodovinskih pravic, na katere bi se lahko sklicevali pri oblikovanju svoje politike.⁶³

Težko bi torej trdili, da pred koncem vojne britanski politiki niso že dovolj natančno poznali slovenskega naroda. A so, kot tudi druge velesile, ocenjevali, da nima dovolj notranje moči za vzpostavitev avtonomnega položaja, kaj šele lastne države. Zato se z njim niso kaj dosti ukvarjali. In zato tudi po nastanku jugoslovanske države niso videli zavor za uresničitev londonskega pakta. Slovencem pa je šele upor med drugo svetovno vojno ponudil priložnost za vzpostavitev državnosti in popravo meja.

Slovenska usoda po prvi svetovni vojni je bila odločena v okviru (tajnih) mednarodnih dogovorov, različnih kupčevanj v kontekstu pariške mirovne konference, dvomov v slovensko nacionalno vitalnost in predsodkov do Slovencev. Posledica je bila razdelitev med štiri države, od katerih so se nacionalno uspeli okrepiti le v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev oziroma v Kraljevini Jugoslaviji. Neugodne zunanje-politične razmere, nemoč in nespretnost slovenskih politikov ter nezainteresiranost srbskih oziroma novih jugoslovanskih oblasti so imele za posledico, da je Italija dobila zahodni del slovenskega ozemlja, tj. Primorsko, Koroška pa je bila izgubljena na plebiscitu. Slovenci so bili postavljeni pred novo stvarnost: živeli so v štirih državah z različnimi političnimi sistemi,

62 Toynbee, *Nationality & War* (London, 1915). Glej tudi Lipušček, *Sacro egoismo. Slovenci v krempljih tajnega londonskega pakta 1915*, str. 123–125.

63 Imperial War Museum, London, *The Slovenes. Handbook prepared under the direction of the historical section of the Foreign Office – N0 14 a (Confidential)*, januar 1919.

ki so imeli v osnovi vsi avtoritarno izhodišče in so bili v nacionalnem smislu Slovincem nenaklonjeni. Več kot tretjina Slovencev je ostala izven matičnega ozemlja, Slovenija je ostala brez Trsta, v katerem je živelo 57.000 Slovencev, s tem pa je ostala tudi brez najmočnejšega industrijskega centra in izhoda na morje. Primorski Slovenci so bili v času med obema vojnama načrtno italijanizirani, izpostavljeni fašističnemu nasilju in gospodarsko zatirani, zaradi česar se jih je bilo okrog 100.000 prisiljenih izseliti, večinoma v Jugoslavijo (okrog 70.000) ali v Južno Ameriko in druge kraje. Kljub temu so Primorci uspeli obdržati – javno ali ilegalno – kulturne organizacije in se jezikovno in kulturno ohraniti kot Slovenci, bili pa so tudi prvi v Evropi, ki so se fizično uprli fašizmu. Slovence v Avstriji so formalno ščitila zaščitna manjšinska določila saintgermainske mirovne pogodbe, vendar jih je Avstrija izpolnjevala le deloma. Po anšlusu (zanj so glasovali tudi Slovenci, da bi se izognili očitku o nelojalnosti in posledicam, ki bi jih taka ocena prinesla) se je postopoma stopnjeval nacistični pritisk. Končni cilj sta bila popolna izselitev in ponemčenje Koroških Slovencev, to pa so nacisti začeli izvajati med drugo svetovno vojno. A cilja vendarle niso uspeli uresničiti.

Pozitiven dosežek v narodnostnem smislu po prvi svetovni vojni je bila priključitev najvzhodnejšega dela ozemlja, Prekmurja, čeprav je bila zavest o tem, da so tudi Prekmurci del slovenskega naroda, šibka in je bilo privajanje na skupno življenje v času med obema vojnama (pa tudi še kasneje) polno predsodkov in stereotipov. Slovensko Porabje je po trianonski pogodbi pripadlo Madžarski, Slovence so, v skladu s teorijo, da so Vendi, skušali pomadžariti. V revni in zaostali pokrajini se je slovenski jezik obdržal predvsem s pomočjo Cerkve.

V opisanih razmerah je jugoslovanstvo ostajalo edina opcija, a glede oblike in vsebine nove države so bili pogledi med slovenskimi politikami različni.⁶⁴

16. in 17. avgusta 1918 so slovenski politiki v Ljubljani ustanovili Narodni svet za slovenske dežele in Istro. Nastanek nadstrankarskega telesa, ki naj bi uresničevalo slovensko željo po samoodločbi in sodelovalo pri nastanku nove jugoslovanske države, je bil v časopisih napovedan že decembra 1917, vendar se je ustanovitev zaradi odlaganja Hrvatov in pogajanj med slovenskimi strankami precej vlekla. V Narodni svet so bili izbrani predstavniki Slovenske ljudske stranke (18), Jugoslovanske demokratske stranke, to je enotne stranke liberalcev, ki je nastala junija 1918 (10), Jugoslovanske socialdemokratske stranke (3), političnega društva Edinost iz Trsta (2), Političnega in gospodarskega društva za Hrvate in Slovence v Istri iz Pazina (7), skupaj 40 ljudi. Svoje predstavnike so kasneje imenovali tudi iz Katoliškega političnega in gospodarskega društva za Slovence na Koroškem. Predsednik narodnega sveta je postal dr. Anton Korošec. Svet je imel več odsekov: organizacijski odsek – za delovanje okrajev in občin,

64 Dogajanje povzeman po: Nečak, Repe: *Prelom: 1914–1918: svet in Slovenci v 1. svetovni vojni*. Ljubljana: Sophia, 2005.

ustavno-pravni odsek, odsek za propagando, odsek za varstvo slovenskih interesov pod obstoječo avstrijsko upravo, gospodarski odsek, odsek za tujski promet, finančni odsek, kulturni odsek. Delovali so tudi pokrajinski odseki za Trst, Istro, Goriško, Koroško in Maribor (kasneje preimenovani v narodne svete za posamezne pokrajine), ki so zbirali gradivo za rešitev mejnega vprašanja. Narodni svet sicer tako zaradi nagle združitve v Kraljevino Srbov Hrvatov in Slovencev že 1. decembra 1918, kot tudi zaradi strankarskih razprtij ni postal slovenski parlament. Ustanovitvi so nasprotovali zlasti liberalci, ki so v procesu naglega združevanja tako dejanje šteli za nepotrebno. Narodni svet se je štel za del Jugoslovanskega narodnega odbora (Narodnega vijeća Slovencev, Hrvatov in Srbov), katerega ustanovitev se je pripravljala v Zagrebu. Zastopniki jugoslovanskih narodov v monarhiji (vseh večjih političnih strank in skupin iz Slovenije, Istre, Hrvaške s Slavonijo in Dalmacijo, Bosne in Hercegovine ter Vojvodine) so ga ustanovili 5. in 6. oktobra 1918, bil je sestavljen po teritorialnem načelu. Vsaka pokrajina je imela po enega poslanca na 100.000 prebivalcev. Slovenske pokrajine (Kranjska, Štajerska, Goriška, Koroška in Trst) so imele 14 poslancev od 80. Narodno vijeće je vodil Osrednji odbor s 30 člani, ki je skliceval seje, usmerjal politiko Narodnega vijeća in ga predstavljal navzven. Osrednji odbor je imel svoje predsedstvo. Glavni program Narodnega vijeća je bil, kot so to zapisali tudi v pravilniku, »združitev vseh Slovencev, Hrvatov in Srbov v narodno, svobodno in neodvisno državo Slovencev, Hrvatov in Srbov, urejeno po demokratičnih načelih«. V predsedstvu so bili Slovenec dr. Anton Korošec kot predsednik, podpredsednika Srb Svetozar Pribičević in Hrvat dr. Ante Pavelić (ne gre za istoimenskega kasnejšega ustaškega poglavnika) ter tajniki Srđan Budisavljević, Mate Drinković in Ivan Lorković.

15. oktobra je Narodni svet v Ljubljani iz bojazni pred neredi in širjenjem revolucije začel organizirati krajevne narodne straže, kar je bil prvi učinkovit ukrep pri prevzemanju oblasti.

Nekaj dni kasneje, na zasedanju med 17. in 19. oktobrom, je Narodno vijeće v Zagrebu oklicalo, da prevzema »vodenje narodne politike«. Zadnji dan zasedanja je zahtevalo »zedinjenje celotnega našega naroda Slovencev, Hrvatov in Srbov na njegovem celotnem etnografskem ozemlju, ne oziraje se na kakršne koli deželne ali državne meje, ki v njih danes živijo, v enotno popolnoma suvereno državo, na načelih politične in gospodarske demokracije, kar vsebuje tudi odstranitev vseh socialnih in gospodarskih nepravil in neenakosti.« Narodno vijeće je zavrnilo manifest cesarja Karla in zahtevalo, da naj bo jugoslovanski narod s svojimi poslanci zastopan na mirovni konferenci. Podlaga teh zahtev je bil odgovor vlade ZDA 18. oktobra na prošnjo avstro-ogrske vlade 14. oktobra 1918 po premirju. V pismu, ki ga je za ameriško vlado poslal sekretar za zunanje zadeve Robert Lansing je pisalo, da predsednik ZDA ne more več priznati zgolj avtonomije za te narode. S tem se je Wilson odrekel svojim točkam v tistem delu, ki govori o avtonomiji avstro-ogrskih narodov kot notranjemu

vprašanju Avstrije. Predsednik ZDA je, kot piše v pismu, prisiljen zahtevati, da bodo ti narodi sami presodili, kakšna akcija s strani Avstro-Ogrske bo zadovoljila njihova pričakovanja in zahteve »o njihovih pravicah in njihovem položaju v družini narodov, katere član so«. Dan prej, 17. oktobra, je ogrski parlament izglasoval neodvisnost Madžarske, oblast pri nenemških narodih pa so prevzemali razni nacionalni sveti in provizorične vlade.

V prehodnem obdobju je na ozemlju avstro-ogrskih južnih Slovanov prišlo do dvovladja, ki pa se je razreševalo postopoma in na miren način. Na Kranjskem sta tako npr. deželni glavar Šušteršič in deželni odbor 22. oktobra izdala sporočilo, v katerem sta izjavo Narodnega vijeća pozdravila in povedala, da se nimata več za pristojna opravljati katere koli politične zadeve razen tekočih poslov.

Do prelomne zamenjave oblasti je prišlo 29. oktobra 1918, ko je v Zagrebu hrvaški sabor pretrgal državnopravne vezi z Avstro-Ogrsko, za nično proglašil hrvaško-ogrsko nagodbo iz leta 1868 in razglasil nastanek Države Slovencev, Hrvatov in Srbov: »Dalmacija, Hrvaška in Slavonija z Reko se razglašajo za neodvisno državo. V odnosu do Ogrske in Avstrije, na sodobnem načelu narodnosti in na temelju narodne enotnosti Slovencev, Hrvatov in Srbov se pristopa v skupno narodno suvereno Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov na celotnem etnografskem področju tega naroda, brez ozira na kate-rekoli teritorialne in državne meje, znotraj katerih danes živi narod Slovencev, Hrvatov in Srbov.« Sabor je Narodno vijeće priznal kot vrhovno oblast.

V novo skupno državo so se še isti dan na množični manifestaciji v Ljubljani, ki se je udeležilo okrog 30.000 ljudi, vključili tudi Slovenci. Narodni svet v Ljubljani (vodil ga je Ivan Hribar, kajti Korošec je v imenu Narodnega vijeća v Zagrebu že odpotoval v Švico, na pogajanja s predsednikom srbske vlade Pašićem o bodoči usodi jugoslovanske države) kakšne posebne državnopravne deklaracije ni sprejel, se je pa na javni manifestaciji 29. oktobra pridružil sklepom hrvaškega sabora in Narodnega vijeća v Zagrebu. Po Walterju Lukanu je »29. oktobra slovenska politična elita zapustila habsburško monarhijo. S tem se je, kolikor je mogoče razbrati iz dosegljivih virov, v veliki meri strinjalo tudi slovensko prebivalstvo, ki pa ga o tem niso nič vprašali.« Toda »zapustitev« tedaj praktično propadle monarhije je bila le en del zgodbe. Drugi, pomembnejši je bil, kam in kako? Udeleženec dogajanja Ivan Hribar je proglasitev odcepitve Slovenije od avstro-ogrške monarhije in njeno priključitev k Jugoslaviji pripisal kar stavku v svojem govoru: »Prejmi torej naše poklonstvo ti, naša krasna, ob neizmernih mukah rojena in zato večno neporušljiva Jugoslavija.«

Po mnenju zgodovinarjev in pravnikov v času nekdanje Jugoslavije (npr. dr. Ferda Čulinovića) je bil državnopravni akt pač nadomeščen s sklicevanjem na sklep hrvaškega sabora. Hrvati so s sklepom sabora sicer res imeli trdnejšo pravno podlago kot Slovenci, vendar to ni veljalo za Dalmacijo, ki je bila avstrijska pokrajina in je hrvaško-ogrška nagodba ni zadevala. V primeru Dalmacije pa so se sklicevali na hrvaško

državno pravo. Slovencem brez lastne državne tradicije je še vedno ostalo sklicevanje na naravno pravo, na stališče ZDA in ne nazadnje tudi na privolitev Avstro-Ogrske, da njeni narodi sami odločajo o svoji usodi. Sicer pa so pravne utemeljitve nastanka Države SHS glede na to, da je Avstro-Ogrski preostalo le še nekaj dni življenja, Država SHS pa je bila prehodna tvorba, imele zgolj notranji pomen v žolčnih mednacionalnih polemikah v kasnejši Jugoslaviji. Del piscev državnopravni akt vidi tudi v množični manifestaciji po razglasitvi združitve v Ljubljani in pa v javni prisegi nadporočnika dr. Mihajla Rostoharja, ki je v imenu približno 200 navzočih slovenskih oficirjev avstro-ogrske armade položil prisego zvestobe in vdanosti nastajajoči, še močno nedefinirani Jugoslaviji. Prav Rostoharjev spominski zapis plastično prikazuje zmedo, v kateri se je slovenski politični vrh poslovil od Avstrije. Rostohar, ki je na manifestacijo prišel kljub prepovedi vojaškega poveljstva v Ljubljani, si je besedo na balkonu Deželnega dvorca (današnjega rektorata univerze) moral izboriti. Potegnil je sabljo in vzkliknil: »Mi vojaki odrekamo pokorščino Avstriji in prisegamo zvestobo svoji narodni državi Jugoslaviji!« Časniki so nato prekrizali sablje in bodala, med množico je to povzročilo navdušenje, ne pa ravno med vsemi politiki. Tako je knezoškof Jeglič razburjeno pristopil k Rostoharju in vzkliknil: »To je pa revolucija!« na kar mu je Rostohar odgovoril: »Da, prevzvišeni, tako nekako!«

Zmedo v Narodnem svetu kaže tudi začetna bojzljivost pri prevzemanju oblasti od organov Deželne vlade, ki je steklo, potem ko je bila (tudi na pritisk slovenskih oficirjev) imenovana Narodna vlada. Oficirji so v noči na 30. oktober s pomočjo delov hrvaškega polka in osvobojenih srbskih in ruskih vojakov razorožili madžarsko vojaško enoto na Kodeljevem, zasedli vojaško poveljstvo, železniško postajo in druga ključna mesta v Ljubljani. S propagandno akcijo (letaki v različnih jezikih avstro-ogrskih narodov) so pozivali vojake, naj se vrnejo domov, ker je vojne konec. Vojaške formacije pod vodstvom feldmaršala Borojevića so se res začele osipati. Kako bi njegova morebitna vojaška intervencija (če je o njej sploh razmišljal) vplivala na politično dogajanje v Ljubljani in kakšen smisel bi sploh imela (razen ohranjanja reda in miru zaradi organiziranega umika vojske), lahko zgolj ugibamo. Po mnenju nekaterih zgodovinarjev naj bi obstajala celo možnost, da bi s svojo armado šel proti Dunaju in rešil cesarja. Najbrž pa so vsi od njega pričakovali preveč. Borojević je v spominih suho zapisal, da je njegova armada »podlegla razkroju zaledja«. Sam se je zaradi novonastalih razmer s fronte umaknil 1. novembra in se nastanil ob Vrbskem jezeru. Svojo armado je sicer formalno dal na razpolago Narodnemu vijeću v Zagrebu in tako nedvomno izkazal jugoslovanska čustva, vendar je Narodno vijeće predlog zavrnilo iz vrste razlogov, najbolj zaradi bojazni, da bi vojska v ugodnih okoliščinah lahko pripomogla k restavraciji habsburške oblasti, pa tudi zadrževanje nekaj sto tisoč vojakov različnih nacionalnosti na jugoslovanskem ozemlju se mu je zdelo problematično, tako logistično kot politično. Zaradi konflikta z vlado SHS v Ljubljani mu Narodno vijeće ni dovolilo bivanja

na ozemlju Države SHS (Borojević se je namreč hotel nastaniti v Zagrebu). Po vojni so mu odvzeli tudi naziv častnega meščana mesta Ljubljana, ki so mu ga podelili leta 1915, vendar so nekateri vsaj potihoma priznavali njegove zasluge (predsednik tedaj že Deželne vlade dr. Janko Brejc mu je npr. odmeril skromno enkratno denarno pomoč). Ostal je ob Vrbskem jezeru, kjer je reven, razrvan in razočaran umrl leta 1923, pokopan je na dunajskem pokopališču, stroške pogreba in obeležja pa je plačal tedaj že nekdanji cesar Karel.⁶⁵ Do večjih vojaških spopadov na slovenskem ozemlju v prevratnih časih ni prišlo, prav tako ne do vpliva revolucije, cesar so se politiki in knezoškof Jeglič močno bali.

Država Slovencev, Hrvatov in Srbov je, kot je to definiral Ferdo Čulinović, »nastala zato, da izgine«. Kakšnih resnih namenov, da bi avstro-ogrski južni Slovani vzpostavili (ohranili) lastno državo, zgodovinopisje v resnici ne pozna, a ima kratkotrajna slovenska samostojnost znotraj Države SHS kljub prehodnemu značaju vendarle zgodovinski pomen. Država Slovencev, Hrvatov in Srbov mednarodno ni bila priznana in je trajala le en mesec. Bila je kratkotrajna in prehodna rešitev v času, ko je Avstro-Ogrska razpadala. Izražala pa je dejstvo narodne samoodločbe – suverenosti. V tedanjih notranjih in zunanjepolitičnih razmerah ni imela velike možnosti za preživetje. Toda spodbudila je razmah dotlej omejevanih in tudi zatiranih nacionalnih čustev.

Ključno ni bilo to, da je Država SHS »izginila«, temveč to, kako se je zgodilo. S tem je povezana zlasti definicija njene suverenosti, kjer so mnenja sicer različna, a vendar objektivnejši del zgodovinopisja večinoma priznava njeno polno suverenost. Vodilni srbski zgodovinar za to obdobje Andrej Mitrović prvodecembrski akt ocenjuje kot »združitve dveh suverenosti« (to je Kraljevine Srbije in Države SHS).

Združevanje Države Slovencev, Hrvatov in Srbov s Kraljevino Srbijo in drugimi jugoslovanskimi deli v eno državo je sprva potekalo po dveh tirih in v ključnih trenutkih brez koordinacije. Dr. Anton Korošec, delegati Države SHS in predstavniki Jugoslovanskega odbora so se med 6. in 9. novembrom 1918 v Ženevi pogajali s predsednikom srbske vlade Nikolo Pašićem in predstavniki srbskih parlamentarnih strank. Stanje je bilo za predstavnike Države SHS neugodno, država mednarodno ni bila priznana, na njeno ozemlje so prodirale italijanske enote. Italija je namreč 3. novembra v Padovi s soglasjem antantnih sil (tudi predstavnika Srbije) in ZDA sklenila premirje s predstavnikom vrhovne komande avstro-ogrške vojske, čeprav Avstro-Ogrska kot država ni več obstajala, vojaške operacije pa tudi že dolgo niso več potekale. V pogojih za premirje je bila določena tudi demarkacijska linija, ki je sledila obljubam londonskega pakta. Na to linijo naj bi prišle italijanske (antantne) enote. S tem je Italija dobila formalno pokritje za uresničevanje imperialnih ciljev (implicitno tudi soglasje ZDA, ki se z londonskim paktom niso strinjale) in njene vojaške enote so krenile v zasedbo.

65 Nećak, Dušan, Repe, Božo. *Ofeldmaršalu Svetozarju Borojeviću de Bojni*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2010.

Predsednik srbske vlade Pašić je v skladu s svojo vizijo razširjene Srbije sicer sprva nasprotoval širšemu jugoslovanskemu sestanku in dogovoru o združitvi, vendar ga je zagovarjal večji del srbske opozicije, večina jugoslovanske emigracije (še posebej v ZDA) pa tudi vplivni oblikovalci javnega mnenja v Franciji in Veliki Britaniji (med njimi Seton-Watson). Na Pašića je neposredno pritiskala tudi francoska vlada, ki je zahtevala, da prizna Državo SHS, vendar je Pašić priznal le predstavniške organe, Narodno vijeće oziroma njegovo predsedstvo, ne pa države. Hkrati je računal, da bo na Korošca laže vplival kot na Trumbića, zato mu je kot predstavniku Narodnega vijeća hotel dati več poudarka. Pašić se je za pogajanja na koncu vendarle odločil. Načrtoval je, da bo v Srbiji sestavil novo vlado in je bil prepričan, da bo potem zlahka korigiral morebitna ženevska odstopanja od srbskih ciljev. Pomembno vlogo sta igrali tudi neinformiranost o dogajanju doma in Pašićeva zmotna ocena, da sta Trumbić (kot predsednik Jugoslovanskega odbora) in Korošec (kot predsednik Narodnega vijeća) odločilni osebi pri združevanju. Zato je bil kljub nesorazmerju v politični moči med obema stranema sklenjen sporazum, ki je upošteval enakopravnost obeh združujočih se držav (za črnogorski narod so glede združitve v Ženevski deklaraciji zapisali, »da jim je odprt naš bratski objem in bo gotovo pohitel, da pozdravi in se pridruži temu delu, ki je bilo vedno njegov največji ideal«). Sporazum je predvideval konfederativno združitev (čeprav ta izraz ni bil neposredno uporabljen), do izvolitve ustavodajne skupščine naj bi bilo začasno narodno predstavništvo paritetno sestavljeno iz poslancev srbske narodne skupščine in Narodnega vijeća. Ustava bi bila sprejeta s kvalificirano (dvo tretjinsko) večino. Nova država bi v prehodnem času opravljala minimalne skupne zadeve, zunanjo politiko, vojsko in finance. Vlado naj bi sestavljalo dvanajst ministrov, šest iz Srbije in šest iz Države SHS, srbski bi prisegli pred regentom Aleksandrom, tisti iz Države SHS pa pred predsednikom Korošcem.

Diplomatski uspeh Korošca in Trumbića je Pašić nato doživel kot svoj poraz. Doma v Srbiji so ženevsko deklaracijo namreč ocenili kot žalitev srbskega orožja, deklaracije nista priznala ne regent Aleksander ne srbska vlada. Pašićev namestnik Stojan Protić mu je s Krfa poslal ogorčeno brzojavko z odstopom, zapisal je, da je sporazum (zbodla sta ga zlasti sestava vlade in različni prisegi) »izraz nezaupanja in Vam osebno in Srbiji, ki si ni zaslužila takega ravnanja, to je nekaj, kar se nikoli ne zgodi med ljudmi, ki resnično hočejo narodno enotnost«. Protić in srbska vlada sta se bila pripravljena odreči združevanju, če bi bila dinastija Karađorđevićev kakorkoli postavljena pod vprašaj. Pašić je nekaj dni po podpisu Korošču in Trumbiću sporočil, da je zaradi pritiskov doma prisiljen odstopiti in da je dogovor neveljaven. Oba politika sta kljub temu pri antantnih silah v Franciji še naprej lobirala za priznanje Države SHS in Narodnega vijeća kot njegove vlade in se zavzemala za uresničitev sporazuma, Pašić pa jima je v razgovoru 18. novembra jasno povedal, da se morata prilagoditi realnim razmeram. Zato sta Korošec in drugi predstavnik Narodnega vijeća Melko Čingrija preko srbske ambasade

v Londonu regentu Aleksandru poslala telegram, v katerem sta zaradi enostranskega suspenza ženevskega dogovora postavila pod vprašaj dotedanjo načelno podporo dinastiji Karađorđevićev. Telegram je izzval veliko užaljenost, Protić je tak »odnos do krone« izenačil z avstro-ogrsko politiko do Srbije, »nikoli si nismo mogli predstavljati, da bomo take aluzije in grožnje spet slišali od predstavnikov naših bratov, za katerih osvoboditev je Srbija resnično postavila na kocko svoj obstanek«, je zapisal v telegramu ambasadorju v Londonu Jovanu Jovanoviću. Ocenjeval je, da so v Ženevi ustvarjali fronto proti Srbiji in je Korošca in podobno misleče politike opozarjal, da, če ne bodo pristali na srbske pogoje, gredo lahko vsak svojo pot, »Srbi s Srbi, Hrvati in Slovenci s Hrvati in Slovenci«. Srbska vlada je nato poskrbela, da je Korošec zaradi »*neurejenih*« potnih dokumentov v odločilnih dneh ostal v tujini in se je vrnil šele 3. decembra, dva dni po izvedeni združitvi, in je bil nato nekaj kasneje prvič sprejet pri regentu Aleksandru.

Glede na tedanje razmere pa verjetno tudi njegova navzočnost v Ljubljani, Zagrebu in Beogradu toka dogodkov pri državnem zedinjenju ne bi bistveno spremenila. Srbska vlada je namreč 10. novembra, dan po podpisu ženevske deklaracije, navezala neposredne stike s hrvaško-srbsko koalicijo v Zagrebu, ker je pravilno ocenila, da lahko ta najbolj neposredno vpliva na način združitve. Njen vodja, srbski politik Svetozar Stevan Pribičević je kot podpredsednik poskrbel za prevlado centralistične smeri v Narodnem vijeću (med drugim je zahteval tudi ukinitvev Jugoslovanskega odbora kot nepotrebne).

Narodno vijeće v Zagrebu se je tako – še posebej pod pritiskom avstro-ogrskih Srbov – znašlo pred vprašanjem, kako se združiti s Srbijo. Različni so bili pogledi tudi na oblikovanje enega jugoslovanskega naroda. Nekateri so zagovarjali tezo, da naj bi bili Jugoslovani en narod s tremi plemeni (srbskim, hrvaškim in slovenskim). V Sloveniji je del politikov in intelektualcev vztrajal pri stališču, da so Slovenci samostojen in že oblikovan narod, ki bi moral v bodoči državi dobiti kulturno avtonomijo (Slovenci bi po Wilsonovih točkah kot narod imeli pravico do samoodločbe). Zlasti liberalni politiki, ki pa so bili na Slovenskem v manjšini, so zagovarjali asimilacijo, centralizem in unitarizem. Najvažnejši se jim je zdel nastanek nove države, ne pa njena vsebina, v »strogo demokratični monarhiji« pa so videli celo boljše rešitev kot v republiki. Politiki v Slovenski ljudski stranki so se bolj kot drugi nagibali k stališču, da bi Slovenci v bodoči državi morali doseči avtonomijo, bili pa so za republiko. Slovenski socialdemokrati z jugoslovanskim imenom Jugoslovanska socialnodemokratska stranka so v nastanku nove države videli predvsem razredni cilj. Stranka se je zavzemala za socialistično republiko, narodnost ji ni bila pomembna, v novi državi je videla zgolj in predvsem možnost za združitve delavskega razreda in okrepitev njegove moči. Kulturni odsek Narodnega sveta je sicer po različnih mnenjih svojih članov na razpravi 16. in 18. novembra predložil resolucijo, ki se je zavzemala za narodno individualnost in politično avtonomijo: »Slovenski del jugoslovanskega naroda se je razvil tudi jezikovno samostojno, tako da je slovenščina, nositeljica te duševne vsebine, dasi najbližja sorodnica srbo-hrvaščini, danes

organizem zase in da je v območju slovenskega knjižnega jezika za sedaj možno uspešno kulturno delo edino le v tem jeziku.« Resolucije niso podpisali liberalno usmerjeni kulturni delavci, ki so se, podobno kot liberalna stranka, z »Izjavo duševnih delavcev« zavzeli za jugoslovanski unitarizem.

Slovenska ljudska stranka je sicer zagovarjala avtonomizem, a je bila zaradi Koroščeve odsotnosti brez pravega vodstva in (podobno kot vsa slovenska politika) zmedena. V takih razmerah je 19. novembra Pokrajinska vlada za Dalmacijo pod prettnjo italijanskega prodiranja zahtevala čimprejšnjo združitev Države Slovencev, Hrvatov in Srbov s Kraljevino Srbijo. Priznali naj bi regenta Aleksandra kot voditelja, državno ureditev pa bi dokončno določili pozneje v ustavodajni skupščini. SLS je predlogu nasprotovala, vendar je Narodna vlada sklenila, naj se slovenski predstavniki v Zagrebu izrečejo glede na razpoloženje in razmerje sil na seji.

»Komična ali tragična značilnost Slovencev v Jugoslaviji je bila, da so se razdelili na dve narodnosti, slovensko in jugoslovansko. [...] V začetku, toda ne za dolgo, so bili skoraj vsi Jugoslovani, bodisi iskreno, bodisi iz sramu zaradi nekdanjega avstrijstva, bodisi iz oportunitizma,« je tedanje stanje orisal zgodovinar, akademik Vasilij Melik. In dodal, da se je ob tej cepitvi večina Slovencev na koncu vendarle odločila za slovensko smer. Ne glede na način združitve in kasnejše nezadovoljstvo s Kraljevino SHS in nato Kraljevino Jugoslavijo, so jo Slovenci sprejemali kot nujen ščit pred germanskim in romanskim pritiskom, pa tudi zaradi dejanskih možnosti za slovenski razvoj, ki jih je ustvarila.

Podobne protislovne razmere so bile tudi na Hrvaškem, kjer je Hrvaška republikanska kmečka stranka zahtevala federativno ureditev in Jugoslavijo kot republiko in ne kraljevino, ter v Bosni in Hercegovini, kjer so zlasti Srbi pritiskali za čimprejšnjo in centralistično združitev in grozili z neposredno priključitvijo Bosne in Hercegovine k Srbiji. Z enim samim glasom večine pa je bosanski sabor 22. novembra vendarle sklenil, da bi združitev šla preko Narodnega vijeća v Zagrebu. Vendar so tako v Bosni in Hercegovini kot v Dalmaciji Srbi grozili, da se bodo s Srbijo združili neposredno, tako kot Vojvodina, če delegacija Narodnega vijeća ne bo čim prej odpotovala v Beograd in izvedla združitve. Tako Srbi iz Hrvaške (zlasti Hrvaško-srbska koalicija pod vodstvom Srba Svetozarja Pribičevića) kot bosanski Srbi (ki so bili v Narodnem svetu za BiH zaradi navzočnosti srbske vojske v Bosni zelo vplivni) so pri zahtevah o združitvi seveda imeli podporo srbske države. V BiH, ki jo je Srbija vojaško zasedla, je bilo tedaj 43 % Srbov, v Hrvaški in Slavoniji 25 %, v Dalmaciji 16 %. Ker je le manjši del živel ob meji s Srbijo, večina pa je bila pomešana z muslimanskim in hrvaškim prebivalstvom, ozemelske delitve niso bile mogoče. Zato so rešitev videli v centralistični Jugoslaviji pod prevladujočim srbskim vplivom.

Poleg dalmatinskega je nastalo še nekaj predlogov, po katerih je kompromisno resolucijo izdelal poseben sedemčlanski odbor Narodnega vijeća v Zagrebu, v katerem pa je od slovenskih politikov sodeloval dr. Izidor Cankar. Zapisal je, da Narodno vijeće

»v skladu s svojimi dosedanjimi zaključki in glede na izjavo vlade Kraljevine Srbije razglaša združitev Države Slovencev, Hrvatov in Srbov, ustanovljene na celotnem neprekinjenem območju bivše avstro-ogrske monarhije s Kraljevino Srbijo in Črno goro v enotno državo Slovencev, Hrvatov in Srbov«. Odbor je predlagal 28-člansko delegacijo, ki naj bi v imenu Narodnega vijeća izvedla združitev in ki je zanj pripravil posebna navodila. Narodno vijeće v Zagrebu je nato po polemični razpravi 23. in 24. novembra 1918, kljub temu da ni imelo soglasja vseh predstavnikov, pristalo na oblikovanje enotne narodne države z dinastijo Karađorđevićev. Potrdilo je navodila, po katerih naj bi potekala združitev, in 28-člansko delegacijo, v kateri so bili med Slovenci predstavniki vseh treh strank, dr. Izidor Cankar, dr. Anton Kramar in Anton Kristan (spremljala sta jih tudi dr. Janko Brejc in dr. Josip Puntar); delegacijo je vodil dr. Ante Pavelić, po poklicu zobozdravnik. Po navodilih bi končno ureditev nove države lahko določila samo splošna narodna skupščina Srbov, Hrvatov in Slovencev z dvotretjinsko večino. Konstituanta bi se morala sestati najkasneje šest mesecev po sklenjenem miru in bi morala imeti pravico do sprejetja ustave (odločiti, ali monarhija ali republika). Do sklica konstituante naj bi oblast izvajalo Državno vijeće, v katerem bodo v določenem sorazmerju predstavniki Narodnega vijeća iz Zagreba, srbske in črnogorske skupščine in predstavniki Jugoslovanskega odbora. Do odločitve konstituante o državni ureditvi bo imel vladarsko oblast kralj Srbije oziroma regent Aleksander, ki bo prisegel pred Državnim vijećem in imenoval vlado. Vlada mora uživati podporo Državnega vijeća. Sedež vlade in Državnega vijeća bo določen sporazumno. V navodilih je bilo tudi določeno, kako naj bi vlada delovala, da naj bi bila sestavljena paritetno in da naj bi ohranili pristojnosti pokrajinskih vlad. V celoti so bila navodila precej podobna ženevski deklaraciji.

25. novembra se je vojvodinska narodna skupščina odločila za neposredno priključitev k Srbiji, čeprav je bila del Države SHS in je imela svoje predstavnike v Narodnem vijeću v Zagrebu. Tudi tu je prosrbska politika prevladala. V resoluciji o združitvi so zapisali tudi, da z odločitvijo skupščine hkrati podpirajo željo po združitvi vseh Jugoslovanov in želijo, da srbska vlada in Narodno vijeće v Zagrebu storita vse, da »pride do nastanka enotne države Srbov, Hrvatov in Slovencev pod vodstvom kralja Petra in njegove dinastije«.

Že prej, 11. novembra, je tudi novoizbrana črnogorska skupščina na seji v Podgorici odločila, da kralj Nikola I. Petrović Njegoš odstopi s prestola in da se »Črna gora z bratsko Srbijo združi v eno edino državo pod dinastijo Karađorđevićev in tako združena stopi v skupno domovino našega triplemenskega naroda Srbov, Hrvatov in Slovencev«.

Jugoslovansko državno zedinjenje je bilo izvedeno 1. decembra 1918 na posebni ceremoniji. Delegacija Narodnega vijeća je iz Zagreba odšla 27. novembra okrog 10. ure zjutraj s posebnim vlakom (brez članov delegacije Korošca, Trumbića, Ivana Lorkovića

in Stjepana Radića). Z delegacijo je šlo tudi nekaj finančnih strokovnjakov, potem Rudolf Giunio, ki je kot odposlanec Trumbića še istega dne prišel Narodno vijeće obvestit o najnovjšem dogajanju v Jugoslovanskem odboru in v tujini, ter podpolkovnik Milan Pribićević, brat Svetozarja Pribićevića. Prav Milan Pribićević je bil ilustrativen primer akterja balkanske politike, s katero so se začeli soočati nekdanji avstroogrski politiki (»prečanski«, kot so jim potem rekli v Kraljevini SHS, ker so prihajali iz krajev »preko« Donave, Save in Drine). Brez določene funkcije, zgolj po krvnem sorodstvu, se je vmešaval v delo predsedstva Narodnega vijeća, bil navzoč na njegovih sejah in »v imenu« brata »urejal« zadeve, ko je delegacija prišla v Beograd, pa ga je regent Aleksander zaradi bratovih zaslug celo povišal v polkovnika.

Od Slovencev je bil na vlaku le Kramar, medtem ko sta Cankar in Kristan, prepričana, da naslednji dan še ne bo odhoda, odpotovala v Ljubljano. V Beograd sta (skupaj z Brejcem in Puntarjem) potem vendarle prispela ločeno, a še pravočasno. Delegacija je po dolgem in počasnem potovanju (vlak se je ustavljal na vsaki postaji) prišla v Zemun isti dan zvečer okrog 23. ure. Že tu so bili sprejeti svečano. Drugo jutro so se vkrcali na ladjo in prišli v Beograd okrog 11. ure dopoldne, s spremljajočim igranjem vseh treh himen, slovenske, hrvaške in srbske (Naprej zastave slave, Lijepa naša domovina in Bože čuvaj pravde), na hiši regenta Aleksandra pa so tudi izobesili vse tri zastave. Kljub prisrčnemu sprejemu Beograd, tedaj provincialno balkansko mesto, izmučeno od vojne in okupacije, na nekdanje avstro-ogrške politike, navajene svetovljanskega Dunaja, najbrž ni mogel narediti posebnega vtisa. Po svečanosti so v povorki šli v najboljši beograjski hotel Grand hotel, kjer so bili gosti beograjske občine. Še isti dan so se začele posamične konzultacije z regentom v njegovi rezidenci na Terazijah. Odločilno vlogo v pripravah je imel Svetozar Pribićević, ki ga je regent sprejel v ločeno avdienco (tedaj sta se srečala prvič) in ga pooblastil za izjavo, v kateri je Pribićević (po Krizmanu) dejal, da kralj Aleksander »enako ljubi Slovence, Hrvate in Srbe. Navdahnjen je z željo, da bo njegova vladavina zasnovana na najširših svobodah in na najpopolnejši demokraciji in imamo tako najmočnejše jamstvo za naš prihodnji narodni razvoj. Prestolonaslednik narodno združitev razume tako, da šteje tudi sebe za del narodne celote, v kateri ne pozna nobene razlike in ne bi mogel prenesti prevlade kogarkoli.« Z izjavo naj bi omilili strah pred pričakovano srbsko prevlado, ki so jo nakazovali pogovori o načinu združitve.

Med združitevno ceremonijo 1. decembra 1918 je najprej delegacija Narodnega vijeća na regenta Aleksandra naslovila t. i. adresu. V njej je pisalo, da so Slovenci, Hrvati in Srbi iz Avstro-Ogrske izvedli prevrat, začasno ustanovili neodvisno narodno državo in že 19. oktobra izrazili željo po združitvi s Srbijo in Črno goro »v enotno narodno državo Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki bi obsegala vse neprekinjeno etnografsko ozemlje južnih Slovanov«. 24. novembra je Narodno vijeće sklenilo, da razglasi združitev Države

Slovencev, Hrvatov in Srbov s Srbijo in Črno goro v eno državo, in izbralo delegacijo, »ki stopa pred Vaše Kraljevo Visočanstvo, da Vam uradno in v svečani obliki sporoči ta sklep«. V nadaljevanju se adresa glasi v smislu navodil Narodnega vijeća, le da se monarhija s kraljem Petrom in regentom Aleksandrom sprejema kot oblika vladavine brez pogojevanja, da bo o njej odločala ustavodajna skupščina, prav tako je brezpogojno sprejeta »enotna država«, torej centralistična oblika vladavine. To je kasneje izzvalo številne kritike na račun delegacije. Te pa so bile le delno upravičene, saj je bilo Narodno vijeće kljub sprejetim navodilom razdvojeno in ni vedelo, kako naj ravna, in je to svojo negotovost preneslo na delegacijo.

V adresi je bilo še pomembno opozorilo, da Država SHS ne priznava londonskega pakta ter da gredo italijanske okupacijske sile celo preko demarkacijske linije določene v premirju, zato delegacija izraža željo, »da se bo vaše Kraljevo Visočanstvo skupaj z našim celotnim narodom zavzelo, da se končne meje naše države določijo tako, da bodo v skladu z našimi etnografskimi mejami, v skladu z načelom narodne samoodločbe, ki jo je proklamiral predsednik ZDA Wilson«. Adresa se končuje z vzkliki: »Naj živi Njegovo Kraljevo visočanstvo kralj Peter! Naj živi vaše kraljevo Visočanstvo! Naj živi ves naš združeni Srbsko-Hrvaško-Slovenski narod!«

Regent je v svojem odgovoru (Proklamacija ustanovitve Kraljevine SHS) v nabuhlem slogu, sklicujoč se na dela svojih prednikov in srbskega naroda, sprejel adresu delegacije Narodnega vijeća in izjavil: »V imenu Njegovega veličanstva Kralja Petra I. razglašam združitev Srbije s pokrajinami neodvisne države Slovencev, Hrvatov in Srbov v enotno Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev.« Pri tem je še posebej poudaril enotnost države, njeno centralistično in monarhično obliko kot samo po sebi razumljivo dejstvo.

Že po združitvi je v Zagreb iz tujine pripotoval tudi Korošec. 3. decembra je predsedoval seji osrednjega odbora Narodnega vijeća. Tu je dobil prve informacije o načinu združitve v Beogradu in o nezadovoljstvu, ki ga je ta izzval zlasti na Hrvaškem in še posebej v vojski, kjer se je del vojakov uprl. Tudi Korošec je odbor informiral o svojem delovanju v Švici in Franciji in zanj dobil priznanje. Korošec je sicer akt združitve podprl in ni posebej nasprotoval niti načinu, ocenil pa je, da je bila razglasitev kraljevine s Karađorđevići prezgodnja, še zlasti pa je bil zaradi prelomljenega ženevskega dogovora in tudi siceršnjega ravnanja srbske vlade jezen na Pašića. Srbski politični vrh in dvor sta ob takih novicah (v Beograd jih je sporočil Srđan Budisavljević) hitro poskrbela za Koroščevo avdienco pri regentu, ta je kmalu dobil tudi podpredsedniško funkcijo v novi vladi in strasti so se pomirile. Korošec se je kot pragmatičen politik hitro vklopil v novo stvarnost.

Po načelu kompromisnega unitarizma naj bi bila nova država ustavna, parlamentarna in demokratična država »troimenega naroda« z dinastijo Karađorđevićev na čelu. 29. decembra je regentovo dejanje – s katerim je de facto prenehala obstajati tudi Kraljevina

Srbija – naknadno potrdila srbska skupščina. 20. decembra 1918 je bila imenovana prva vlada (delovala je do avgusta 1919), ki jo je vodil Protić, v njej so bile zastopane vse pomembnejše stranke novonastale države. Anton Korošec je postal njen podpredsednik, Ante Trumbić minister za zunanje zadeve, Svetozar Pribičević, najbolj zaslužen »prečanski« politik za naglo in centralistično združitev, pa minister za notranje zadeve. Reorganizirana je bila vojska, vanjo je bilo rekrutiranih okrog 140.000 ljudi, 2550 nekdanjih avstro-ogrskih oficirjev in nekaj sto črnogorskih oficirjev, pri čemer pa so regent Aleksander in srbski politiki skrbno pazili, da so najvišje položaje in sploh dominacijo v vojski ohranili srbski oficirji.

Po dolgih in vročih polemikah, ki so se začele že na Krfu med jugoslovanskim odborom in srbsko vlado ter stopnjevale po ustanovitvi skupne vlade, je bilo 1. marca 1919 ustanovljeno tudi Začasno narodno predstavništvo (začasna skupščina), ki je delovalo do 28. novembra 1920, ko ga je regent razpustil, torej s premori okrog dvajset mesecev, v resnici pa aktivnih približno šestnajst.

Proces združevanja je bil tako zaključen, za Slovence se je začelo sedemdesetletno jugoslovansko obdobje. »Naša avstromadžarska stvarnost se je pijano potrkjalala pod prestol Karađorđevićev kakor prazna steklenica piva v smeti,« je združitev slikovito opisal hrvaški pisatelj Miroslav Krleža.

Narodna vlada in njena dejavnost

31. oktobra 1918 je Narodni svet imenoval prvo slovensko vlado v zgodovini,⁶⁶ (še isti dan pa potrdilo Narodno vijeće v Zagrebu). To je slovenskim politikom dalo občutek, da so zmožni državotvornih dejanj, saj je Narodna vlada Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani (Narodna vlada SHS v Ljubljani), kot se je uradno imenovala, na miren način prevzemala posle nekdanjih avstrijskih oblastnih organov in reševala vprašanje sukcesije. A pri vprašanju meja se je začelo zatikati. Neodločnost in neinicijativnost slovenske vlade (zavračala je npr. vsako možnost odpora italijanski vojski, ker se je štela za novo zaveznico antante), so popravljali posamezniki, zlasti Rudolf Maister, ki je rešil Maribor in Štajersko. Zaradi obotavljive politike in tudi nedorečenih pristojnosti je bila vlada pogosto v sporih z Narodnim svetom v Mariboru pa tudi z drugimi lokalnimi narodnimi sveti.

66 Več o dejavnosti slovenske narodne vlade: Balkovec: *Prva slovenska vlada 1918–1921*, Znanstveno in Publicistično središče, Ljubljana 1992; Perovšek: *Slovenska osamosvojitve v letu 1918*, Ljubljana 1998 Rahten: *Pozabljeni slovenski premier: politična biografija dr. Janka Brejca (1869–1934)*, Studia Carinthiaca, Mohorjeva družba, Celovec, 2002; Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in deželnih vlad za Slovenijo 1918–1921 (za objavo pripravil Peter Ribnikar) 1: del od 1. nov. 1918 do 26. feb. 1919, Ljubljana 1998; Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in deželnih vlad za Slovenijo 1918–1921 (za objavo pripravil Peter Ribnikar) 2. del od 28 feb. 1919 do 5. nov. 1919, Ljubljana 1999; Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in deželnih vlad za Slovenijo 1918–1921 (za objavo pripravil Peter Ribnikar) 3. del od 22. mar. 1918 do 9. jul. 1921, Ljubljana 2002.

Narodno vlado, v kateri so bili predstavniki vseh treh političnih taborov na Slovenskem, je sestavljalo dvanajst poverjenikov (ministrov) – šest jih je imela SLS, pet JDS in enega JSDS – vodil pa jo je vitez Josip Pogačnik iz SLS, prej državnozbornski poslanec in podpredsednik Državnega zbora na Dunaju. Za predsednika je bil imenovan predvsem zaradi dobrih zvez z avstrijskimi vojaškimi krogi (t. i. belvederski krogom – po dvorcu Belvedere, kjer so se sestajali), kar naj bi olajšalo prevzem oblasti in omililo nevarnost vojaškega posega avstrijske vojske. Poverjeniki iz SLS so bili Janko Brejc (notranje zadeve), Karel Verstovšek (uk in bogočastje), Andrej Kalan (poljedelstvo), Lovro Pogačnik (vojska), Vladimir Remec (javna dela), Anton Breclj (zdravstvo). Iz liberalnih vrst so bili Vekoslav Kukovec (finance), Ivan Tavčar (prehrana), Karel Triller (trgovina in industrija), Pavel Pestotnik (promet), Vladimir Ravnihar (pravosodje). Edini socialdemokrat, Anton Kristan, je bil zadolžen za socialno politiko.

Vlada je sicer nastala ob hudih strankarskih prepirih in polemikah, užaljeni namestnik predsednika Narodnega sveta Ivan Hribar, ki je moral odpotovati v Zagreb na sestanek Narodnega vijeća, je bil sprva pri sestavi prezrt in je iz jeze vlado celo označil za »avstrijakarsko« ter zapisal, da je bila ustanovljena »z *revolucijo proti Narodnemu svetu*«.

Vlado sta v glavnem na sestanku predstavnikov vseh treh strank v posvetovalnici Katoliškega tiskovnega društva v Jugoslovanski tiskarni sestavila politik SLS dr. Janko Brejc in liberalec ter ljubljanski župan dr. Ivan Tavčar. Nekako vzporedno je hotel vlado ustanoviti oziroma sestaviti dr. Albert Kramer, takrat slovenski tajnik pri Narodnem vijeću v Zagrebu, vendar ga je Brejc prehitel.

Vlada je delovala do 23. decembra 1918, ko je na zahtevo Svetozarja Pribičevića, notranjega ministra prve centralne vlade, (ta je bila ustanovljena 20. decembra 1918) prestolonasledniku regentu Aleksandru ponudila skupno demisijo (ostavko), ki pa je bila sprejeta šele januarja 1919, natančneje 7. januarja 1919, ko so bile ukinjene vse avtonomne narodne vlade. Istočasno z ukinitvijo narodnih vlad so na slovenskem ozemlju prenehali delovati tudi pokrajinski narodni sveti z izjemo ljubljanskega, ki je deloval še do 30. aprila 1919. V Sloveniji je bila nato ustanovljena Deželna vlada za Slovenijo pod vodstvom dr. Janka Brejca, ki je 23. februarja 1919 prisegla pred centralno vlado v Beogradu. Deželna vlada je še avtonomno urejala nekatere zadeve, toda večina beograjskih ministrstev je že od decembra 1918 v Sloveniji pospešeno ustanavljala svoje urade, ki so prevzemali vladne pristojnosti. Po sprejetju prve jugoslovanske ustave (vidovdanske ustave) junija 1921 je bila tudi Deželna vlada odpravljena, s tem pa tudi zadnje sledi relativne samostojnosti. Tako se je po približno 33 mesecih končala avtonomija slovenskih ozemelj v nastajajoči jugoslovanski državi, ki ji nekateri zgodovinarji vsaj za čas Države SHS pripisujejo celo (kon)federativne prvine.

Narodna vlada SHS v Ljubljani, kot se je uradno imenovala, je vsaj na nekaterih področjih pokazala precej organizacijskih zmožnosti. Provincialna Ljubljana ni imela niti primernegega poslopja, v katerem bi lahko delovala, zato so bila poverjenišтва razseljena po

raznih stavbah, osrednja stavba je bil Deželni dvorec na Kongresnem trgu. Glavni logistični problem je predstavljal umik 400.000 nekdanjih avstro-ogrskih vojakov in okrog 50.000 konj z italijanskega bojišča v različne kraje nekdanje monarhije, ki je potekal med 5. in 15. novembrom 1918 in se je končal uspešno brez ene same nezgode. Narodna vlada je uporabila ves razpoložljivi tovorni in potniški promet in poskrbela za preskrbo umikajoče se vojske. Tudi sicer je skrbela za red in mir, gospodarstvo, preskrbo, promet, šolstvo, znanost, kulturo in druge javne zadeve. Odpravljene so bile upravne enote nekdanjih zgodovinskih dežel, prevzeta je bila uprava od avstrijskih oblasti. Nemško uradništvo je bilo v glavnem zamenjano s slovenskim, enako tudi sodni aparat. V celoti (razen za nemške šole) je bilo uvedeno šolstvo v slovenskem jeziku, stekle so priprave na ustanovitev univerze.

Upravna oblast, orožništvo in policija so v nemirnem prehodnem obdobju uspešno delovali in Slovenci so se disciplinirano podredili novi oblasti, čeprav je bilo po posameznih krajih nekaj nemirov, ki jih je oblast povezovala z boljševidmom. Edino Prekmurje, ki je bilo del sovjetske madžarske republike, je res doživelo revolucionarno dogajanje.

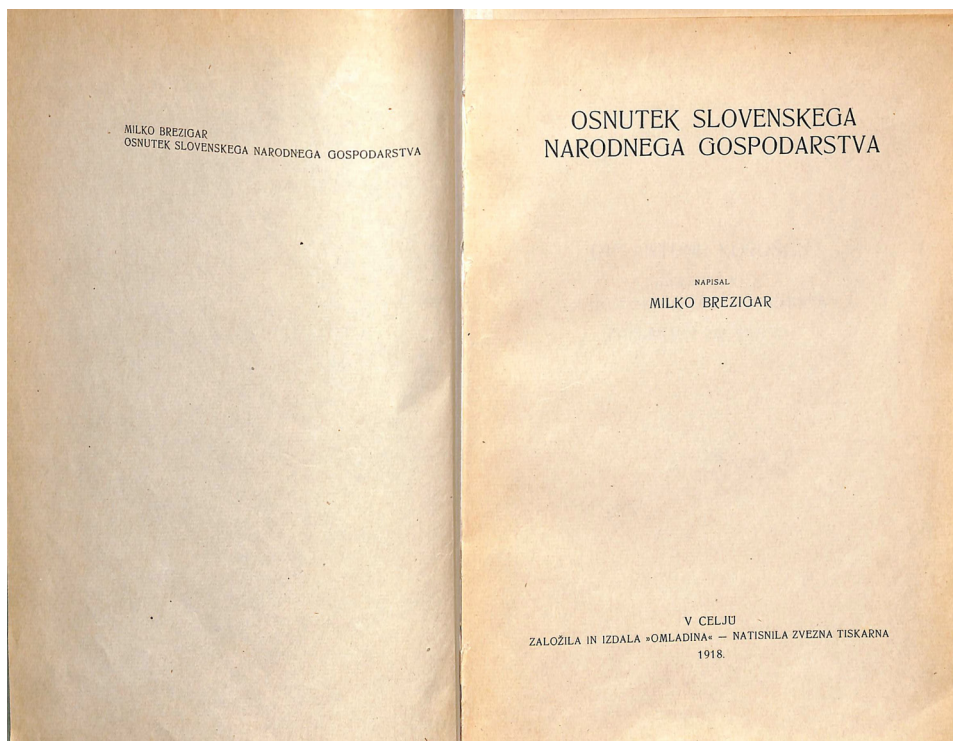
Narodna vlada sicer ni imela poverjeništa (ministrstva) za zunanje zadeve, je pa kljub temu vzdrževala stike z nastajajočimi državami na ozemlju nekdanje Avstro-Ogrske. Že novembra 1918 je organizirala slovensko vojsko, ta je delovala do januarja 1919, ko je bila vključena v jugoslovansko kraljevo armado. Večinoma se je tudi sama dogovarjala z Avstrijci o vprašanih v zvezi z razmejitvijo na Koroškem in Štajerskem.

Brezigar in osnutek slovenskega narodnega gospodarstva

Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva ali »Brezigarjev nacionalni program« je sicer, kot že omenjeno, plod številnih razprav v krogu prve slovenske vlade in je nastal v kontekstu še ne definirane jugoslovanske države, katere del naj bi bila Slovenija, ter v opisanih zelo neugodnih mednarodnih okoliščinah.

V Brezigarjevem nacionalnem programu zaznamo liberalni pristop, a s socialno noto. Brezigar na prvo mesto postavlja intenzivno gospodarjenje, vendar ob hkratnem prepričanju, da ga ne bo mogoče izvesti brez ustrezne socialne politike. Izračunal je tudi, kaj družina potrebuje za osnovno preživetje, torej je bil prvi, ki je upošteval to, čemur danes rečemo »socialna košarica«, seveda v skladu s tedanjimi potrebami in načinom življenja. Cilj države bi moral biti, da ima vsak možnost udeležiti svoje telesne in duhovne sposobnosti. Intenzivno gospodarjenje, v katerem kot glavna panoga ostaja kmetijstvo, ki pa mora izhajati iz ekstenzivne proizvodnje, je osnovni pogoj za preživetje in izvajanje socialne politike. Tako kot se je zavzemal za nacionalizacijo zemlje, se je tudi za nacionalizacijo industrije, obrti in trgovine. Izhajal je iz prepričanja, da se zaradi zgodovinske odvisnosti Slovencev od Nemcev nista mogla razviti ne slovensko

plemstvo in ne slovensko meščanstvo, ki bi bilo nosilec industrializacije. Občudoval je, kako je »*znalo nemško-židovsko meščanstvo izkoristiti liberalne gospodarske ideje*«, medtem ko so bili Slovenci izločeni iz tega napredka. Še več, zaradi nadzora z Dunaja je napredek Slovence gospodarsko ubijal, saj so gradnjo vsakega podjetja morali odobriti na Dunaju, zaradi česar se narodna industrija ni mogla razviti. Podjetja, ki so nastala na Slovenskem, so bila večinoma v tuji lasti.⁶⁷ Zaradi tega Slovenci niso mogli ustvariti lastnega kapitala; tudi veletrgovina je ostala v tujih rokah. Vse, kar imajo Slovenci, so obrtniki in mali trgovci. Rešitev je tudi tu, tako kot pri agrarnih posestvih, videl v nacionalizaciji in zamenjavi kadrov na nacionalni osnovi. »Trgovski voditelji, tehnišni veščaki, inženirji, mehaniki, strojevniko itd. so po večini tujci. Po načelu nacionaliziranja industrije bodo morala biti v naši državi odkazana vsa mesta od najnižjega do najvišjega našim ljudem.«⁶⁸



Slika 5: Notranja naslovnica prve izdaje Brezigarjeve knjige

67 Te trditve so potrdile tudi kasnejše študije. Jože Šorn na primer navaja razmerje med domačim in tujim kapitalom v razmerju 1 : 7 ali celo 1 : 8 v korist tujega kapitala. Glej: Šorn, Jože. »Nacionalno poreklo velikega kapitala v industriji, rudarstvu in bančništvu na slovenskem ozemlju.« *Jugoslovenski istorijski časopis*, 8/4 (1969), 136–141.

68 Brezigar, *Osnutek*, 19–20.

Gospodarski koncept je razložil v poglavju o produkcijskih načelih. V nasprotju z narodnostnim principom nacionalizacije se je tu zavzel za prostocarinski liberalni koncept svetovnega trga in konkurence (carine bi bile le izjemoma in prehodno), bi pa država oteževala izvoz surovin, ki jih potrebuje sama, in spodbujala izvoz tistih, ki jih ne potrebuje. Ob tem bi tudi zagotavljala uvoz tujih surovin po čim nižji ceni in brez davkov. Slovenci morajo razviti velepodjetja na področjih, kjer imajo naravne danosti za to, država pa mora skleniti ugodne trgovinske sporazume z drugimi državami, da jim olajša trgovanje. Zato bo treba razviti zunanjo trgovino, ki je Slovenci doslej niso imeli. Lazarevič je osnovna načela Brezigarjevega programa strnil v štiri točke: 1) na notranjem trgu liberalna gospodarska načela, navzven protekcionizem, da bi se okrepila domača podjetnost; 2) spodbujanje podjetništva ali z drugimi besedami priznavanje profitnega motiva kot gibal gospodarskega napredka; 3) gospodarsko šibkejši naj bi se še naprej oprijemali združništva, da bi lahko ekonomsko obstali; 4) tehnološki in organizacijski prehod od ekstenzivnega k intenzivnemu gospodarjenju; 5) nujnost ustrezne socialne politike za uravnoteženje gospodarskega razvoja.⁶⁹

Ekonomski izračuni, ki jih je ob opisanem osnovnem konceptu in za argumentacijo takrat delal Brezigar, danes nimajo večje uporabne vrednosti. Pomen pa je ohranila njegova temeljna orientacija k oblikovanju skupnega ekonomskega prostora iz nekdanjih gospodarstev historičnih dežel in s tem nacionalnega gospodarstva. Jugoslovanska ekonomska politika je v glavnem šla v drugo smer, kot je predvideval. Ne nujno na škodo Slovenije, saj je ta na primer z močnimi carinami, ki jim je Brezigar nasprotoval, v resnici omogočila vzpon slovenske industrije med obema vojnoma.

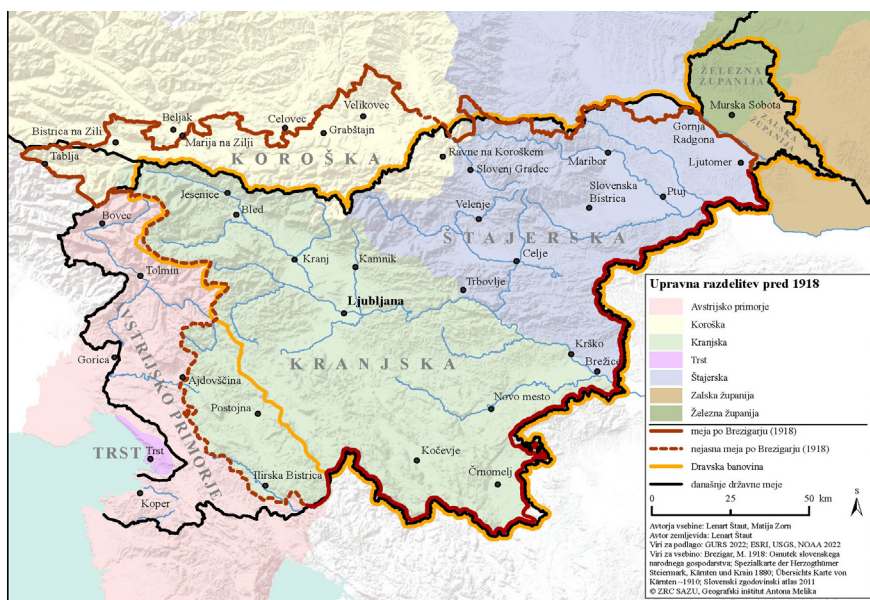
Politični ton Brezigarjevega Osnutka nam ob pozornem branju nudi zelo ilustrativno sliko razmišljanja vrha slovenske politike v Narodnem svetu in Vladi SHS v prevratnem času. Jugoslovanska država tedaj še ni bila definirana, prav tako ne način združitve, zato o tem Brezigar piše nedoločno. Nastajajočo jugoslovansko Slovenijo je poimenoval »Slovenska dežela«. Izraz »dežela« se je v politično-propagandnem izrazoslovju znova pojavil nekaj desetletij kasneje, v osemdesetih letih 20. stoletja, pri podobnem ključnem prelomu, tokrat ob odhodu iz Jugoslavije: takrat v obliki »Slovenija, moja dežela«.⁷⁰ Vsekakor velja izpostaviti izjemno močno, a naivno vero v pravico do samoodločbe, ki so jo v veliki meri nato izničili ureditev sveta na pariški mirovni konferenci in še nekateri mednarodni dejavniki (umik ZDA v izolacionizem).

Drugi problem knjige je Brezigarjev teritorialni obseg »Slovenske dežele«. Vanjo je štel Kranjsko, slovensko Štajersko in slovensko Koroško do ozemelj preko Vrbskega jezera, torej tisto, kar je s plebiscitom leta 1920 pripadlo Avstriji. Je pa na vzhodu segal

69 Lazarevič, Žarko. »Gospodarski koncepti slovenskega liberalizma.« *Prispevki za novejšo zgodovino*, 48/1 (2008), 21.

70 Več o tem: Repe, Kerec: *Slovenija, moja dežela, družbena revolucija v osemdesetih letih*, Cankarjeva založba, Ljubljana 2017.

le do Ljutomera, torej Prekmurje v tistem času (september 1918) še ni bilo v njegovi zavesti. Zato med drugim računa na uvoz kmetijskih pridelkov iz Hrvaške, zlasti Slavonije; Prekmurja, ki bi kot slovenska žitnica popolnoma spremenilo njegove izračune, pa ne upošteva. No, to se je kmalu spremenilo, saj je Brezigar na pariški mirovni konferenci aktivno deloval za priključitev Prekmurja in bil tudi soavtor besedil v argumentacijo njegove priključitve h Kraljestvu SHS.⁷¹ Goriške v gospodarski koncept ni štel zaradi njenega uničenja med vojno. Vendar je tu tudi očitna negotovost glede njenega bodočega položaja: »Kako se bo Goriška obnovila in v kaki meri, kdo ji bo dal denarja, kdo sirovine, kdo delavce – vse to je politično vprašanje. Gospodarsko življenje Goriške bo nekaj desetletij odvisno od politične situacije. Naravno je tedaj, da se ni smela Goriška pritegniti v ta spis, ki se peča z gospodarskimi vprašanji.«⁷² Njegova izpustitev Goriške je sicer v pretežno pozitivnih ocenah knjige izzvala kar nekaj kritik.⁷³



Slika 6: Slovensko ozemlje in meje po Brezigarjevemu opisu

71 Glej npr. Brezigar, Slavič, *La question du Prekmurje*.

72 Brezigar, *Osnutek*, 4.

73 »Razlogi, zakaj je izpustil Primorsko, človeka ne zadovoljuje. Goriška je razdejana, to je resnično, in nihče še ne ve, kako se bo obnovila. Vendar bi pa v skupnem gospodarskem pregledu slovenskih dežel radi vedeli, kakšne so po Goriškem gospodarske možnosti, torej zlasti, kaj in koliko se je pridelovalo pred vojno. Saj je mogel Brezigar tudi za 'Slovensko deželo' zbrati večinoma le podatke izpred vojnega časa, in vendar nudijo ti podatki dosti jasno sliko tudi za bodočnost,« so, npr. zapisali v reviji *Čas*. »Zapiski. Slovensko narodno gospodarstvo«. *Čas: Znanstvena revija »Leonove družbe*, XII/6 (1918), 298. Podobno tudi Goršič, A. »Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva.« *Naprej: Glasilo jugoslovanske socialno demokratične stranke*, II/245 (1918), 2. Tu mu poleg tega očitajo, da se je omejil zgolj na slovensko ozemlje in ni obdelal jugoslovanskega in da pri poglavju o kmetijstvu uporablja pomanjkljive statistike.

Brezigar in vprašanje Trsta

V analizi Brezigarjevega gospodarskega koncepta velja na koncu, a ne nazadnje, izpostaviti še pogled na Trst. Gospodarski vzpon Trsta je izhajal iz danosti srednjeevropskega gospodarskega prostora, s katerimi ga je povezala Južna železnica. Po propadu Avstro-Ogrske je to zaledje izgubil in je začel gospodarsko upadati, z njim pa tudi širša okolica. Slovenski gospodarstveniki in politiki si ob koncu prve svetovne vojne zaokroženega narodnega gospodarstva brez Trsta in Primorske niso znali predstavljati, ne v času, ko je še obstajal t. i. trialistični koncept (razdelitev Avstro-Ogrske na avstrijski, madžarski in južnoslovanski del) in ne v začetnem obdobju samostojne jugoslovanske države. »Samo Trst nam more dati slavo in moč. V boju za Trst bomo sledili našim koristim in koristim vseh slovanskih narodov,« je leta 1913 v dunajskem parlamentu dejal poslanec Otokar Rybář.⁷⁴ Slovenci so se v Trstu brez dvoma številčno in gospodarsko krepili. Kljub enostranskim štetjem je njihovo prebivalstvo krepko presehalo tretjino, bil je največje »slovensko« mesto, gospodarski in intelektualni center, kamor so hodili vidni slovenski umetniki in tam iskali navdih. Ne nazadnje je bil Trst pomembno mesto tudi v boju za univerzo. Tam se je pred prvo svetovno vojno pojavilo alternativno gibanje, ki je zahtevalo ustanovitev utrakvistične (to je italijanske in slovenske) univerze. Gibanje je vodil socialdemokrat dr. Henrik Tuma. Ljubljano je v primerjavi s Trstom imel za premajhno, preveč malenkostno in pod prevladujočim germanskim vplivom. Za Slovence je zapisal: »Odgojeni smo politično v tako malenkostnem milieju, da se ne upamo misliti na široko bodočnost, da nimamo pravega narodnega ponosa, veselja do življenja, torej ne volje do konsekventnega organičnega dela,« za univerzo pa pristavil, da njen glavni namen ni dajati uradništvo, pač pa, da je »univerza že po svojem imenu šola splošne visoke izobrazbe«. Tumi so seveda nasprotovali v Ljubljani (deželni zbor se je leta 1909 izrekel proti univerzi v Trstu), pa tudi Italijani so vztrajali pri zahtevah po zgolj italijanski univerzi.⁷⁵

V širši okolici na Tržaškem je bilo v letih pred prvo svetovno vojno skoraj 90 % zemljiške posesti v slovenskih rokah, južnoslovanski oziroma slovanski (slovenski, češki, hrvaški) bančni kapital v mestu pa je pred prvo svetovno vojno dohiteval italijanskega. Simbolni dokaz slovenskega vzpona je bila zgraditev narodnega doma v samem središču mesta. Po drugi strani je bil za Italijane Trst prav tako eden glavnih ciljev dokončanja »risorgimenta« in vprašanje civilizacijske prevlade nad »barbarskimi« Slovani.⁷⁶

Trst je bil za avstrijsko monarhijo tako pomemben, da se mu še čisto na koncu ni bila pripravljena odreči. Ko sta nihajoč med raznimi koncepti monarhijo poslednjič

74 Pirjevec: »Trst je naš!« *Boj Slovencev za morje (1848–1954)*, Nova revija, Ljubljana, 2007.

75 Več o tem: Repe: *Univerza v Ljubljani: 100 let: 1919–2019. Svoboda duba*. Ljubljana: Univerza, 2019. Glej tudi Pirjevec: »Trst je naš!«

76 Več o tem: Klabjan in Bajc: *Ogenj, ki je zajel Evropo. Narodni dom v Trstu 1920–2020*. Cankarjeva založba, 2021.

skušala rešiti avstrijski dvor in cesar Karel s t. i. manifestom cesarja Karla 16. oktobra 1918 (v tem času je fronta na jugu praktično že razpadla, pred tem je 26. septembra kapitulirala Bolgarija, 12. oktobra so Poljaki v Varšavi sestavili narodno vlado, 13. oktobra je Turčija prosila za separatni mir), je bil cesar Trstu z okolico voljan »v skladu z željami prebivalstva« dodeliti zgolj poseben status. Pred tem je zavračal tudi to. Ko je le nekaj dni pred tem, 11. oktobra, ločeno sprejel predsednike nacionalnih klubov, je Korošcu sicer ponudil, da bi južni Slovani dobili samostojno državno enoto v okviru monarhije, vendar bi Trst, Reka in prometne linije do obeh pristanišč ostali pod nadzorom skupne države. Korošec je vztrajal, da mora Trst priti pod Južnoslovansko državo.

Brezigar je zato Trst seveda upošteval kot del nastajajoče južnoslovanske države. Izračunal je tudi, kakšen bi bil njegov promet, če bi bil odvisen le od trgovskega zaledja »Slovenske dežele« ter alternativno, če bi v njegovo uporabo pritegnili bolj severne oziroma srednjeevropske predele. Glavno konkurenco za Trst je videl v Reki. Vendar je Brezigar glede slovenske dominacije v Trstu previden. Izhaja iz spoznanja, da Slovenci niso pomorski narod, da nimajo lastnega ladjarstva niti izkušenj z njim in nikakršnega, niti političnega niti gospodarskega vpliva na pomorski promet in z njim povezane dejavnosti, kot je npr. zavarovalništvo. V Trstu je približno trideset odstotkov Slovencev, ki pa »izvršujejo podrejene posle«, in njihovo premoženje daleč zaostaja za številom prebivalstva. Njihova vloga je sicer pomembna, ne pa odločujoča. Rešitev je videl v tem, da se Slovenci ne izseljujejo v druge dežele, pač pa v Trst. Podobno kot pri kmetijstvu pa se je zavzel za koncentracijo drobnega kapitala, ki izhaja iz dela: »Vsled slabih finančnih razmer ne bomo mogli ustvariti v kratkem narodnega parobrodstva. Mejimo ob morje, a vendar nimamo lastnega pomorskega naraščaja, nimamo slovenskega pomorščaka, nimamo slovenskega kapitana. Trst nam mora ustvariti pomorski stan. Kar nam ni mogoče z denarjem, moramo doseči z vztrajnim delom pridnih delavcev. Do sedaj je šel naš delavec samo do luke, v bodoče pa mora iti na ladjo. Z armado pomorščakov bomo nadomestili pomanjkanje denarja.«⁷⁷

V razmerah, ko še ni bilo jasno, komu bo pripadal Trst: antantni Italiji, poraženi in skrčeni Avstriji ali ozemeljsko še nedefinirani Jugoslaviji, je Brezigar ne glede na končno rešitev tega vprašanja vlogo Trsta opredelil takole:

1. Trst mora nuditi slovenskim deželam ugodnosti za pomorski izvoz eksportnega blaga ter jim odpreti pot do svetovnega trga za vse importne predmete.
2. Trst mora absorbirati preostanek narodnih sil; potom Trsta mora priti naš narod v dotiko s svetovnim gospodarstvom.⁷⁸

77 Brezigar, *Osnutek*, 10.

78 Prav tam, 9.

Brezigarjeva (in splošna slovenska) pričakovanja, da bi Trst postal osrednje slovensko industrijsko in pomorsko mesto, se niso uresničila, Italija, ki je bila del antantnih sil, je bila trdno odločena, da izsili uresničitev londonskega pakta, pa še ta se ji je zdel premajhna nagrada za sodelovanje v vojni, zato se je v italijanski javnosti ustvarjal vtis o »pohabljeni zmagi«. Ta je izhajal tudi iz prepričanja, da na drugi strani Jadrana ne bi smela nastati nova močna država, ki bi ogrožala italijanske interese, pač pa več šibkih držav pod italijanskim protektoratom. Zaradi zapletenosti in dolžine jugoslovansko-italijanske meje je reševanje, kot je znano, potekalo po etapah – v času, ko je Brezigar pisal in objavil program še na pariški mirovni konferenci, nato pa kasnejših bilateralnih pogajanjih med Kraljevino SHS in Italijo. Dilema med Wilsonovo obljubo o samoodločbi narodov in interesi velesil se je tu izrazito prevesila v korist interesov, določenih z londonsko pogodbo. Čeprav so na pariški mirovni konferenci prvič izraziteje upoštevali tudi kriterij etničnih meja, so bili t. i. zgodovinski cilji (to je bil v resnici izraz za strateške in imperialne načrte) daleč v ospredju pred etničnimi naravnimi (geografskimi) in gospodarskimi. Demarkacijska črta pa je bila v času objave programa že ustaljena in od tod verjetno tudi Brezigarjeva previdnost v zvezi s Trstom (tudi Goriško). Jugoslovanska delegacija je na pariški mirovni konferenci sicer vztrajala pri stari avstro-ogrski meji proti Italiji, ki se je v glavnem pokrivala z etnično mejo (nekako od 10 do 35 kilometrov zahodno od Soče), kar bi se skladalo z Brezigarjevimi načrti, saj bi bila pri taki rešitvi, ki je bila glede na razmere precej utopična, tako Gorica kot Trst jugoslovanska. Za Trst je bila možna kombinacija, da bi dobil status svobodnega mesta, vendar sta se tako Velika Britanija kot Francija zavzemali za to, da pripade Italiji, ker bi to izničilo pangermanske načrte na Jadranu (podobnega mnenja je bila tudi Rusija, ki sicer na konferenci ni sodelovala). Jugoslovanska delegacija, ki se je v naslednji fazi neuspešno zavzemala za plebiscit v Julijski krajini, je na koncu usodo Trsta kot tudi usodo Istre prepustila Wilsonovi presoji. Američani so predlagali vmesno rešitev, t. i. Wilsonovo črto: Karavanke–Učka–Raša–morje, ker so menili, da se v Trstu, Primorski, Istri in Gorici ne more upoštevati ne etnografska in ne londonska meja. Wilsonova črta je Gorico in Trst dodeljevala Italiji, Kraljevina SHS pa naj bi dobila Reko. Potekala je nekako po sredini ozemlja med kasnejšo rapalsko in današnjo mejo in za Slovence ni predvidevala izhoda na morje ter s tem tudi ne Trsta. Vprašanje Trsta je bilo dokončno odločeno, ko Brezigarjev gospodarski načrt že ni imel več praktičnega pomena.

Povzetek

Milko Brezigar je bil rojen 6. 10. 1886 v Doberdobu. Bil je makroekonomist in gospodarstvenik, ukvarjal pa se je tudi s politiko in pisanjem za časopise. Najprej se je šolal v Gorici, kjer je leta 1904 maturiral. Študij prava je nadaljeval v Gradcu in na Dunaju, kjer je leta 1910 doktoriral. Kot štipendist avstrijske vlade je še eno leto študiral ekonomijo v Berlinu. Deloval je v akademskem društvu Slovenija na Dunaju in pripadal krogu liberalno usmerjenih slovenskih visokošolcev. Po študiju je bil krajši čas odvetniški pripravnik v Ljubljani in Gorici. Leta 1914 je prešel v novinarstvo in postal urednik dunajske *Reichpost*, v kateri je pokrival gospodarstvo. V političnem obračunavanju z narodno zavednimi Slovenci ob začetku prve svetovne vojne (prepoved političnega in društvenega delovanja, konfinacije, zapori, sojenja pred vojaškimi sodišči, nekaj deset usmrtitev in drugi ukrepi) je bil aretiran in osumljen veleizdaje tudi Brezigar. V preiskovalnem zaporu v Gorici, kamor so ga poslali, je ostal do novembra 1914. Spomladi 1915 je dobil službo v statističnem oddelku Žitnega zavoda na Dunaju, kjer je bil v letih 1917–1918 vodja oddelka za nadzor nakaznic za moko in kruh. Marca 1918 so ga ponovno aretirali, tokrat zaradi suma nezakonitega prekupčevanja z nakaznicami za moko. Obtožnica zaradi razpada Avstro-Ogrske ni prišla pred sodišče (sojenje je bilo predvideno za november 1918).

Leta 1916 je začel Brezigar jugoslovanskim emigrantom v Švici posredovati poročila o položaju Avstro-Ogrske na področju prehrane in bil spomladi 1917 bil med ustanovitelji tajne skupine liberalno usmerjenih izobražencev, ki je v Švico pošiljala zaupna poročila o stanju v Avstro-Ogrski in njeni armadi.

Julija 1918 je prišel v Ljubljano in avgusta postal glavni tajnik Narodnega sveta za slovenske dežele in Istro ter član njegovega gospodarskega odseka. Narodni svet je nastal 16. in 17. avgusta 1918 v Ljubljani kot politično predstavniško telo Slovencev v času pričakovanja konca prve svetovne vojne, razpada Avstro-Ogrske in nastanka še ne definirane jugoslovanske države. Sestavljen je bil iz predstavnikov tedanjih strank: Slovenske ljudske stranke, Jugoslovanske demokratske stranke (projugoslovanska liberalna stranka) in Jugoslovanske socialdemokratske stranke. V njem so bili tudi predstavniki Tržaškega političnega društva Edinost in Političnega in gospodarskega društva za Slovence in Hrvate v Istri ter Katoliškega političnega in gospodarskega društva za Slovence na Koroškem. Narodni svet je bil del širšega telesa avstro-ogrskih Jugoslovanov, ki je le nekaj pozneje nastal v Zagrebu in se je imenoval Narodno vijeće.

Milko Brezigar se je v Gospodarskem odseku Narodnega sveta ukvarjal z različnimi gospodarskimi vprašanji, bil je tudi v ekipi, ki je uredila razmerja med Narodnim svetom (ta naj bi postal nekakšen slovenski parlament, a se to ni zgodilo) in 31. oktobra 1918 ustanovljeno Narodno vlado (Vlado SHS v Ljubljani) kot izvršilnim telesom Narodnega sveta. Pri posameznih nalogah je nato deloval v imenu obeh, npr. pri zagotavljanju

premoga iz tujine ob stavki rudarjev v rudniku Trbovlje decembra 1918. Predvsem pa je bil v manjši skupini piscev, ki so ob koncu vojne pisali o gospodarskih vizijah prvič politično in ekonomsko združenega slovenskega prostora, ki pa še ni imel definiranih meja.

V Brezigarjevi ekonomsko-politični dejavnosti so izpostavljene zlasti tri teme: vprašanje valut in njihovih menjav, kjer je imel aktivno vlogo pri menjavi kron za dinarje, vprašanje narodnega gospodarstva v celoti in agrarno vprašanje. Njegovo najbolj znano delo je *Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva*, v katerem je združil tedanje zamisli slovenske politike o bodočem gospodarskem položaju jugoslovanske Slovenije.

Valutno vprašanje je bilo v prehodnem obdobju eno ključnih ekonomskih in političnih vprašanj nove države, ob katerem so se v bistvu zasnova tudi razmerja med zelo različnimi jugoslovanskimi pokrajinami, združenimi v eno državo. Začasna vlada je, da ne bi povzročila nepremostljivih konfliktov že takoj po združitvi v Kraljevino SHS, sprejela prehodno rešitev, to je t. i. dinarsko krono (crown-dinar), ki je imela izpisano vrednost tako v kronah kot v dinarjih v razmerju 4 : 1. Računi naj bi se izdajali v kronah in dinarjih, manjše kronske bankovce so pustili v obtoku. Vlada je dinarsko krono potrdila 13. januarja 1919. To je zmanjšalo politični pritisk, saj je ustvarilo vtis, da so »prečanske« dežele (izraz za nekdanje avstro-ogrsko ozemlje, ki je prišlo v jugoslovansko državo, mišljeno je ozemlje preko rek Drine, Save in Donave) ohranile krono kot svojo valuto, hkrati pa je zavarovalo finančni status nove države. 1. januarja 1923 je dinar postal edino plačilno sredstvo. Ali je bil tečaj pri menjavi pravičen, je bila ves čas obstoja kraljeve Jugoslavije stvar vročih političnih debat in je še vedno predmet različnih zgodovinskih ocen.

V kraljevini SHS (Jugoslaviji) je Brezigar pripadal mladoliberalnemu političnemu gospodarskemu in bančnemu krogu, ki ga je vodil Gregor Žerjav. Ta je oblikoval idejno, politično in gospodarsko podobo slovenskega liberalizma v kraljevini. Zanj so bili značilni bojeviti protikatolicizem in protikomunizem ter goreče zagovornišvo jugoslovanskega narodnega unitarizma in državnega centralizma. V novi državi so tudi videli možnost za hitro bogatenje.

Od marca 1919 do oktobra 1920 je bil poslanec liberalne Jugoslovanske demokratske stranke (JDS) v Začasnem narodnem predstavništvu Kraljestva SHS. Novembra 1919 je bil po pooblastilu ministrstva za trgovino in industrijo poslan na Dunaj, kjer se je s predsednikom avstrijske vlade Karlom Rennerjem pogajal o vrnitvi terjatev in premoženja jugoslovanskih državljanov v Avstriji. Novembra 1920 je na listi JDS v mariborsko-celjskem volilnem okrožju kandidiral za poslanca v Ustavodajni skupščini Kraljevine SHS. V času volilne kampanje sta dva časopisa iz različnih političnih taborov, narodnosocialistična *Nova pravda* in katoliški *Slovenec* objavila, da je bil leta 1918 v preiskovalnem zaporu, *Slovenec* ga je prikazal tudi kot nezakonitega prekupčevalca. Na volitvah ni uspel, tožil pa je odgovornega urednika *Slovenca*. Sodna obravnava pred prototnim sodiščem v Ljubljani leta 1921 je izzvala veliko pozornost javnosti in Brezigar

je bil predmet obravnave v številnih časopisnih člankih. Javno je, zlasti v liberalnem tisku, ki ga je branil, pojasnjeval, da je pri očitnem nezakonitem prekupčevanju šlo za zagotavljanje pomoči slovenskemu protiaavstrijskemu delovanju. Sojenje se je končalo s poravnavo. Brezigar je bil sicer udeležen tudi pri t. i. aferi Jadranska banka, v kateri so predstavniki mladega krila Jugoslovanske demokratske stranke (JDS) Gregor Žerjav, Albert Kramer, Vekoslav Kukovec, Adolf Ribnikar in Milko Brezigar poneverili večmilijsko vsoto v korist svojega strankinega krila. T. i. mladini so si prisvojili denar iz fonda, ki ga je Jadranska banka dala stranki za plebiscitno propagando na Koroškem in za ustanovitev ljubljanske univerze. Verjetno denar ni šel zgolj strankinemu krilu, pač pa tudi v lastno korist. Po dolgoletnih trenjih je nato, ne zgolj zaradi afere, leta 1923 prišlo do dokončnega razcepa SDS. Brezigar je opustil neposredno dejavnost v politiki in se začel ukvarjati z novinarskim, gospodarskim in bančnim področjem. Pisal je za novoustanovljeni liberalni dnevnik *Jutro* in bil tesno povezan z njegovim ustanoviteljem in voditeljem JNS v Sloveniji dr. Albertom Kramerjem (Žerjav kot vodilna osebnost je leta 1919 umrl). V letih 1920–1921 je bil urednik za gospodarska vprašanja, potem je vodil gospodarske posle časopisa; v tridesetih letih je postal tudi član konzorcija in solastnik *Jutra*. Ob tem je bil v začetku dvajsetih let predsednik Zveze slovenskih zadrug. Leta 1923 je postal eden glavnih delničarjev Narodne tiskarne in član njenega upravnega odbora. Od leta 1929 je bil član upravnega odbora Kranjske industrijske družbe. Leta 1931 je na Dunaju sodeloval pri prevzemu Kreditnega zavoda za trgovino in industrijo v Ljubljani iz lastništva zavoda Kredit-Anstalt für Handel und Gewerbe (Kreditni zavod za trgovino in obrt). Leta 1933 je deloval v posvetovalnem odboru za poslovanje denarnih zavodov pri ministrstvu za trgovino in industrijo. V tridesetih letih je vodil Zvezo lastnikov kinematografov Kraljevine Jugoslavije; bil je dejaven kot član vodstva akademskega društva Jadran in Kazina, kjer je bil konec tridesetih let tudi član njenega konzorcija. V Kazini so se zbirala različna liberalna društva, npr. Jugoslovansko-češko-slovaška liga, Angleški klub, Akademsko društvo Triglav, tudi združenje jugoslovanskih rezervnih oficirjev. Ljudje iz kroga, ki mu je pripadal Brezigar, so bili, tako kot on, člani tudi drugih združenj, zlasti Sokola, Orjune in njene naslednice Narodne odbrane, strelskih družin in podobno.

Brezigar je bil poročen s Čehinjo Marijo Duhek. Sodeloval naj bi z jugoslovansko obveščevalno službo na Slovenskem proti Italiji in po nastopu nacizma tudi proti Nemčiji. Po nemški zasedbi Češkoslovaške marca 1939 je pomagal češkim beguncem. Bil je povezava ljubljanskega kroga Jugoslovanske nacionalne stranke z britanskim konzulatom v Zagrebu in agent britanske obveščevalne službe Special Operations Executive (SOE) s šifro »Branko«. Skrbel je za finance, ki jih je dobival od Britancev, usklajeval protinacistično propagandno dejavnost slovenskih liberalcev in širjenje angleške propagande, zbiranje podatkov, tiskanje ponarejenih potnih listov v tiskarni *Jutra* za begunce iz Reicha, onemogočanje nemških dejavnosti v Sloveniji, spremljanje dejavnosti

Kulturbunda. Brezigar je tudi skrbel, da so lahko z britanskim eksplozivom izvajali sabotažne akcije (predvsem je šlo za nameščanje angleškega eksploziva v nemške železniške transporte čez Jugoslavijo, ki so eksplodirali z zamikom, že na nemškem ozemlju). Po napadu na Jugoslavijo aprila 1941 so se britanski obveščevalci umaknili, liberalce pa opremili z dvema radijskima postajama in denarjem ter se dogovorili, da bodo s SOE pod okupacijo ilegalno sodelovali. Ti so se večinoma razkropili po Jugoslaviji, nekaj so jih Britanci uspeli umakniti, druge so okupatorji ali ustaške oblasti zajele. Brezigar je sicer dobil britanske dokumente, a ni hotel iz države in se je skrnil v Splitu, kjer se je organizirala manjša skupina liberalcev in preko kurirja tudi za kratek čas vzpostavila zveze z Britanci v Kairu, a do načrtovanega umika z britansko pomočjo potem ni prišlo. Brezigar se je po nekaj mesecih vrnil v Ljubljano in živel ter deloval ilegalno.

Močno razcepljene liberalne skupine so v času vojne ravnale različno, nekatere so se pogajale z Osvobodilno fronto pod vodstvom komunistov za vstop v osvobodilno organizacijo. V OF so bili poleg komunistov temeljni člani še levo usmerjeni liberalci, dve skupini krščanskih socialistov – delavska in intelektualna in heterogena kulturniška skupina, pridružilo se jim je še več kot dvajset različnih organizacij in društev. Večina liberalcev se je potem, ko je na jugoslovanski ravni prišlo do razcepa in nato spopadov med Dražo Mihailovićem in Josipom Brozom - Titom, na koncu odločila za četništvo in protipartizansko delovanje. Nekatere skupine so se povezale v Napredni delovni skupnosti (NDS), ki je izdajala časopis *Zarja svobode*. Tej skupini je pripadal tudi Brezigar, ki je bil hkrati tudi eden od organizatorjev slovenskega četništva. Povezovalno vlogo v NDS je imel zlasti inženir Janko Mačkovšek, ki so ga Nemci s skupino liberalno in sredinsko usmerjenih politikov jeseni 1944 aretirali in poslali v Dachau, kjer je umrl. Iz tega liberalnega kroga je prišla tudi pobuda za skupni program meščanskih strank, to so t. i. londonske točke, po katerih naj bi bila obnovljena Kraljevina Jugoslavija pod Karađorđevići, a na federativni osnovi in s spremenjenimi slovenskimi mejami (priključitev Primorske in Koroške).

Zaradi razdrobljenosti in raznolikosti liberalnega tabora ter pomanjkljivih zgodovinskih podatkov je Brezigarjevo dejavnost v času druge svetovne vojne težko prikazati in oceniti. Še posebej, ker ni bil na izpostavljenih političnih položajih, ampak je deloval v ozadju.

Na splošno je liberalni tabor usmerjala politika »dveh tirov«. Vztrajal je pri legitimnosti begunske vlade in OF obtoževal, da ni legalna predstavnic slovenskega naroda, hkrati pa je, tako kot katoliški tabor, v odnosu do okupacijskih oblasti privolil v debelacijo Jugoslavije, torej razkosanje in vključitev njenega ozemlja v okupacijske države.

Čeprav je misel na povezovanje z OF med deli liberalnega tabora tlela tudi v poznejših letih vojne, jo je preprečeval zlasti brezkompromisni protikomunizem. Brezigar je za NDS in za Slovensko zavezo, heterogeno politično organizacijo, ki je spomladi 1942 nastala kot nekakšen antipod ostankov meščanskih sil proti OF in izdajala tudi

istoimensko glasilo, napisal več besedil o ureditvi avtonomne Slovenije v povojni Jugoslaviji. Ker so nekateri dokumenti kolektivno delo ali niso podpisani oziroma so podpisani s kraticami, pregleda nad tistim, kar naj bi bilo izvirno Brezigarjevo avtorstvo, nimamo.

Po kapitulaciji Italije septembra 1943 se je Brezigar zatekel v Rim, kjer je sodeloval z jugoslovanskim poslaništvom v Vatikanu in za jugoslovansko begunsko vlado pisal poročila o razmerah v Sloveniji.

16. junija 1944 sta na otoku Vis Josip Broz - Tito, vodja partizanskega gibanja in predsednik Nacionalnega komiteja osvoboditve Jugoslavije – NKOJ (partizanske vlade, izvoljene na drugem zasedanju Protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije - AVNOJ 29. novembra 1943 v Jajcu) in Ivan Šubašić, predsednik jugoslovanske emigrantske vlade, podpisala sporazum (dokončno oblikovan in podpisan 1. novembra v Beogradu). S sporazumom je bil odpravljen dualizem oblasti med kraljevo begunsko vlado in NKOJ. Jugoslavija je dobila ime Demokratična federativna Jugoslavija (DFJ) in začasno vlado, dokler ne bi o obliki oblasti (monarhija ali republika) po vojni odločile demokratične volitve. Vlada v izgnanstvu se je odrekla svoji do tedaj uradno priznani vojski, četniškemu gibanju pod Dražo Mihailovićem, saj so četniki že kmalu po začetku vojne začeli kolaborirati z okupatorji, in partizansko gibanje priznala kot svojo edino legitimno vojsko. Kralja Petra je zamenjalo tričlansko namestništvo. Začasna vlada DFJ s Titom kot predsednikom in Šubašićem kot zunanjim ministrom je sicer začela delovati šele 1. marca 1945, zavezniške države pa so jo priznale.

Avgusta 1944 se je pod vplivom teh dogodkov del slovenskih emigrantskih politikov pridružil odporniškemu gibanju kot misija Slovenske zaveze. Milko Brezigar je bil v manjši skupini liberalcev, ki se je v Bariju izjasnila za Demokratično federativno kraljevino Jugoslavijo, v kateri bi bili tudi Trst, Istra in Jadranski otoki, Koroška s Celovcem in Beljakom. Meja z Italijo naj bi se premaknila na nekdanjo mejo med Italijo in Avstro-Ogrsko, kar je bil tudi sicer slovenski nacionalni cilj, za katerega se je borila OF s svojo partizansko vojsko. Katoliški del emigracije je, v nasprotju s tem, ameriški obveščevalni službi OSS pošiljal predloge o katoliški srednjeevropski federaciji ali konfederaciji, katere del bi bila tudi Slovenija. OSS in še manj zavezniška politika takih predlogov nista jemala resno.

Leta 1945 je Brezigar postal član Slovenskega narodnega odbora (SNO) v Rimu, ki ga je ustanovil katoliški politik in nekdanji minister v kraljevi begunski vladi Miha Krek. SNO je 1. aprila 1945 izdal t. i. Velikonočni letak z naslovom »Slovinci in Slovenke!«, v katerem je trdil, da je Titova oblast v Beogradu začasna in da se bo kralj Peter vrnil in pozival, da je v Jugoslaviji treba preprečiti komunistično zmago. Med podpisniki je bil tudi Brezigar.

Po koncu druge svetovne vojne je Brezigar ostal v emigraciji. Sodeloval je pri izdajanju časnika *Glas zaveznikov*, leta 1947 pa začel izdajati svoje glasilo *Glas Jugoslavije*.

Šlo je za skromen list v šapirografski obliki, ki ni imel omembe vrednega dosega. Sodišče narodne časti v Ljubljani ga je v odsotnosti avgusta 1945 obsodilo na deset let prisilnega dela, izgubo narodne časti in zaplembo premoženja. Kazen prisilnega dela so sicer kmalu po sodbi preklicali. Brezigar se je okrog leta 1949 preselil v Avstrijo. Zadnja leta je preživel v zavetišču za starejše begunce v Salzburgu in pisal. Rokopis knjige, ki naj bi jo tam napisal, ni ohranjen. Jugoslovanske oblasti so mu leta 1953 zagotovile, da se lahko vrne v domovino, vendar tega ni storil, saj se je bal, da bi se po prestopu meje za njim izgubila vsaka sled.

V širšem slovenskem zgodovinskem spominu Milko Brezigar ostaja predvsem kot prvi pisec kakšnega gospodarskega programa, to je *Osnutka slovenskega narodnega gospodarstva*, ki je nastal septembra 1918, tik pred koncem Avstro-Ogrske. Brezigar je navznoter zagovarjal liberalna gospodarska načela in dobiček kot gibalo napredka, navzven pa protekcionizem, da bi se okrepila domača podjetnost. V kmetijstvu bi kot temelj zlasti družinskih kmetij ostalo oziroma postalo zadružništvo, v celotnem gospodarstvu pa bi bil nujen tehnološki in organizacijski prehod od ekstenzivnega k intenzivnemu gospodarjenju. Hkrati je Brezigar zagovarjal nujnost socialne politike, ki bi uravnoteževala liberalni princip gospodarstva. Zato je tudi prvi izračunal »socialno košarico«, to je tisto, kar družina potrebuje za osnovno preživetje.

Brezigar se je zavzemal za nacionalizacijo zemlje, gozdov, industrije, obrti in trgovine. To se mu je zdelo ekonomsko nujno in zgodovinsko pravično. Izhajal je iz prepričanja, da se zaradi zgodovinske odvisnosti Slovencev od Nemcev nista mogla razviti ne slovensko plemstvo in ne slovensko meščanstvo, ki bi bilo nosilec industrializacije. Še več, zaradi nadzora z Dunaja je napredek Slovencev gospodarsko ubijal, saj so gradnjo vsakega podjetja morali odobriti na Dunaju, zaradi česar se narodna industrija ni mogla razviti. Podjetja, ki so nastala na Slovenskem, so bila večinoma v tuji lasti. Zaradi tega Slovenci niso mogli ustvariti lastnega kapitala; tudi veletrgovina je ostala v tujih rokah. Slovenci morajo razviti velepodjetja na področjih, kjer imajo naravne danosti za to, in razviti zunanjo trgovino.

Narodno-politični ton Brezigarjevega *Osnutka* nam ob pozornem branju da zelo ilustrativno sliko razmišljanja vrha slovenske politike v Narodnem svetu in Vladi SHS v prevratnem času. Jugoslovanska država tedaj še ni bila definirana, prav tako ne način združitve, zato o tem Brezigar piše nedoločno. Nastajajočo jugoslovansko Slovenijo je poimenoval »Slovenska dežela«. Tu velja opozoriti na zanimivo reminiscenco. Izraz »dežela« se je v politično-propagandnem izrazoslovju znova pojavil nekaj desetletij pozneje, v osemdesetih letih 20. stoletja, pri podobnem ključnem prelomu, tokrat v osamosvojitvenih procesih, v času razpadanja Jugoslavije: takrat v obliki gesla »Slovenija, moja dežela«. V mednarodnem kontekstu pa velja izpostaviti izjemno močno, a naivno vero tedanje generacije politikov v pravico do samoodločbe, ki so jo v veliki meri nato izničili ureditev sveta na pariški mirovni konferenci in še nekateri mednarodni dejavniki (umik

ZDA v izolacionizmu). Podoben idealizem se sicer znova pokaže tudi ob razpadu Jugoslavije, a tokrat v srečnejšem mednarodnem kontekstu.

Brezigar v svoji študiji sicer ne izhaja neposredno iz tedanjih nacionalnih ozemeljskih pričakovanj in nima namena »definitivno orisati mejnikov našega življenja«. To se vidi tudi pri vprašanju porušeni Goriške in Trsta, brez katerega si slovenski gospodarstveniki in politiki ob koncu prve svetovne vojne niso znali predstavljati zaokroženega narodnega gospodarstva. A je Brezigar pri ožjih gospodarskih kalkulacijah zelo previden. Ne zato, ker ne bi verjel, da Trst ne bo pripadal jugoslovanski Sloveniji, pač pa zato, ker je bilo preveč neznank, da bi njegovo ekonomsko moč v novi državi lahko izračunal. Zlasti ni mogel odgovoriti na vprašanje, koliko bo ekonomsko lahko s trgovino znova segel čez slovensko ozemlje v širši vzhodnoevropski in jugoslovanski prostor in kako bo njegov položaj konkurenčno urejen v odnosu do Reke, ki naj bi bila tudi v skupni, še ne definirani jugoslovanski državi. Kalkulira sicer, da Trst tudi po črnem scenariju ne bi smel izgubiti več kot četrtino predvojnega prometa. Brezigar sicer tudi jasno pove, da bo treba veliko naporov, če bo hotela tretjina Slovencev v mestu prevzeti vodilno ekonomsko vlogo in izriniti Italijane, še posebej na področjih, s katerimi nimajo izkušenj, npr. pomorstvo ali zavarovalništvo.

Brezigar torej v osnutku programa obravnava predvsem gospodarski vidik. Izhodišče je ocena, kateri deli bodo preživetveno in razvojno produktivni, kateri pa bodo zaradi uničenja vzdrževani in bodo potrebovali zunanjo pomoč. Tudi za del, kjer je naredil natančnejše izračune, predvideva, da bo pri določanju meje prišlo do manjših sprememb, ki pa ne bodo pomembneje vplivale na izračune. V mislih ima predvsem današnjo avstrijsko Koroško in del Štajerske, ampak ne Maribora in drugih štajerskih mest (tudi Gornjo Radgono so tedaj šteli za slovensko). Bolj je šlo za vasi, raztresena naselja in hribe na severozahodu današnje slovenske Štajerske.

Politična mejna predvidevanja tako Brezigarja kot vlade SHS, Narodnega sveta in sicer slovenske politike tistega časa torej niso izključevala ne Goriške in ne Trsta, le Brezigar ju po svojih ekonomskih kriterijih izračunavanja ni uvrstil v svoj izračun. Razlog, da se je hkrati zelo podrobno ukvarjal s Koroško, pa res ni zgolj v ekonomskih kriterijih, pač pa tudi v tedanji politični percepciji »slovenskega Korotana«, ki so ga imeli za nekakšno nacionalno srce Slovenije (nekaj podobnega, kot je pri Srbih Kosovo). Zato je bilo zanje nepredstavljivo, da ne bi postal del jugoslovanske Slovenije.

Na zahodu so tedanja slovenska ozemeljska pričakovanja (knjiga je bila napisana septembra 1918, ko je Avstro-Ogrska še obstajala) torej segala precej dlje kot Brezigarjevi ekonomski izračuni, do nekdanje avstro-ogrsko-italijanske meje, ki se tedaj v grobem pokriva s tedanjo slovensko etnično mejo, to je še kakšnih 10–35 kilometrov zahodnejše od Soče (ta se v morje izliva v rezervatu Isola della Cona nasproti Tržiča - Monfalconeja). To je bila tudi izhodiščna zahteva jugoslovanske delegacije na pariški mirovni konferenci.

Na vzhodu pa prav nasprotno, Prekmurje v tedanji percepciji vlade ni bilo v zavesti kot slovensko ozemlje. Prav tako ni zajeto v Brezigarjevih izračunih, ki bi bili glede na to, da je Prekmurje med obema vojnama postalo »slovenska žitnica«, Koroška pa je bila za novo jugoslovansko državo izgubljena, precej drugačni.

Čeprav Brezigarjevi konkretni izračuni in kalkulacije danes niso uporabni, pa je *Osnutek* zanimiv dokument, pričevalec o razmišljanjih slovenske politike v času, ko se je prvič ponudila priložnost za združitev Slovencev. Uresničitev projekta v novonastali jugoslovanski državi je bila sicer daleč od pričakovanj, še bolj pa na novo začrtane meje. Oboje je prineslo velika razočaranja, a hkrati tudi možnost za narodno preživetje in gospodarski ter politični vzpon.

Na prehodnost velikih zgodovinskih odločitev, ki narode in ljudi vedno znova postavljajo pred eksistenčne preizkušnje, čeprav ob vsaki prelomnici mislijo, da so dosegli »vrh zgodovine«, pa v današnjih političnih, mednarodnih, ekonomskih in podnebnih razmerah opozarja Brezigarjeva znova aktualna misel: »Bližamo se velikim izpremembam v življenju človeštva. Majajo se stebri dosedanjega političnega ustroja ... S to največjo izpremembo, kar jih je videla človeška zgodovina, se bodo začrtala tudi gospodarstvu nova pota ... Stojimo pred velikim gospodarskim preobratom ... Od nas bo odvisno, ali bo zgradba dobra ali slaba.«

Summary

Milko Brezigar was born on 6 October 1886 in Doberdob. He was a macroeconomist and businessman, but was also engaged in politics and wrote for newspapers. He graduated from secondary school in Gorizia in 1904, and went on to study law in Graz and Vienna, where he received his PhD in 1910. As the holder of an Austrian government scholarship, he spent another year studying economics in Berlin. He was active in the academic society Slovenija in Vienna, and belonged to the circle of liberal Slovenian academics. After finishing his studies, Brezigar worked briefly as a trainee solicitor in Ljubljana and Gorizia. In 1914 he switched to journalism and became the editor of the Viennese *Reichpost*, where he covered the economy. During the political reprisals against nationally conscious Slovenes at the start of World War I – which included the prohibition of political and social activity, confinement, imprisonment, trial by court-martial, tens of executions and other harsh measures – Brezigar was also arrested and suspected of high treason. He was sent to the remand prison in Gorizia, where he stayed until November 1914. In the spring of 1915, he found employment at the statistical department of the Institute for Cereal Processing in Vienna, where he worked as head of the department for the supervision of flour and bread ration cards in the years 1917 and 1918. He was arrested again in March 1918, this time on suspicion of illegal trafficking of flour ration cards, although the case was never brought to court due to the dissolution of Austria-Hungary (the trial was scheduled for November 1918, while the Hungarian Parliament voted in favour of terminating the union with Austria on 17 October).

In 1916 Brezigar started sending reports to Yugoslav emigrants in Switzerland on the food situation in Austria-Hungary, and in the spring of 1917 he was among the founders of a secret group of liberal intellectuals that sent confidential reports on the situation in Austria-Hungary and its army to Switzerland.

In July 1918 he arrived in Ljubljana, and in August became the general secretary of the National Council for Slovenian Provinces and Istria (Narodni svet za slovenske dežele in Istro), and a member of its economic chapter. The National Council was formed on 16 and 17 August 1918 in Ljubljana as a political representative body of the Slovenes in anticipation of the end of World War I, the dissolution of Austria-Hungary, and the formation of the as-yet-undefined Yugoslav state. The National Council was made up of representatives of the following parties: Slovenska ljudska stranka/Slovenian People's Party, Jugoslovanska demokratska stranka/Yugoslav Democratic Party (a pro-Yugoslav liberal party) and Jugoslovanska socialdemokratska stranka/Yugoslav Social Democratic Party. It also involved representatives of the Trieste political society Edinost, of the Political and Economic Society for Slovenes and Croats in Istria (Politično in gospodarsko društvo za Slovence in Hrvate v Istri), and of the Catholic Political and Economic Society for Slovenes in Carinthia (Katoliško politično in gospodarsko

društvo za Slovence na Koroškem). The National Council was part of a larger body of Austro-Hungarian Yugoslavs, which was created shortly afterwards in Zagreb, called Narodno vijeće (National Council).

Brezigar dealt with various economic issues in the Economic Chapter of the National Council, and was also part of a team that regulated the relationship between the National Council (which was to become a sort of Slovenian parliament, although this never happened) and the National Government (Government of SCS in Ljubljana) established on 31 October 1918 as the executive body of the National Council. Brezigar acted on behalf of both organizations in certain cases, e.g., when supplying coal from abroad during the miners' strike at the Trbovlje Mine in December 1918. But above all, he was part of a smaller group of writers who at the end of the war wrote about the economic potential of the Slovenian area, which was united politically and economically for the first time, and whose borders were not yet defined.

Brezigar's economic and political activities mostly focused on three topics: the issue of currencies and their exchange, where he had an active role in the exchange of crowns for dinars; the issue of the national economy as a whole; and the agrarian issue. His best-known work is *Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva* [A Draft of the Slovenian National Economy], in which he examined contemporary ideas in Slovenian politics with regard to the future economic position of Yugoslav Slovenia.

In the transitional period the currency was one of the key economic and political issues of the new state, which also shaped the relationships among the highly diverse Yugoslav regions united in a single state. In order to avoid any insurmountable conflicts immediately after the unification into the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes (Kingdom of SCS, or from 1929 the Kingdom of Yugoslavia), the provisional government adopted an interim solution, i.e., the crown-dinar, whose value was printed in crowns and dinars in the ratio of 4:1. Invoices were to be issued in crowns and dinars, while smaller crown banknotes remained in circulation. The government ratified the crown-dinar on 13 January 1919. This reduced the political pressure by giving the impression that the lands called "prečanske" (an expression for the former Austro-Hungarian territory that was given to the Yugoslav state, meaning the territory on the other side of the rivers Drina, Sava and Danube) had preserved the crown as their currency, while securing the financial status of the new state. On 1 January 1923 the dinar became the only means of payment. Whether the exchange rate was fair was a topic of heated political debates throughout the existence of the state, and is still the subject of differing historical assessments.

In the Kingdom of SCS Brezigar belonged to the young-liberal political, economic and banking circle led by Gregor Žerjav, which shaped the conceptual, political and economic image of Slovenian liberalism in the state. It was characterized by a militant anti-Catholicism and anti-communism, and fervently advocated Yugoslav

national unitarism and state centralism. They saw the new state as an opportunity to get rich quickly.

From March 1919 to October 1920 Brezigar was the deputy of the liberal Yugoslav Democratic Party (JDS) in the Provisional National Representation of the Kingdom of SCS (Začasno narodno predstavništvo Kraljestva SHS). In November 1919 he was sent to Vienna by the Ministry of Trade and Industry where he negotiated with the Austrian Chancellor Karl Renner about the restitution of claims and property of Yugoslav citizens in Austria. In November 1920 he ran for deputy in the Constituent Assembly of the Kingdom of SCS (Ustavodajna skupščina Kraljevine SHS) listed under the Yugoslav Democratic Party in the Maribor–Celje electoral district. During the election campaign two newspapers from different political camps, the national socialist *Nova pravda* and the Catholic *Slovenec*, reported that he had been held in a remand prison in 1918, and the latter newspaper also presented him as a trafficker. Brezigar lost the election, for which he sued the managing editor of *Slovenec*. The trial before the assize court in Ljubljana in 1921 drew the public's attention, and the case was discussed in many newspaper articles. Brezigar explained publicly, especially in the liberal press that defended him, that the alleged offence of trafficking was about providing help to the Slovenian anti-Austrian cause. The trial ended in a settlement. Brezigar was also involved in the so-called Jadranska banka/Adriatic Bank affair, in which representatives of the youth wing of the Yugoslav Democratic Party – which along with Brezigar included Gregor Žerjav, Albert Kramer, Vekoslav Kukovec, and Adolf Ribnikar – embezzled millions of dinars for the benefit of their wing. These so-called youths (Brezigar was already in his 30s) appropriated money from the fund given to the party by Jadranska banka for its plebiscite propaganda in Carinthia, and for the establishment of the University of Ljubljana. Not all the money was given to the party, and some of it was probably used for personal gain. Then, after many years of dissent and not just due to this affair, the Independent Democratic Party (Samostojna demokratska stranka – SDS) finally split from the Yugoslav Democratic Party in 1923. Brezigar gave up direct involvement in politics and became engaged in the fields of journalism, economics and banking. He wrote for the newly founded liberal daily newspaper *Jutro* and had close ties with its founder and the leader of the Yugoslav National Party (Jugoslovan-ska nacionalna stranka – JNS) in Slovenia, Dr Albert Kramer (Žerjav, who used to be its leader, had died in 1919). In the years 1920 and 1921 he was the editor of the economic section of *Jutro*, and later managed the newspaper's business affairs. In the 1930s he also became a member of the consortium and co-owner of *Jutro*. In the early 1920s Brezigar was the president of the Association of Slovenian Cooperatives (Zveza slovenskih zadrug), and in 1923 became one of the principal shareholders of the national printing house Narodna tiskarna and a member of its management board. From 1929 onward he was a member of the management board of the Carniolan Industrial

Society (Kranjska industrijska družba). In 1931, in Vienna, Brezigar took part in the takeover of the Credit Institution for Trade and Industry (Kreditni zavod za trgovino in industrijo) in Ljubljana, removing it from the ownership of the Credit Institution for Trade and Craft (Kredit-Anstalt für Handel und Gewerbe). In 1933 he was active in an advisory committee for the operation of monetary institutes at the Ministry of Trade and Industry. In the 1930s he ran the Association of Cinema Owners of the Kingdom of Yugoslavia (*Zveza lastnikov kinematografov Kraljevine Jugoslavije*), and was an active member of the management of the academic societies *Jadran* and *Kazina*. He was also a member of the latter's consortium in the late 1930s. Various liberal societies gathered at the *Kazina* building in Ljubljana, such as the Yugoslav-Czechoslovakian League (*Jugoslovansko-češkoslovaška liga*), the English Club (*Angleški klub*), the Triglav Academic Society (*Akademsko društvo Triglav*) and an association of Yugoslav reserve officers. People from Brezigar's circle were, just like him, also members of other associations, especially of the Sokol movement, the Organization of Yugoslav Nationalists (*Orjuna*) and its successor the National Defence (*Narodna odbrana*), as well as of shooting clubs and the like.

Brezigar was married to Marija Duhek, a Czech woman. He is said to have collaborated with the Yugoslav intelligence service in Slovenia against Italy, and also against Germany after the emergence of Nazism. After the German occupation of Czechoslovakia in March 1939 Brezigar helped Czech refugees. He was a liaison between the Ljubljana circle of the Yugoslav National Party and the British consulate in Zagreb, and an agent of the British intelligence service the Special Operations Executive (SOE), working under the codename "Branko". He managed the funding received from the British; coordinated the anti-Nazi propaganda activities of Slovenian liberals and the dissemination of English propaganda; was in charge of data collection, printing fake passports at the printing house of the *Jutro* newspaper for refugees from the Reich, preventing German activities in Slovenia, and monitoring the activities of the *Kulturbund*. Brezigar also ensured that liberal groups could use British explosives for sabotage campaigns (they mostly planted these with delayed detonation on German rail transport across Yugoslavia, which then exploded in German territory). After the attack on Yugoslavia in April 1941 the British intelligence service retreated, providing the liberals with two radio stations and money, and agreeing to continue illegal collaboration during the occupation. The liberals were scattered throughout Yugoslavia; the British managed to get some of them out, whereas others were captured by the occupying forces or the Ustasha authorities. Brezigar received British documents but refused to leave the country. Instead, he hid in Split where a small group of liberals was organized and briefly established a liaison with the British in Cairo through a messenger. However, the scheduled retreat with British assistance never occurred. A few months later Brezigar returned to Ljubljana, where he lived and worked illegally.

During the war the greatly divided liberal groups operated in different ways; some of them negotiated with the Liberation Front (Osvobodilna fronta – OF) led by communists to join the liberation organization. Besides communists, the founding members of the Liberation Front were left-wing liberals, two groups of Christian socialists – a workers' and intellectuals' group and a heterogeneous cultural workers' group; they were later joined by over twenty different organizations and societies. After dissension occurred at the level of Yugoslavia, which eventually led to conflicts between Draža Mihailović and Josip Broz-Tito, most liberals ended up as Chetniks and anti-partisan activists. Some groups united in the Progressive Working Community (Napredna delovna skupnost – NDS), which issued the newspaper *Zarja svobode* [The Dawn of Freedom]. Brezigar belonged to this group, and was also an organizer of the Slovenian Chetnik movement. The engineer Janko Mačkovšek played the major unifying role in the Progressive Working Community, but he was arrested by the Germans together with a group of liberal and centrist politicians in the autumn of 1944 and sent to Dachau, where he died. This liberal circle also gave rise to the initiative for a common programme of bourgeois parties, the so-called London Points (londonske točke), according to which the Kingdom of Yugoslavia was to be restored under the Karađorđević dynasty, but as a federation and with altered Slovenian borders (with annexation of the Primorska and Koroška regions).

On account of the division within the liberal camp, its diversity and the lack of historical data, it is difficult to present and assess Brezigar's activity during World War II. Even more so because he did not occupy any prominent political positions but worked in the background.

Generally speaking, the liberal camp followed a "two-tier" policy. It insisted that the government-in-exile was legitimate and accused the Liberation Front of not being a legal representative of the Slovenian nation. At the same time, it agreed to the debellation of Yugoslavia by the occupying forces, as did the Catholic camp, i.e., to the dismemberment of Yugoslavia and the incorporation of its territory into the occupying countries.

Although the idea of collaborating with the Liberation Front continued among parts of the liberal camp even later in the war, this was mainly prevented by the unrelenting anti-communist feeling. For the Progressive Working Community and the Slovenian Covenant (Slovenska zaveza), a heterogeneous political organization that was formed in the spring of 1942 as an antipode to the remaining bourgeois forces against the Liberation Front, and which issued a newsletter of the same name, Brezigar wrote several texts on the regulation of autonomous Slovenia in post-war Yugoslavia. However, as some of the documents are collective works or are unsigned or only signed with initials, we do not know which documents are Brezigar's original works.

After Italy capitulated in September 1943, Brezigar fled to Rome where he worked with the Yugoslav legation in the Vatican and wrote reports on the situation in Slovenia for the Yugoslav government-in-exile.

On 16 June 1944 on the island of Vis, Josip Broz Tito, leader of the partisan movement and president of the National Committee for the Liberation of Yugoslavia or NKOJ (the partisan government elected at the second session of the Anti-Fascist Council for the National Liberation of Yugoslavia – AVNOJ on 29 November 1943 in Jajce), and Ivan Šubašić, president of the Yugoslav government-in-exile, signed an agreement (it was finalized and signed on 1 November in Belgrade). This agreement abolished the dual power of the royal government-in-exile and NKOJ. Yugoslavia was renamed the Democratic Federal Yugoslavia (Demokratska federativna Jugoslavija – DFJ) and given a provisional government until democratic elections after the war would decide on the exact form of government to be adopted (monarchy or republic). The government-in-exile renounced its officially recognized army, the Chetnik movement under Draža Mihailović, as the Chetniks had begun collaborating with the occupying forces shortly after the beginning of the war. It thus recognized the partisan movement as its only legitimate army. King Peter was replaced by a three-member interim government. The provisional government of the DFJ, with Tito as its president and Šubašić as its foreign minister, did not assume power until 1 March 1945, and its authority was recognized by the allied countries.

In August 1944, influenced by these events, a segment of Slovenian politicians in exile joined the resistance movement as part of a mission of the Slovenian Covenant. Milko Brezigar was part of a small group of liberals who supported a Democratic Federal Kingdom of Yugoslavia at the session in Bari, which was to also include Trieste, Istria, the Adriatic islands, and Carinthia with Celovec/Klagenfurt and Beljak/Villach. The changed border with Italy was to be moved to the former border between Italy and Austria-Hungary, which was also the Slovenian national objective fought for by the Liberation Front and its partisan army. In contrast, the Catholic representatives among those in exile sent proposals to the American intelligence agency the Office of Strategic Services (OSS) for a Catholic Central European federation or confederation, of which Slovenia would be a part. The OSS, not to mention the broader Allies, did not take such proposals seriously.

In 1945 Brezigar became a member of the Slovenian National Committee (Slovenski narodni odbor – SNO) in Rome, which had been founded by the Catholic politician and former minister in the royal government-in-exile Miha Krek. On 1 April 1945 the SNO issued the so-called Easter pamphlet entitled “Slovenian Men and Women!”, which claimed that Tito’s government in Belgrade was temporary and that King Peter would return, calling upon the people to prevent a communist victory in Yugoslavia. Brezigar was one of the signatories.

After World War II ended, Brezigar remained an emigrant. He collaborated on the newspaper *Glas zaveznikov* [The Voice of Allies] and in 1947 started publishing his own newsletter, *Glas Jugoslavije* [The Voice of Yugoslavia], although this was a modest bulletin in mimeograph form, with a negligible reach. In August 1945 the Court of Slovenian National Honour (Sodišče narodne časti) in Ljubljana sentenced him in absentia to ten years of forced labour, the loss of national honours and the confiscation of property. The sentence of forced labour was annulled shortly after the trial. Brezigar moved to Austria around 1949. He spent his final years at a shelter for elderly refugees in Salzburg, writing. The manuscript of the book he allegedly wrote there has not been preserved. In 1953 Yugoslav authorities assured him that he was free to return to his homeland but he chose not to, for he feared that he would vanish without a trace after crossing the border.

In the general Slovenian historical memory Milko Brezigar is remembered mostly as the first author of an economic programme, i.e., *A Draft of the Slovenian National Economy*, which was written in September 1918, just before Austria-Hungary came to an end. Internally, Brezigar advocated liberal economic principles and the pursuit of profit as the drivers of progress, whereas externally he advocated protectionism to strengthen domestic entrepreneurship. The foundation of agriculture, especially of family farms, would continue to be the cooperative system, while in the economy in general it would be necessary to transition from extensive to intensive management, both technologically and organizationally. Brezigar also advocated the necessity of a social policy that would balance economic liberalism. That is why he was the first to calculate a “social basket”, which included everything that a family needed to survive.

Brezigar strove for the nationalization of land, forests, industry, craft and trade. He considered it economically necessary and historically justified. He believed that the historical dependence of Slovenes on the Germans prevented them from developing a Slovenian nobility or a Slovenian bourgeoisie which would drive industrialization. Moreover, being under the control of Vienna killed economic progress among Slovenes, as the establishment of each company had to be approved in Vienna, thus preventing the development of a national industrial sector. The companies created in Slovenia were mostly foreign-owned, and thus Slovenes were unable to generate their own capital, while wholesaling was also controlled by foreigners. Brezigar thus felt that Slovenes should develop wholesale businesses in the areas where they had the necessary natural resources at their disposal, and develop foreign trade.

Upon careful reading, the national and political tone of Brezigar's *Draft* nicely illustrates the mentality of the leading Slovenian politicians in the National Council and the Government of SCS in this revolutionary period. The Yugoslav state had not been defined yet, nor had the manner of unification, which is why Brezigar was vague about the topic. He called the emerging Yugoslav Slovenia “the Slovenian country”.

One point of interest is worthy of mention in this context. The term “country” reappeared in the political propaganda terminology a few decades later, in the 1980s, at a similar turning point, namely during the attainment of Slovenian independence as Yugoslavia was dissolving. It appeared in the slogan “Slovenia, My Country”. In the international context we should point out the incredibly strong, yet naive belief of Brezigar’s generation of politicians in the right to self-determination, which was then largely extinguished by the rearrangement of the world map at the Paris Peace Conference and by a few other international factors (such as the USA’s retreat into isolationism). A similar idealism emerged during the dissolution of Yugoslavia, but in a more favourable international context.

In his *Draft* Brezigar did not directly promote national territorial aspirations, nor did he have the intention of “definitively outlining the boundaries of our life”. That is also evident with regard to the issue of the destroyed Gorizia area and Trieste, without which no Slovenian economist or politician could imagine a complete national economy at the end of World War I. However, Brezigar was very careful when making narrower economic speculations. Not because he did not believe that Yugoslav Slovenia would be given Trieste, but because there were too many unknowns and he was unable to calculate its economic power in the new state. He was particularly unable to answer the question of how much of its trade would again reach through the Slovenian territory into the wider Eastern European and Yugoslav area, and how competitive Trieste’s position would be compared to Rijeka, which was likewise to be a part of the common, as-yet-undefined Yugoslav state. He did speculate that even in the worst-case scenario Trieste would not lose more than a quarter of its pre-war trade. Brezigar also stated clearly that the one-third of Slovenes living in Trieste would have to make great efforts to take on the leading economic role and oust the Italians, especially in areas in which they were inexperienced, e.g., maritime affairs or the insurance business.

As such, Brezigar mostly discussed economic issues in the *Draft*, based on an assessment of which segments would be productive in terms of subsistence and development, and which of the ruined segments would have to be rebuilt and would require outside help. Even in the segment for which he performed the most precise calculations he anticipated that minor changes would occur after delineating the borders, but that these would not have a major impact on his calculations. He was mainly thinking about the present-day Austrian Carinthia and part of Styria, but not Maribor and other Styrian towns (Gornja Radgona was considered Slovenian at the time), and referring to the villages, scattered settlements and hills in the northwest of the present-day Slovenian Štajerska region.

Therefore the political speculations regarding boundaries made by Brezigar, the Government of SCS, the National Council and Slovenian politics in general did not exclude the Gorizia area and Trieste. However, Brezigar simply did not include them

in his calculations due to his economic calculation criteria. The reason for his thorough discussion of Carinthia did not lie only in the economic criteria, but also in the political perception of the “Slovenian Carantania”, which was then considered “the national heart” of Slovenia (much like the Serbs perceive Kosovo). It was therefore unthinkable that it would not become a part of Yugoslav Slovenia.

Slovenian territorial aspirations in the west (bear in mind that the book was written in September 1918, when Austria-Hungary still existed) therefore extended much farther than Brezigar’s economic calculations, all the way to the former Austro-Hungarian-Italian border, which roughly overlapped the contemporary Slovenian ethnic boundary. In other words, it extended about 10–35 kilometres west of the Soča/Isonzo River (which flows into the sea at the Isola della Cona reserve opposite Tržič/Monfalcone). The Yugoslav delegation opened with this demand at the Paris Peace Conference.

It was very different in the east, since the government did not perceive the Prekmurje region as Slovenian territory. It was also not included in Brezigar’s calculations. If it had been, his calculations would have differed greatly, seeing that Prekmurje became the “Slovenian granary” in the inter-war period, while the new Yugoslav state lost Carinthia.

Although Brezigar’s specific calculations are not useful today, his draft of the national programme is an interesting document, a testimony to the mentality of Slovenian politics at a time when the first opportunity to unite the Slovenes emerged. The realization of this project in the newly formed Yugoslav state fell far short of expectations, which is even truer of the newly demarcated boundaries. Both brought great disappointment, but also an opportunity for the nation to survive and to ascend economically and politically.

In the light of today’s fraught political, international, economic and environmental situation, Brezigar’s words indicate the transience of the great historical decisions which keep presenting nations with existential challenges, with people believing that they have reached the “apex of history” every time they reach a turning point: “We are approaching great changes in people’s lives. The pillars of the previous political structure are swaying ... This change, the greatest ever witnessed by mankind, will also outline new paths for the economy ... We are standing at a major economic turning point ... It is up to us whether the structure will be good or bad.”

Viri in literatura

Arhivski viri

Arhiv Republike Slovenije

SI AS (Arhiv Republike Slovenije), 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve SRS.

SI AS, 1304, Brezigar Milko, 1918–1918.

SI AS 1962, Hacin Janko, 1914–1915.

Pokrajinski arhiv Maribor

SI PAM (Pokrajinski arhiv Maribor), 1896, Zbirka drobnih tiskov, 005 Pravila društev, 00009 Socialna matica: izvleček iz pravil (cca.1910).

Časopisni viri

»Dr. Milko Brezigar.« *Demokracija*, 15. maj 1958, 4.

»Naše bodoče gospodarstvo.« *Domoljub*, 12. december 1918, 512–513.

»Valutno vprašanje.« *Edinost*, 29. december 1919, 1.

»Zapiski. Slovensko narodno gospodarstvo.« *Čas: Znanstvena revija* »Leonove družbe«, XII/6 (1918), 297–298.

Brezigar, Milko. »Naša valuta.« *Slovenski narod*, 17. januar 1920, 1.

Brezigar, Milko. »Smeri razvoja čeških bank.« *Veda*, 1/2 (1911), 202–207.

Goršič, A. »Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva.« *Naprej: Glasilo jugoslovanske socialno demokratične stranke*, II/245 (1918), 2–3.

Jug, Peter. »Narodno gospodarstvo.« *Demokracija: Socialistična revija*, I/19–22 (1918), 285–288.

Stanovnik, Ivan. »Milko Brezigar, Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva.« *Zora*, XXI/3–4–5 (1918/1919), 42–43.

Izbrana literatura

B. S. »Brezigar, Milko.« *V: Primorski slovenski biografski leksikon*. 3. snopič, 138. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1976.

Balkovec, Bojan. *Prva slovenska vlada 1918–1921*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1992.

Becić, Ivan M. »Za dinar ili za krunu - ko je dobio, a ko izgubio.« *Istorija 20. veka*, 31/2 (2013), 41–58.

Biber, Dušan. »Federalna državnost Slovenije v zavezniških dokumentih do maja 1945.« *V: Slovenci in država, zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994)*, ur. Bogo Grafenauer et al., 261–267. Ljubljana: SAZU 1995.

- Brezigar, Milko et al. *La frontière sloveno-allemande*. Pariz, 1919.
- Brezigar, Milko in Matija Slavič. *La question du Prekmurje, de la Styrie et de la Carinthie, La Carinthie; La question du Prekmurje, de la Styrie et de la Carinthie. Le Prekmurje*. Pariz: Imprimerie „Graphique“, 1919.
- Brezigar, Milko. »Konjunktura, kriza in depresija« *Veda*, 2/1, 3, 5, 6 (1912), 37–52, 249–271, 480–492, 554–568.
- Brezigar, Milko. »Razvoj konjunktura in depresije v Avstriji v dobi od 1896–1911.« *Veda*, 4/1-2, 3(1914), 69–86, 235–251.
- Brezigar, Milko. *Die wirtschaftlichen Konjunktur- und Depressionswellen in Österreich seit dem Jahre 1896*. Dunaj: s. n., 1914.
- Brezigar, Milko. *Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva*. Celje: Omladina, 1918, 8
- Brezigar, Milko. *Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva*. Celje: Omladina, 1918.
- Brezigar, Milko. *Verboten einer Wirtschaftskrise Deutschlands. Konkrete Anwendung der Krisentheorie and die jetzige Wirtschaftslage*. Berlin: Puttkammer & Mühlbrecht, 1913.
- Čepič, Zdenko. »Narodnogospodarske zamisli pri Slovencih v času odločitve za prvo narodno državo.« *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, XXIV/1-2 (1984), 101–121.
- Čepič, Zdenko. »Slovenske politične stranke o agrarni reformi med svetovnim vojnama.« *Zgodovinski časopis*, 49/2 (1995), 259–280.
- Jerič, Josip. »Narodni svet.« V: *Slovenci v desetletju 1918–1928. Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*, ur. Josip Mal, 144–160. Ljubljana: Leonova družba, 1928.
- Kreačič, Goranka. »Mož od Soče: portret dr. Slavka Fornazariča, borca za narodnostne pravice primorskih Slovencev.« *Prispevki za novejšo zgodovino*, 57/2 (2017), 8–32.
- Kresal, France. »Oris gospodarskega razvoja Slovenije in ekonomski položaj delavstva 1918–1941.« V: *Delavsko gibanje v Sloveniji: 1918–1941*, ur. Janko Tedeško, 80–115. Ljubljana: Center za obveščanje in propagando pri RK ZMS, 1974.
- Kresal, France. »Slovensko podjetništvo v industriji.« *Prispevki za novejšo zgodovino*, 34/1 (1994), 57–73.
- Lazarevič, Žarko in Jože Prinčič. *Bančniki v ogledalu časa. Živiljenjske poti slovenskih bančnikov v 19. in 20. stoletju*. Ljubljana: Združenje bank Slovenije, 2005.
- Lazarevič, Žarko. »Gospodarski koncepti slovenskega liberalizma.« *Prispevki za novejšo zgodovino*, 48/1 (2008), 21–28.
- Lazarevič, Žarko. *Kmečki dolgovi na Slovenskem*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1994.
- Lipušček, Uroš. *Sacro egoismo : Slovenci v krempljih tajnega londonskega pakta 1915*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2012.

- Marković, Mijo. *Ekonomska struktura Jugoslavije 1918–1941*. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske, 1952.
- Mijatović, Boško. »Zamjena austrijskih kruna za dinare 1920. godine.« *Istorija 20. veka*, 32/1 (2014), 27–50.
- Mlakar, Boris. *Slovensko domobranstvo, 1943–1945. Ustanovitev, organizacija, idejno ozadje*. Ljubljana: Slovenska matica 2003.
- Ninčič, Momčilo. *Naše valutno pitanje*. Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona, 1920.
- Perovšek, Jurij. »Brezigar, Milko (1886–1958).« Dosegljivo na: [https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi149238/#novi-slovenski-biografski-leksikon%20\(21.%20december%202019\)](https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi149238/#novi-slovenski-biografski-leksikon%20(21.%20december%202019)) (dostop: 31. 12. 2019).
- Perovšek, Jurij. *Liberalizem in vprašanje slovenstva*. Ljubljana: Modrijan, 1996.
- Perovšek, Jurij. *O demokraciji in jugoslovanstvu. Slovenski liberalizem v Kraljevini SHS/Jugoslaviji*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2013.
- Perovšek, Jurij. *Slovenska osamosvojitve v letu 1918*. Ljubljana: Modrijan, 1998.
- Repe, Božo. *S puško in knjigo. Narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda 1945*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2015.
- Šorn, Jože. »Nacionalno poreklo velikega kapitala v industriji, rudarstvu in bančništvu na slovenskem ozemlju.« *Jugoslovenski istorijski časopis*, 8/4 (1969), 136–141.
- Šorn, Jože. *Slovensko gospodarstvo v poprevratnih letih 1919–1924*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1997.
- Šorn, Jože. »Narodni svet v Ljubljani in njegov gospodarski odsek.« *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, 23/1-2 (1983), 55–61.
- Torkar, Blaž. *Prikriti odpor. Ameriška obveščevalna služba na Slovenskem med drugo svetovno vojno*. Celovec: Mohorjeva, 2012.
- Vodušek Starič, Jerca. »Liberalni patriotizem in intransigenca leta 1941.« V: *Slovinci in leto 1941. Znanstveni posvet Šestdeset let od začetka druge svetovne vojne na Slovenskem: Ljubljana, 11.–12. april 2001*, ur. Zdenko Čepič et al., 59–76. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2001.
- Vodušek Starič, Jerca. *Dosje Mačkovšek*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1994.
- Vodušek Starič, Jerca. *Slovenski špijoni in SOE 1938–1941*. Ljubljana: samozaložba, 2002.